

MOOC14/143

HÄSZNER, Johan Friedrich

Huislijk geneeskundig handbook voor de ingezetenen van Nederlands Africa; beschreiven door
J:F: Häszner, gesworne chirurgijn der Colonie Graaffe Rijnette. Cabo de Goede Hoop 1793.

**OPDRAGT AAN DEN
WEL EDELEN AGTBAAREN HEERE
DEN HEERE
JOHANUS ISAEC RHENIUS
GEZAGHEBBER AAN CABO DE GOEDE HOOP
ENDE REZORTE VAN DIEN, ETC.; ETC.; ETC**

Wel Edele Agtbaare Heer, terwijl ik aan niemand dan aan Uw Wel Edele Agtbaarens de erstelingen mijnes vlijts met grooterem regt toeigenen kan, zoo heb ik mijn daaraan verstouten deze mijne arbeid Uw Wel Edele Agtbaarens voor oogen needer te leggen en op de onderdaanigste wijze te bidden, deeze mijne arbeid, of schoon zij van weinig waarde, aan te neemen als its waar in alleen mijn vermoogen bestaat.

Mijn oogwit van dit werk is de bevordering van het heil des menschelijken geslachts: aan wien konde ik het dan beter toewijn dan aan U Wel Ed: Agbaar, den vader deezer volk planting, die zoo veel belang stelt in het welsijn van zijnen evenmensch en wiens grootste vermaak is, anderen wel te doen.

U Wel Ed: Agbaarens geliefen de voute welke 'er in zijn met een U Wel Agtb: eigen verontschuldigt oog te beschouwen, en het aan te merken glijk de eerste vrugt eenes jongen booms welke niet, of ten minsten zeer zelden, zoo volkomen gewassen zijn dan die van een ouden.

Ontfang het dan Wel Ed: Agtbaare Heer! met uwe gewoone heusheid en vriendelijkheid, terwyl ik vuuriglyk wensche dat U Wel Ed: Agtbaare persoon, famielie en Regiering een langen reeks van jaaren met aller te wenschelijken voorspoed mag gezegnet zijn en dat ik de vrijheid mag hebben, mijn met de volkomenste hoogachting te noemen

Wel Ed: Agbaare Heer

U Wel Ed: Agbaarens

U Wel Ed: Agb:s onderdanige dienaar

Jean Frederik Haszner.

Graaffe Rijnette

den 1793

Dextrum, regts

Sinestrum, lings

Asklepiades, een heelmeester uit Prusium in Bithijnien, was in de oudheid zoo vermaard, dat hij van Apuligus allenlyk den eeniglijken Hippocrates nagezett worde. Hij was een van de eerste zeldzaam artzen die zig verstouten het jok der vooroordeele haarer tyden van zig te werpen.

Hij verworv zig daar door alreeds tot de tyden van Mithridats de goedkeuring van geheel Rome, egter verwekkte het hem veele vijanden, voornamentlyk Plinius, een Romensch geneesheer die in 't algemeen voor Asklepiades niet even gonstig ingenomen was, dewijl het hem, glijk hij zelfst zegt, onverdraagelyk was, dat een mann van zoo laage afkomst en armoed die bloot om zig te verryken, de geneeskunde gedreeven; de goede zet regelen tot de bewaaring der gezondheid welke hij aan het menschelyke geslagt in zeer korter tyd voorschryv.; merkte Plinius als eenen loozen vond aen. Apulejus egter beschouwde het, niet als een vriend van Asklepiadis om hem misschien daar door te vleijen, of om hem tegens zijne vijanden te beschermen tegens Plinius te schutten als kenner, dat het iets roemwaardiges was.

Ik ben verzeekerd dat deeze mijne arbeid van veelen Pliniis zal veroordeelt worden, egter hoop ik glijk Asklepiades eenige vrienden te vinden die mijne oogmeken als Apulejii zullen beschouwen.

Asklepiades vond de geneeskunde onder de tijrannij des verägstelijksten bijgeloofs. Men had kruiden, van welken men geloofte, dat de riviere en meeren waarin men zij worp daarvan opdroogten; andere welke, indien men zij onder de vyanden worp, maaken zouden, dat zij 'er van verschrikkten en de vlugt neemen; kruiden welke de Perziaanschen koninge hunne afgezante mede gaaven, daarmede zij overäl waarheen zij kwamen aan allen een overvloed vonden; eeneg, waarmede men de poorten eener vesting openen konn; andere waarvan men welgedaane deugdlievende en gelukkige kinderen verkrijg. Hij vond het bedodde volk glijk een offer zulker openbaaren bedriegerijn. De geschiedenis zegt dat hem zijne eigene baatzugt daar toe bewoog om die ouden afgoden des volks te verstooren, het middel welks hij hiertoe verkoos, was de eenvoudigsten wellen der gezondheid te ontdekken en in deze het volk te onderwijzen.

Ik ben, zonder mijn aan de uitleggingen te stooren die men daarvan maaken word, van voorneemens het voorbeeld dezer vermaarden artz in de oudheid te volgen en in mijnen geringen practise blaaderen de vooroordeele, leefreegels en geneezingen der ziekten die ik voor bewijslijk schadelijk houde, geenzins te verschoonen. Intusschen word het in geene hoofdzaakelyk te vrezen zijn, dat mijn dezelve voorwerping gemaakt word welke Asklepiades gemaakt is worden, en daarom heb ik zijne geschiedenis verhaald op dat men zie wat ik daarvan gedenk. Ik moet de

eerste regter mijner beweegoorzaake zijn; maar ik moogt onderneemen wat ik wil, zoo zouden zig lieden vinden die zulke ontdekten welke mijn in 't geheel geene eere toebrenge zouden en indien zommige geneesheeren gloofen zouden, dat mijne oogmerk was zij te verkleinen om mijn te vergrooten; zoo twijfele ik niet dat zij gezamentlyk inzien zullen, hoe weinig mijn dezer voorneemen gelukken zoude.

Glyk als Asklepiades de geneeskunde onder de tijranij des verägtelyksten bijgeloofs vond, even zoo kan men zij in ons Nederlands Africa ten platten land vinden. Men maakt ook hir veel ophoev van verscheidenen kruiden, planten, wortelen, enz: welken men eene bijzondere kragt toeschrijft als men zij om den hals, op de borst, om en onder de armen of om de beenen draagt dat zij het vermogen bezitten om de kinderen te bewaaren voor stuipe, dat zij de tanden der kinderen gemakkelyk doen voortkomen, insgelyk dat zij de vallende ziekte geneezen, en weder andere dat zij het vermogen hebben om verliet te maaken endierglyken belachelijke dwaasheeden meer: zoo dat de bijgeloof van Asklepiades tyden tot nu toe nog als nog onkruid tegens alle de aangewenden poggingen grooter mannen welke voor 't welsijn en behoud der menschen gearbeid, bijkans de geheele waerld vernield heeft.

Hoe meer ik mijn in de practise zaaken onzer konst inlaate, om zij op eene algemeene nuttelijke grondstellingen te heerstellen, die ik mijnen leezern tot hen regtsnoer in ziekzens voorleggen kan, zonder van hunnen de bezondere geleerdheid der geneesheeren te eischen, zo veel te meer vinde ik hoe dikwils de volkoomene en duurzaame hulpe in ziekzens op zulken dingen beruste, die nauwelijks ter eigenlijken geneeskunde geteld kunnen worden; dat eenige ziekzens geene eigenlijke zogenaamte mediceine en veele slegts zulke noodig hebben die bloot ter levensregel behooren; dat zelfst die ziekzens, die noodzaakelyk artzenijen ...

HUISLIJK GENEESKUNDIG HANDBOEK
VOOR DE
INGESETENEN VAN NEDERLANDS AFRICA

beschreefen

door

J:F: Häszner

gesworne chirurgijn

der Colonie Graaffe Rijnette

Cabo de Goede Hoop 1793

aantekening van tekens

[.....]

§5 Om dit werk van een algemeender nut, en teffens voor het kundiger deel des menschen aangenaamer te maaken, heb ik bij de beschrijving der schadelijken voorordeele der leef en geneeswijs, genees middelen, ziekzens enz: van dit soort bastaard naamen moiten bedienen waar door zij elk bekend zijn, edog ik heef zoorge gedraagen om de waare naam der ziekzens, geneesmiddelen, enz: voor af te zetten. Ik heef bij veele ziekzens, behalven de leefreegels, sommige van de eenvoudigsten en meer goedgekeurde geneesmiddelen opgegeven, met bijvoeging der noodigen voorzorgen, om ze veilig te kunnen maaken.

§8 Het maat van dranken heef ik voorgeschreefen door 't afmeeten met kelderflessen, of vier pinte, bottels, kometjes, thee kopjes, wijn kelke, lepels.

§9 De kookingen van dranken en andere geneesmiddelen heef ik ter wijl een elk nit met horlogie voorzien is om het op ure, half of kwartire te laten kooken, aangewijzen om het op de helfte, derde en vierde deel te laten verkooken.

§10 Van de geneesmiddelen welk in elk hoofstuk in dit werk beschreven tot genezing der op gegeven ziekte zijn, zoo ook haare berijdingen heef ik om het verstaanbaarer te zijn en abuzze te verhoeden, dezelve in eene agter aan het ende van dit werk bij gevoegte lijst nog eens opgegeven waar door een jeder die dit werk met nut wil gebruiken, zien kenn welke middelen hij noodig heeft en ook hoe zij bereid worden.

§11 Het jammert mijn dat ik dezen lieden de pols nit heef kunnen bepaalen of ten minsten de reegelmatigheid en onregelmatigheid heef kunnen anwijzen. Ik heef egter getracht zoo veel maar mogelijk was om 't hun verstaanbaar te maaken. Egter zal het meeste gedeelte het nit kunnen verstaan dan de onozelheid is te groot en met te veel vooroordeel tegens ingenoomen.

§12 De zoodaanigen welke an kwijnende of met anderen gevaarlijken ziekzens worstelen, heef ik raad gegeven om hun toevlugt na kundige geneesheeren te neemen en deze doen om raad pleegen.

INHOUD VAN HET GEHEELE WERK

1 Hoofdstuk (pp. 5-16) .....

Over de kinder ziekten

den zwarten drek

het zuur

het uitkomen der tanden

de wormen

de stuipen

de spruw

de Engelsche ziekte

de uitslag

de verstoptheid der neus

de zinkingen op de long of benauwde ziekte

2 Hoofdstuk (pp. 15-18) .....

Over de verkouwdheid

3 Hoofdstuk (pp. 18-22) .....

Over de pleuris

4 Hoofdstuk (pp. 22-25) .....

Over de long ontsteeking

5 Hoofdstuk (pp. 25-32) .....

Over de teering

6 Hoofdstuk (pp. 66-69) .....

Over de heete koorts

<u>7 Hoofdstuk</u> (pp. 32-36)	Over de keel ontsteeking
<u>8 Hoofdstuk</u> (pp. 36-40)	Over de kwadaardige keel ontsteeking of witte zeere keel
<u>9 Hoofdstuk</u> (pp. 149-154)	Over de roos en bell roos
<u>10 Hoofdstuk</u> (pp. 76-79)	Over de zeere oogen
<u>11 Hoofdstuk</u> (pp. 141-145)	Over de ontsteeking der harssenen
<u>12 Hoofdstuk</u> (pp. 40-47) <i>Sien [15.] Hoffistuk (pp. 40-47)</i>	Over de gal-ziekte of gal braaking
<u>13 Hoofdstuk</u> (pp. 47-48)	Over de loop of purgeer ziekte
<u>14 Hoofdstuk</u> (pp. 48-55)	Over de roode loop of bloed perzie
<u>15 Hoofdstuk</u> (pp. 55-57)	Over de gal koorts
<u>16 Hoofdstuk</u> (pp. 57-66)	Over de rott koorts
<u>17 Hoofdstuk</u> (pp. 79-98)	Over de zeenuwe ziekten
	over de flauwtens
	over de opvljiging of opwerkings

18 Hoofdstuk (pp. 98-102) .....

Over de hard lijvigheid

19 Hoofdstuk (pp. 102-103) .....

Over de zood in de maag

20 Hoofdstuk (pp. 100-102) .....

Over het gebrek van eet lust

21 Hoofdstuk (pp. 146-149) .....

Over de amborstigheid of benauwde borst

22 Hoofdstuk (pp. 218-220) .....

Over de geel zugt

23 Hoofdstuk (pp. 69-76) .....

Over de water zugt

tuschen vell en vleesch

borst water zugt

buik water zugt

water zugt der harssenen

24 Hoofdstuk (pp. 137-141) .....

Over de beroerte uit volbloedigheid

beroerte uit zlijm

25 Hoofdstuk (pp. 111-137) .....

Over de ziekten der vrouwen

de stonden of verandering

het opstoppen derzelven

het te sterk vloijen en stortingen

de witte vloed
de zwangerheid
het miskraamen
het kraamen en verlossing
over het sluid band en stop doek
de kraam vloed

26 Hoofdstuk (pp. 104-111) .....

Over de zinkings pijnen of lam ziekte

27 Hoofdstuk (pp. 155-159) .....

Over de jigt

28 Hoofdstuk (pp. 154, 164 (deurmekaar)) .....

Over de vergiften

de vergifte wonden door pijle de Bosjesmans veroorzaakt

de beete en steeke van vergiftige dieren

eenige vergifte planten gewassen enz:

29 Hoofdstuk (pp. 174-183) .....

Over de beet doller honden, katten enz:

30 Hoofdstuk (pp. 183-186) .....

Over de mazelen

31 Hoofdstuk (pp. 186-193) .....

Over de kinder pokjes

32 Hoofdstuk (193-201) .....

Over de hoofd pijn

de oor pijn

de tand pijn

de maag pijn

33 Hoofdstuk (pp. 201-203) .....

Over de schurft

34 Hoofdstuk (pp. 203-206) .....

Over de scheur buik

35 Hoofdstuk (pp. 206-210) .....

Over de bestieringen in hulpmiddelen der drenkelingen

36 Hoofdstuk (pp. 210-213) .....

Over lichamen die tuschen de mond en de maag of in de keel blyfen steeken

37 Hoofdstuk (pp. 214-217) .....

Over de pis vloed of onwillige ontlooping der pis

de opstopping van 't water of niet kunnen watern

38 Hoofdstuk (pp. 159-163) .....

Over de kolyken

de gal kolyk

de wind kolyk

de kolyk uit koude

39 Hoofdstuk .....

Taffel der genees middelen welke een jeder zoo dit boek zig wil nuttig maaken bij der hand behoord te hebben

40 Hoofdstuk .....

Eenige geneeskundige bereidingen

[1. HOOFDSTUK]

[pp. 1-4 vermis, pp. 5-16]

[.....] afkosel van kasjes of zogenamde kisjes bladen of kamillbloemen met een wenig zeep ter groote eener boone bij gedaan opgevuld en deze vogte het kind naa het pijpje erst met wat oli of ongezouten vett of booter in beztreken te hebben in de vondament of neiersdarm zagtjes gestoken en met de hand de blaas te drucken dat het vogt in zijne ingewande komt. Men berijd er zulk klistere op volgende wijs: men nemt een handvoll kasjes blaaden of kamil bloemen en lat zij op een en een halfkometje water koken tot op de helft – giet het door een doek en doet er watt zeep bij en lat het zoo lang staan tot dat de zeep gesmolten en het melk lauw is omme het te doen gebruiken, want heeter moit het nit zijn; men zoude anders het kinds teere ingewande kunnen verbranden, het welke gevarlijke toevale zoude kunnen verwekken en de dood. Zoo men geene klistere kunnen zetten, kann men sett pille gebrek als witte baet zeep enz: Men kan ook baje lappe warm gemakt, of anders een pap uit meel met water gekookt ter groote van een noote muskat teriakel bij gedaan lauw warm op de maag en ingewanden leegen. Men kann het kinds buijk ook vrijfen met watt warme brandwijn, het welke ook van groot nut omme de snijdings de doen bedaaren.

Over het uit komen der tanden

Het uit komen der tanden is meede ene der pijnlijksten en gevarlijksten vijanden der kindern terwijl 'er menig een zijn leven bij laten moit door de priklijng des tedere zenuwe gestel der kakebeenen war uit ontsteking, kortsen, stuiptreking en koud vür ontstaan en de dood op volgn kan.

De beste middeln zijn hunnen open lyf te doen houden (zoo zij nit an de loop zijn het welke dikwils mede gepaard gaat) door een mespint witte magnes en een mespint rhabarber poeder in vier poederjes verdeelt en alle drie uren een van ingegeven met wat moeders melk of höningswater.

Hunnen tand vlees kenn men dikwijls vrijfen met watt hönig en even zoo veel slijm uit de pitte van quee peere en lat hunnen kouwen op een korstje brood of een stukje zoete houd. Zoo de ontsteking groot kann men watt zuur deeg met mostert vermengt in de nek legen of anders, zoo

de vermarde buchou anprist, een pek blijster tuschen de schouders legen en het alle viertien dagen vernieuwen.

Hunnen voetzel moit ligt te verteeren zijn, als brood pap, melk met water verdunt en vornamenlijk moiten zij veel in de opene lugt gehouden worden en dagelijks hunne lecham met koud water waschen. Zoo alle deze dingen in agt genomen worden, zall het veel bydragen omme het doorkomen der tanden te verligten en minder kinderen an sterven.

Over de wormen

Bij de drie voorbeschrefene orzaken der kinder ziekens en voornamentlijk der stuipe komt nog deze vierde bij: den wormen welke veeles by dragen omme de stuipe te kunnen verorzaken, ja wat nog meer de vallende ziekte kunnen voortbrengen. Terwijl de kinderen in ons Nederlands Africa zeer met wormen gekwelt zijn, zoo het ik hef noodzaklijk geagt omme de kentekens nauwkeurig te beschrijven terwijl zij een zeer schadelijke vijand der kinderen zyn. Zij verstopen de darmen en zuijgen de beste zappe weg welke geschikt zijn omme het kind te voeden.

De kentekens war uit men opmakt dat de kindern wormen hebben zijn dikwijlige kolyken s'morgens nugtern en overvloed van kwijl, een stinkend adem, jeuking in de neus, die zij dikwils kraauwen en zeer sterke en ongeregelte honger, en op een andre tyt in geheel geen honger, pijnen voor 't hart, braakingen, meer loslijvig dan hardlijvig, een dikke en opgedrevene buijk, en het ovrige lecham maager, een sterken dorst, het angezigt is doorgans bleek, de oogen met een blauwe kring omringt, verschriklijke droomen, opspringingen in de slap, hart klopingen, vlauwtens, lange en zwaare slap zugt, schielijk koud sweet en stuipe. De vermarde heer Tissot zegt in zijn uit gegeven "Raadgevingen voor den Gemeener Mann" nog volgende tekenen op:

"kortsen met teekenen van koudardighijt; verlies van gezigt en stem, dat lang duurt; lamighijden, of in de handen, of in de armen, of in de beenen; verstijfingen; het tand vleesch is in een slegten staat en als afgeknaagt; menigmaal hebben zij den hik, een kleinen onregelmaatigen pols, raaskallingen, en 't geen een van de minst dubbelsinnige toevallen is, meenig werf een kleinen droogen hoest; dikwijls een soort van slijmrighijt in den afgang; altemets zeer langduurige en geweldige kolijken, die met een ettergezwel in het uitwendige van den buijk endigen, waardoor de wormen uit komen.

Men het ontsaglijk veel middel voor kindern de welk met wormen gekweld zijn. De besten 'er van zijn de toppe van wilde alsem; een hand voll met water gekookt en met hönig of zuiker zoet

gemakt en het kind met lepels van laten gebruiken. Aloe ter groote ener ervete met hönig aangemaakt 's morgens nugtern ingegeven is worm dodend en afdrijvend; sterke koorst de sap van uit geperst en 's morgens en 's avonds een haffe lepel voll met watt hönig ingegeven, is eens meede van de besten eenvoudigen middels voor de worme. Maar na het drie of vier dagige gebruik van het erste en laste op gegevene middel moit men de kindern doen purgeeren met manna ter groote van twee duive eijren laten smelten met kokend water en als het gzmolten een mespint rhabarber bij gedaan en het op eens of twee maal gebruikten en watt vlees soup of vlauwe koffe na drinken laten. Maar zoo deze middel an het oogmerk nit voldoen en de wormen blijven bestaan kenn men zonder gevolgen deeze middel gebruiken welkes mijn noit gemist heft.

Levendige kwik zoo veel als in een ordinare finger hoed gat, doet het in een arde pott; zoo men geen arde heft, kenn men een eijsre nemen en doet drie kelder fles water op. Lat het verkoken op twee en een half kelderflesch, giet het water van het levendige kwik af en bewart het in de pott blyfende kwik in een flesje omme het weder te kunnen gebruiken, want het verliest nit veel van zijne kragt. Met deze water moit het voetzel of de spijsen welke het kind gebruikt gekokt worden en ook moit men het van deze water drie maal 's dags een lepel voll laten drinken. Dezer een dag of agt gebruikt hebbende moit men een laxeerend middel gebruiken, het welke bestad uit harst van jallappe ter groote eener Franschen ervete heel fijn gemakt en een mespint rhabarber poeder bij gedaan. Dezes door elkander gemengt en met een lepel hönig zoet gemakt lat men het kind op eeten en watt koffe of tee water na drinken. Zoo het erst gekokte water op gebruikt, kenn men het selfte kwik weder koken op boven gemelde wijze.

Maar zoo lieden er swarighijt mogten finden omme dit middel te gebruiken of het nit bij der hand hebben, kenn men in plas van boven gemelde middel heel vijn vijlsel van ijser gebruiken. Het zelfte kenn op deze wijs berijd worden: men nemt een lepel vol vijlsel van nuwe ijser, vermengt het met vier lepels hönig en lat den lijder drie maal daags ter groote van en boon van gebruiken, maar het moit langdurig en anhoedent gebruikt worden zoo men 'er hulp van verwagten wil.

Het voetzel moit zeer ligt te verteeren zijn als brood pap, gestofte droge vrugte, groentens, enz.: Rijpe druijfe, vijge, water limoon, soete limon kunnen zij gebruiken. Vorall moit men hunne kijne vette spijsen en onrijpe vrugten laten gebruiken welke de kwal zouden vermeerderen.

Over de stuipe

Ik heb reeds gezegt dat de stuipen der kinderen altoos de uitwerking eener andern ziekte zijn, voornamentlyk de vier war ik van gesproken heb. Het gefit nogthans vier andre orzaken welke de stuipe kunnen vortbrengen.

1) De eerste ontsad uit bedorvene stoffe die in de maag en darmen huijsvesten, welke eene sterke prikklyng en ongeregelte beweging in de zenuwen en in het geheele lecham, ten minsten in een deel desselfen maken war uit den de stuipe ontstaad die nits anders zijn den onwillige bewegingen in de spieren. Deze stuipe word voortgebragt door te vel voetzel, voornamenlyk van zulkes welches de maag nit kenn verteeren.

De tweed orzaak is de slegte zog, het zij dat de moeder of minn enig verdriet gehad, of zig kwad gemakt heft, of dat zij ongezond voetzel of te veel wijn gedronken heft, of dat zij haar stonden heft of dat zij ziek is. In alle deze gevallen bederft het zog en verorzakt voor het kind gevarlyke toevallen welke het zomtyts met de dood bekoopen moit.

De derde orzak is zoo kindern een uitslag of de dauwworm hebben en deze te schielijk verdreven word, of dat zij uit wasmen en eene schielijke koude door togt of anderzins kregen en de uitslag na binnen toe gat, het welke dikwijls de stuipe en de dood verorzakt.

De vierde is zoo de stuipe door eene uitwendige orzak voortkomt gelijk door persing der kleedern, het welke geneezen kenn worden door de selften zoo schielyk als mogelijk aftedoen, maar zoo de stuipe ontstad zonder eenig ongemak der ingewanden of van de voorts beschrefen orzaken, heft men reede omme te besluiten dat zij uit de harsenen voortkomt. Gelukkig is het dat deze gevallen nit ligt gebeuren, want er wenig mideln zijn omme de onglukige lijder te herstellen.

De erste beschrijfene orzak welke uit bedorvene stoffe in de maag en ingewanden voortgebragt word, vereijscht braak en buijk suivernde middel. Eedog de braak middel zij altoos de beste omme zulks te bewerken of omme kinders te doen braken, kann geschieden omme hunnen ryklyk lauw water met wat booter te geven, of anders lauw water met höning zoet gemakt het welke, ryklyk gebruikt, hunnen nit allen zall doen braken, maar ook te glijk doen laxeren. Zoo deze middeln het braken nit zouden verorzaken moit men hunnen, zoo zij van voorts beschrevene middeln all rijklyk gedronken hebben, met een feeder in de keel kettelen, het welke den an het oog merk voldoen zall. Maar zoo men bevreest is omme kindern te doen braken, kenn men hunnen dezer laxerende middel met veel vrugt laten gebruiken: rhabarber poeder twee mespint, magnees poeder een mespint vol. Doet dit well door elkander gemengt te hebben in een lepel höning en lat

er het kind alle uure ter groote eener boone van gebruiken tot dat het ontlasting kreeg, maar zoo men deze middeln gebruikt, zall het zeer goed en noodzaklyk zijn omme hunnen erst een klistir te zetten van lauw water met wat hönig ter groote eener note muskat in te laten smelten.

De tweede orzak nit veel geneesmiddeln nodig hebbende, vereijst omme het kinderen 't moeders minnen zog zoo lang te onthouden tot dat de bedorvene zog door het uit melken weder verbeetert en de beschrefen orzaken weder bedaard zijn. Men moit het kind zoo lang deze toevallig plaas hebben een klister zetten van warme water en van nits anders gebruiken laten als brood pap of andre soppen.

De derde orzak vereijst zoo draa men zulks bespeurt dat de uitslag na binnen gegaan, het zij door middelen of kande dat men zulken zoeken weder na buiten toe te trekken door de kinderen te baaden in lauw water en hunne eenige klister te doen setten uit lauw water. Hunnen voetzel moit ligt zijn dat het de slag ligt verteeren kenn.

De vierde orzake zoo draa zij uit een oorspronklyk gbrek der harzenen voortkomt kenn men nit verwagten dat dezelve na geneesmiddeln luistern zall, edog moit men eenige middel ter geneesing beproeven. De voornamste middel omme de schadlyk stoffe van de harzenen af te leiden zijn laxerende middel en zur deeg met mostard saat en watt fijn saad met wat azijn door malkander gemakt en in de nek gelegt.

[Voor deze hoofdstuk komt de spreu]

Van de Engelsche ziekte

Dit ongemak kreegen de kindern gemeenlyk tuschen de negen manden en twe jaaren. De gemenste orzaken zijn de ziekten der ouders, voornamentlyk zoo de moeders swak en wenig beweging nemen, te veel wateragtige spijsen en dranken gebruiken als tee, koffe, ens: het welke in geen deel des world meer gebruikt word den hir, want het meeste gedelte, vornamentlyk ten platte lande, beginnen van 's morgens met koffe en tee tot 's avonds toe verschijdene gefte, het welke nit ens koud water drinken zoo zij kijnt tee hebben, maar gebruiken in plaas van koud, warm water. Dus kenn men van zulke moeders nit verwagten dat zij gezonde kindern kunnen vortbrengen of zig in stad bevinden zullen de selfe behoortlyk te voeden en op te kweeken. Door zulke verslapende lefregels der moeder (de vaders voeren het zelfte lefregel) kenn men anders nits verwagten als dat hunne kindern angetast met Engelsche ziekten, teering, klier geswellen, ens: weeggesleept worden. Edoch de hooftorzak die het lichaams gestel verslappen is het

schadlijke vooroordeel omme de kindern voer dat zij twee a drie manden oud zijn in geslotene kamers te houden, angevult met heele konfore met vur bij het verschoonen der zelfen. In plaas van zulke kinderen met koud water te waschen, worden zij omme het licham dat reeds door der ouders slapegzetel slap ter werld komt, met zoo te zeggen half kokend water gewaschen. Omme het nog meer te doen verslapen worden zulke kindern nog gebroet door veele kleedern van bajj enz.: Alle deze dinge bij elkander genomen gef ik elk mijner nadenkenden leser te overweegen:

Men moit kindern nit allen van haare geborte af met koud water (zoo het all te koud kenn men er en wenige warm water by doen) waschen, maar hunnen ok zoo het moje weeder, der lugt bloot stellen omme hunnen lichamen dar door tegen het meer te harden en hunnen duner te kleeden. Zoo zullen zij minder an ziekzens onderhevig zijn als zulke kindern die te zeer gebroet en in kamers gehouden worden. Ook moit men kindern nit te veel laten leggen of zitten, maar in beweging houden en voornamentlyk hunnen dikwijls op den dag verschoonen. Alle deeze dinge, zoo zij verzuimt worden, zijn onagtsamheeden welke de aller verderfliksten gevolgen na zig sleepen.

Het vleesch der kindern word in het begin dezer ziekte zagt en slap, de kragten verminderen, het verliest zijne gewoone vrolykhyt en is nit gaarne in beweging. Het hoofd en de buyk word grooter, vervolgens worden de beendern angetast, inzonderhyt der zelfen zagtste en sponsagtige deelen. De gewrigten, de handen worden dikker dan nar gewoonte, de boorst en rugge graad nemt dikwijls eene onnatuurlyke gedante an en de gebeentens der armen en beenen worden krom en scheef, de tanden komen molyk uit en de spys verteering is bedorven.

Deze ziekte word selden met geneesmiddel geneesen; zij vereijst de vaste deelen te versterken, de spijsverteering en de behoorlyke bereiding der zappen te bevorderen. Deze gewigtige oogmerken zall men best berijken door gezonde en voedende spijsen die na de kragten en jaaren des lijdens geschikt zijn. Zoo het koud en vogtig weder is, moit men het kind warm – en zoo het heet het zelfte koel houden. Kindern van een vollzapig gestell kenn men zagte buijksuiverings geven welke dikwijls van groot nut zijn. Het voornamste middel is het baaden in koud water als het moje weder is; de beste tyd is het s'morgens, inzonderhyt in het warme of zoo genamde goede saison. Zoo men het koud baad gebruikt moit het kind, zoo draa het uit het baad komt, met een droogen doek well afgewreeven worden, maar zoo men bespeurd dat het kind door het koud water verswakt moit men voor een of twee dage darmet op houden.

Het voetzel moet ligt in droog zijn gelyk goed brood of beschuit in wett water geweekt, gebraden vlees, rijst, geerst, of geperlde gort met rozynen warbij men een wenig wyn en specerij voegen kenn; zijn drank ken zijn goede roode wijn met water gemengt.

Over de uitslag

Kindern zijn zelden vrij van uitslage van een of ander soort voornamentlyk als zij nog zuigen. Gemeenlyk egter is dezelve zonder gevaar en moet noit den met de grootste voorzigtigghyt verdreeven worden. Dewyl zulks der kindern licham zuivert van heete en scharpe stoffe welke, zoo zij in het licham blyfende, gevaarlijke en doodlyke kwaalen veroorzaken kunnen.

De uitslag der kindern ontstat uit de twee volgende oorzaken, als uit slegt voetzel en onzindlykheit. Wannereen kind geduurig met spijsen opgepropt word welke desselfs maag nit verteeren kan, moet zulks onverduwlyk voetzel in plaas van het kind te voeden, het zelve met grove en dikke sappen opvullen. Deze moiten in gedaante van uitslag op de huid uitbreeken. Zoo zijn het lecham blyfen kostzen en andre inwendige kwaalen voort brengen, maar dat de morsigheid eene der gemeensten orzaken is zall niemand er in twyfel trekken.

Zoo een van de twee voorts beschrefene oorzaken er schuld an zyn moet men zoeken het voetzel te verbeetern en de kindern zinlijker houden, het welke dorgans genoeg zall zijn omme dezelve te verdrijven. Zoo nit zall men zig van eenig af droogend middel moiten bedienen, edoch zulks moet noit en nimmer zonder de grootste omzigtigghyt gezchieden. Men moet de kindern gedurende het gebruik van zulke opdroogende middeln openen lijf doen houden met een mespint witte magnees en een mespint rhabarber poeder, of zoo men dezen nit heft met het laxerende poeder van Halle of zoo genamde Halsche laxer poeder en mespint voll te geven met 's moeders melk of zoog en dezelve zorgvuldig voor koude bewaaren. Geen beeter middel tegen de uitslage des huid dan de blom van swavel met wett ongzoutene versche poter of oli of onder varkens renzel gemengt en jeder dags twee mal s'morgens en s'avonds de angetaste deelen darmede te smeeren. Kindern welke an zeere hoften onderheevig zijn moet men noit zonder met een kundig geneesheer darover hebben raadgeplegt geneezen of eenig middel dartoe gebruiken, want zij ben met meer gevaar verzelt als men zig well voorstelt of verbeld. Edoch men kenn voor dat men met een kundig geneesheer kenn raad pleegen hunnen het hair af sneden en zindlyk en zuiver houden en daglyk een of twee maal met zeep zoop doen waschen en hunnen alle weeke eens met boven voorgeschrif middel doen open lyf houden en hunnen zoo veel moglyk voor koude bewaaren.

Over de verstophijt der neus

De verstophijt der neus ontstat uit taje en dikke snot stoffe welke zig in de neus vergaaderen, het welk hen belet omme vrij adem te halen en in het zuigen en door slukken der melk zeer hinderlyk is.

De besten middeln mijn bekant, zijn omme eer men het kind te slapen legt desselfs neus met wat vett, olij of varsche boter te vryfen. Ook kenn men een salvi maken van heel fijn geztampte borri (curcuma) met watt versche boter of oli vermengt en daarmede het 's kind's neus doen vryfen met een warme baije lap.

Over de zinkingen op de long of benauwde ziekte

Veeltyds worden de kinderen zeer schielyk overvallen van eene groote, moeilijke en benauwde ademhaaling verzeld van een pijpend, reutelent, en ratelend geluid. De pols is zeer snell, het aangezigt somtyds zeer bloezend doch meestijds van het bezwaarlyke ademhaalen, blauw of paars.

Deeze kwaal komt zeer schielyk en vereischt glyk haar komste ook eene zeer schielijke hulp. Zoo dit niet geschied of geschieden kan, volgt 'er gemeenlyk in zeer korte tyd de dood op.

Deze kwaal regeerd het meest in koude en natte jaargetyden en word veroorzaakt door dat men de kinderen het meest te veel broit of naa heete dagen schielijk aan de koele avond of treklugt bloot stelt. Kinderen van een dikzappig en slap gestel zijn 'er het meest aan onderhevig en worden het meest 's nagts van aangetast. All wat de uitwassening schielyk stremt kan deze kwaal veroorsaaken. Darom behoren alle ouders zeer zorgvuldig hunne kinderen, vooral zoo zij zulke reeds aan veel broijen gewend, voor koude te bewaaren en van tyd tot tyd meer aan de lugt bloot stellen en van veele kleeding en toedeksels verminderen en nooit de kinderen hunne bedden plaatzen over een venster of deur, het welk hir zeer gebruikelijk om wijl meestyds de moeders neevens het venster zittn plaats en zij de bedden of wiegen vlak over, om naar hun kind te beeter kunnen zien. Hadde men glazen voor de vensters zoude dien plaats zeekerlyk niet kwaalyk zijn, maar helaas! onder vyftig huizen ten platten land zal men nauwlyks tien vinden welke glazen voor hebben. Daarom moit een elk die zijne kinderen dierbaar zijn, zoo het zijne omstandigheeden niet toe laten om in een huijs met glazen voorzien te kunnen woonen, (1) der kinderen hunne bedden van plaats te veranderen; (2) zij niet te veel te broijen; (3) zij daglyks bij moije weder aan de lugt bloot stellen; (4) voor koude, reegen, en vogtige winden bewaaren, het

zij van ze in huijs te houden of dikker te kleeden. Zoo men deze vier op gegevene voorbehoed middelen opvolgt, zal het zeer veel toedoen tot bewaaring of verhoeding voor dezer hir zoo algemeen zijnde kwaal en jaarlyks zal men bespeuren dat de verwoesting of slagting welke deze kwaal verscheidene jaaren agter een gedaan, zeer zal verminderen en dus ook meer kinderen welke door deze onagtzaamheeden zijn om het leeven gekomen, behouden worden.

Men moit zoo draa een kind door deze kwaal aangetast word het zelve zoo schielyk als immers moglyk met de voeten of het welk nog beeter met het heele lichaam in lauw water zetten. Naa dat het kind een vyftig tellens of langer, naa dat de omstandigheeden zulks toelaten of vereischen in het water, het zij met de beenen, of geheele lihaam heeft gezeten, haal men het uit en drooge het af. Vervolgens moit men het zelve zonder zig eenigsins aan 't ouderdoom te stooren aderlaaten, het zij op de arm of voet en terstond naa het aderlaaten een klisteer zetten bereid uit lauw water, wat zoud en oli dat het openen lyf kreege. Doet het eerste klisteer de gewenschte uitwerking niet, moit men het zelve over een kwartier naa het eerste herhaalen. Men legge een papp bereid uit zuur deeg, mostaard, soud en azijn van de nek tot tuschen de schouders of het welk nog beeter – kragtdaadiger, en schielyk van uitwerking, een Spansche vliege pleister in de nek of tuschen de schouders te leggen.

Men lat het kind dikwyls een eijer lepeltje vol of het vijfde deel van een gewoone lepel vol gebruiken van volgende mengzel van den reeds op verscheidene plaatzen en in de lijst van de bereidingen der geneesmiddelen opgegevenen stroop van de zee ajuin of tondel bolle vier lepels vol, duivels drek ter groote eener boone, het laste heel vijn gemaakt, lat men met de boven gezegte stroop een tien tellens lang op een zagt koolvuur koken. Men lat het vervolgens koud worden en het kind zoo als boven gezegt van gebruiken tot zoo lange het ongemak afneemt.

Men moit zoo draa de kwaal over zeer omzigtig zijn ten opzigte van 's lijders spijzen. All het geene veel slijm veroorzaakt of hard te verteeren als vleesch, meel en melk spijzen, onrijpe vrugten en dierglyken, moit men hen zoo veel immers moglyk onthouden; en voor alzoo als boven gezegt voor koude, reegin en vogtige winden bewaaren.

2. HOOFSTUK

Van de verkouwdhijt

[pp. 15-18] (Daar is twee pp. 15-16)

Deze ziekte is jaarlyks een waare pest hir en word door het meeste gedeelte voor eene nits beduidende ziekte gehouden. Dar het hunnen de exempels daglyks en jaarlyks oplevert, dat 'er zoo veele menschen, groot en klijn, van swakke en sterke lechams geztelte, in het graaft gezlept worden en de welke aan het leven blijven veeltijds de teering of andere sleependen kwaalen van overhouden. Hoe veele geeft het nit van bijderlij gezlag welke klagen over een gedurige hoest, benauwde borst, swaken maag, enz.:. Fragt men war van heft zij het gekregen, zoo is de andwort, "ik ben eers verkouwen gewest en hef het dar van overgehouden". In geene ziekte herscht meer voorordeel en dwalingen, dan in de verkouthyt. An de Kap sluit het meeste gedeelte zig op in kamers, ten platten lande brojen zij zig met kleederen en stoven. Waar terwijl het mijn oogmerk nit is omme deze radgevingen voor de Kapsche lieden, maar allen voor die van hulpe ontbloteten lieden die ten platten lande woonen te schryfen, zoo hef ik de voorordeel de an de Kap heerschen nit voor goed bevonden omme antehalen, ter wijl er vrij groot getaal kundiger geneezheere zijn, welke daglyks hunne uiterstes vermogen van bereedsamhyt anwenden, omme alle schadlyke voorordeele welke in deze ziekte heerschen, uit te rojen.

Zoo draa word men nit verkouwen of men zoekt de verkouwendheid te geneesen door zig met kleederen te broijen, drie a vier batjes over elkander aan, twee broeken, en een mutz op de kop bedekt met een hoed word van het mannelijke gezlag gebruikt, en dan de beenen, an die word nit gedagt, blots voeds in nattigheid en koud loopen, en een kandeel heet van het vur en heet van specerijen, of een zoop sterk met peper, bij het slapen er gaan ingenoomen en met twee a drie kombarsen toe gedekt in een huijs slapen, dar de vloere somtyts zoo nat zijn dat en gezond mensch er verkouwen van kenn worden. Van de vrouwelijke sexe welke verkouwen worden en het meeste gedeelte dokteressen zijn, worden drie a vier doeke omme hunnen hoofd en een of twee worden omm de hals gebonden, het vur in de stof moit nit uit gaan, haare beenen en ingewande moiten half gebranden zijn, en van binnen met een warme zoos begooten van drie a vier ketels tee water dags. Elken keetel houd gemenlyk drie a vier pintjes. Met deze van buiten en

binnen gebroede lichamen lopen zij dan blots voets in koude en nattigheid of an de natte vee kraalen.

Door alle deze middel denkt het meeste gedeelte dat zij zig wat te goed doen, maar helaas! Zij ondervinden het vroeg of laat. Nits is schadlijker voor het lecham, voornamentlyk in deze all wat tamlyk warmen lugt streek als zig gezond of ziek zijnde, all te zeer te brojin. Het lecham word daardoor verslapt en de spijsvrteering bedorven. War komen alle de winde van hardlijfighyt van? Van het te veele gebruik warmer dranken en te veel brojen. De maag kenn door dat hij verslapt is de spijsen nit verteer. De gezonde vernunft en de natur is onze weeg wijser. War van dan is het dat men in de winter of koude saizon veel meer kann eeten dan in het goede saizon? Wyl het koud is, en de maag meer koude dan warmte nodig heft omme de spijsen te verteeren. Waarvan van dan dat men in de winter veel gezonder en tot arbijden veel bekwamer is dan in de zomer? Wyl de koude onzer lechamen weder stevigt, welkes in de zomer door de sware warmte, ledigheid en het overmaatige gebruik warmer dranken verslapt is worden. Men moit zig geenzins verbelden dat het warm houden en het gebruik warmer dranken van wijn weder zouden of nit gebruikt zouden mogen worden. Neen, alle denge te veel gebruik en zig te veel blotgeselt, het zij an koude of warmte, zijn schadlyk. Of deze voorordeel nit algemeen is dat men altoos alle ziekzens zoekt meer te brojen den de versche lugt blot te stellen zall mijn niemand betwisten, maar het meeste gedeelte zall er in het binneste van hun geweten van overtuygt zijn. In geene ziekte is het brojen schadlyker den in de verkouwthy. Zoo men maar de natur van de verkouwwhynt onderzoekt, zoo zall men vinden dat het altoos eene ontstokene ziekte is, van de long of keel, of van de vlies dat de neus en eenige hollen inwendig bekleed, welke ontstat uit die door koude belette uitwasming of sweet. Omme deze te herstellen moit men zig nit brojen, of de mag met verhittende en ander warme dranken overswemmen, men moit zig matig kleeden, bij moje weder daglyk gaan wandelen, het zy te paard of met een wagen, s'morgens wat langer als men gewoont is te beth blyfen en in plaas van kandeele en andre verhittende middelen, thee van vlier blomen drinken, of anders wat lauw warme limonade, welke bestaan kan uit het sap van twee zure of soete limonen, wat hönig of tee zuijker zoetgemakt en een ordinaire kometje warm water by gedaan en warm uit gedronken, en met de voete in melk lauw water gaan zitten, en als men omtrent een half of heel kwartir uurs in heft gezeten de voete laten afdroogen en te beth gaan. Deze middel zijn verkoelend en sweetdryfend en zullen dikwijls an het oogmerk voldoen zoo men zij anstons gebruikt.

Maar zoo de verkouwthijt swaar en naar deze midelen nit luijstert, de hoest anhoudend blyft, de koorts vermerdert, de hooftpijn zwaarder word, heft men reede te glovn dat 'er een andere ziekte na bij zij, als borst-ontsteking, heete korts, enz: op welke, zoo zij nit behoorlyk geneezen worden, nits anders volgen kan den de tering of schielyke dood. Wannet derhalven de lyder klagt over benauwthijt op de borst, sware hoftpijn en sterken dorst, de huid droog en heet, moit men hem op de arm aderlaten, en zoo de toevale nit vermindern kenn men de lating over een of twee ure weder herhaalen. Men moit den lyder ryklyk laten drinken van deze drank: nemt een kometje garst, vlier blomen een hand voll, lat het koken met twee kelderfles water op de helfte. Als het genoeg gekokt, giet het door een doek en doet er bij twee lepels hönig en een halfe tee koppi azijn en lat den lyder zoo veel als hij maar vragt lauw warm van gebruiken. Zoo de hoftpijn vermindert en de lijder an het sweeten rakt, de adem haling nit meer zoo bezwart is, en begint rijklyk vluijmen te lossen, is het een goed teken, maar zoo de hoest daarom anhoud all ben de andre toevale vermindert en de vluijmen dun en scharp zijn, kenn men den lieder met zeer veel nut aftrekzel laten gebruiken volgend: men neeme safran een boletje ter groote eener okkernoet, drop van even derselften groote, giet er twee kometjes kokend water op en lat het vier en twintig ure lang in warme asch de pott well toegedekt staan, zijg het vervolgens door een doek en gefen den lieder dags de drie mal een tee kopi vol van. Ook kan men den lijder een pijk plijster tuschen de schouders leggen ter groote van de vlakke hand op wat zagt leeder gesmerd en dezer omme de agt dage weder vernieuwt. Dezer onozele middel is van zeer veel nut, maar zoo de vluijmen dik en taij en de lijder veele kossches moit doen omme dezelve op te geven, of zij in 't geheel nit lossen kom, kan men volgende strop met veel nut gebruiken: nemt van de zee ajuin of zoo genamte tondel doek boll of hager koud of flagestok of gift bolle (sequilla) tien blaadern, te verstaan de witte bladen van de boll en nit de uitgelopen groene, kocht zij op een bottel azijn op de helfte, zijgt het afkokzel vervolgens door een doek en lat het doorgegotene met een kometjie hönig tot een stroop koken. Hirvan kan men den lijder dag's vier maal een halfe lepel vol van laten gebruiken, maar hij moit teffens rijklyk bij drinken van de opgegevene drank van garst en vlierblomen. De lieden welke dikwyls verkouwden worden moiten zoo veel moglyk alle warme kamers, warme dranken en het veele brojen door klederen of anderzins vermijden en nits anders drinken dan koude dranken en zig dikwyls bij moje weder in koud water baaden, nit veel sitten maar dikwyls gaan wandelen, het welke de eenigste rad is welke ik lijder geven kenn welke dikwyls verkouwden worden. Het is een schadlyk voorordeel omme zig te onthouden van de lugt

of koude dranken van zulke lieden. Hoe meer zij zig warm houden en warme dranken gebruiken, hoe meer zij zig zullen bloot stellen aan de verkouwthyt.

De lefregel zulke lieden welke verkouwden moet heel schraal en ligt te verteeren zijn, als brood pap, kalfs of hoender zoupen, gort endiergljken. Alle vaste spijsen als vlees, visch, eijern, melk moet men vermijden, zoo ook alle soort van verhittende dranken.

3. HOFTSTUK

Van de Pleuris

[pp. 18-22]

Deze ziekte is hir nit allen zeer gemeen maar teffens ook eener der mordadigsten zoo door zig zelve als door de verkeerde behandeling derselve ten platten lande. Ik herhal het dat zij nit alleen een mordadige, maar noopens ook eene voor de ingesetenen met zeer groot verlies veeler capitale an slaven geparde ziekte. Jarlyks sterven 'er een vrij groot getaal zoo well Kristenen als slaven en Hottentots bij het af ogsten der graane en wyngardens an deze ziekte door de in dezen dagen zeer heete lugt en verhittende sware arbijd verhitte, zijnde men schylijke koud water drinkde of 's avonds met verhitte lechamen te huijs komende op de koude grond in de koele avond lugt gaan leegen slapen. Het was te wenschen en geeve een elk dien raad, dat een elk zoo hij zijne eijgene gezondhijt en zijne rykdoome van slaven voor dierglyken ziekte will bewaaren en behouden, het water dat een elk moit drinken onder het ogsten met wat azijn vermengt moit zijn, all was het maar op een eijmer water en half bottel azijn. Een elk behoord zijne slaven met goede voorbelde voor te gaan omtrent zig zelfen zoo men s' avonds van de arbeid verhitt te huis gekoomen, niet zoo als men gewoon gaan slapen met opene deuren of vensters, het welke nog gevaarlyker dan in de opene lugt, door dat het altoos en trek heft. Ook diende een elk zijnen slaven of Hottentots in plaas van wijn eene goede schotel of bak karmmelk te geven, welke zoo zij zig met verhittende lechamen anstons tot rust begeven, nit allen zoode verkoelen, maar tefens ook beletten dat stremmen der uitwasming war van deze ziekte ontstat.

Men deelt de pleuris in twee sorten, in de drooge en vogtige. In de eerste spuwt de lijder int geheel nit, ten minsten weinig; in de laste spuwt hij veel. Men heft nog een soort van deze kwaal welke men bastard pleuris noemt en welke de gemenste onder slaven en Hottentots is. In deze is de pijn meer uitwendig en tast meestendeels de tuschen de ribben leggende spiere an. Ik herhaal het dat de pleuris ontstat uit alles wat de uitwasming stremt; glyk uit koude winden, het drinken van koud water als het lecham verhitt is, het buijtens huijs op den kouden of vogtigen grond leggen slaap en door natte kleederen, door dat men besweet in koud water te baaden, of als men besweet zig schielijk te ontkleeden en de opene lugt bloot stellen, enz.: Ook kenn zij verorzakt worden door het onmatig gebruik sterker dranken, het stremmen der van het sweeten der voeten en

handen, door dat de voeten beszeet zijnde, bloots voets in nattiglyt of koude lugt te loopen; ook maakt men zig vatbaar an deze zieke door het teveel brooien met kleeding; ook word zij vortgebragt door sterk loopen, het draage van swaare lasten, door sterk blaazen, de borst uit te sponnen, enz:.

Deze ziekte openbaart zig gemenlyk met kortsen, met koude en huivering, welke door hitte en dorst en rustlooslyt gevolgt worden, en hevige stekende pijn tuschen de ribben en eene de zijden, zomtyds strekt zig deze pijn nar de ruggraat en borst uit, of na de schouders en de pijn word bij het adem haalen het hevigste.

De pols is in deze ziekte snel en hard, dat is te zeggen de pols slat gouv en klopt hard tegens de finger. De pis is hoog van kouleur of verf en het bloed welkes men den lijder aflat is met een dikke taje witte vlies of korst bedekt.

Een jeder wet dat het bloet laten voornamlyk zoo het in 't begin gezhied het aller beste middel is, dus moit men hoe schilike hoe beeter rijklyk bloed aflaten, ten minsten een ordinaire kometje vol. Dikwyls verdweenen alle toevallē na den erste lating zoo er zijklyk bloed met eens is afgelaten worden, maer men moit ook opletten of het de kragten der lyders toe laten, want eene ruijme lating in een pleuris zall van meer nut en gewenschter uit werking zyn dan verscheidene klijne herhaalde laatings. Indien de steeke en andre toevallen naar de erste aderlating even hevig blyfen, is het noodig de lating nog eens te herhaalen. Vermindern de toevallen nog nit en het bloed blyft met een witte korst bedekt, kan men zij ten derden maale nog herhaalen. Zelden is zij het derde maal noodig. De toevallē vermindern gemenlyk na de tweede lating en zoo de toevallē verminderen, moit men zij ook noit onderneemen zonder de dringenste noodsaklyklyt.

Men kan zonder den lijder met veel bloed aflaten te verswakken op verschedener bij wijze den overtollige toevoer van bloed vermindern door na de erste of tweede lating pijn stillende stofings op het angetaste deel leggen, welke men op verschijdener bij wijze beryden kann, bijvoorbeeld een hand vol vlier blom, kaasjes of zogenamde kisjes blaaden. Kokt zij te samen met water ter dikte eener pap en leegt zij warm op de pijnlyke zijde; ook kenn men baje lappen, in warm garst water nat gemaakt en uitgewrongen zoo warm als de lijder het verdraagen kenn op de pijnlyke plaas leegen, maar zoo draa zij koud zyn moit men zij weder verwiseln met warme, en zoorg draagen dat de zieke geene koude vatte. Ok kan men een beeste blaas met warme melk op water aanvullen en dezelfte wel toegebonden op de pijnlyke zijde leegen. Deze stovinge verzagten nit

alleen de pijn, maar verhinderen ook den stillstand des bloeds en der andere vogten. Wanner de steek de zyde, naar herhaalde latings en stovingen blyft duuren, moit men op de zijde volgende pap leggen: men neemt zuur deeg ter groote eener zoete limon, makt hem met azijn tot een ordinare pap, doet er lig gestampde mostart twee lepel vol, een lepel vol wijn gemakt zoud, en mengt het ter deegen door elkander en leggt het op een doek gezmeert te hebben op de pijnlijke zijde en vernieuw het alle twee uur. Zoo dezer nit helpt, moit men van het Spansche vliegen pleister het welk men in de apotek klaar gemakt te koop kenn kreegen een stuk afsnede en het ter groote eener ducaton of all was het nog ens zoo groot op de pijnlijke plaas leggen, en na dat het vier en twintig ure heft opgeleggen, kan men het afhaalen en de blaaderen door sniden met een schaar en een met harde vett bezmeert stuk linnen lapje zoo groot als het rouw is op leggen, of anders een kools blad zoo men kijne harde vett bij der hand heft.

Wanneer de zieke hardlyfig, kan men hem een klistir zetten van dun rijst of garst water waar in men wat hönig heeft laten smelten, of anders een pilletje zetten van witte beet of zeep. Deze middel moit men dagelijks heerhaalen omme door dien weeg zoo veel moglyk de schadlijke stoffe zoeken af te leiden.

Het losword en opgeven der vluijmen word zeer bevordert door volgende drank: nemt tien of twalf drooge vygen en een hand vol rozijnen, kokt zij te saamen op een kelder fles water op de helfte en lat er den lijder rijklyk lauw warm van drinken.

Wanneer den lijder branden heet van huid is, zonder egter uit te waassemen en wenig water lost, zoo neme men gezuiverte salpeter drie mespint vol en heel fijn gemakt te hebben, verdeele men het in ses poeders en lat er den lijder omme de twe ure een poeder van gebruiken, met lauw garstwater of zijn gewoone drank.

Terwijl het hir ten platten land zeer gebruiklyk dat zoo draa er bij eene ziekte andre toevallen komen, men uit onozelheid of vooroordeel oordeelt dat men ook ernstens andre middel gebruiken moit, hef ik het voor noodig gehouden om de toevallen te beshryfen welke bij de crisis of schijding der ziekte zomwijlen in de pleuris voortkomen; welke de omstanders veelyds zouden verschrikken dat het doodlijke toevalle of tekens van de dood zouden wezen, glijk bezwaarlyke ademhaling, onregelmatige pols, stuiptrekings enz.: Deze zijn in stat omme de omstanders doen vreezen en zouden hen dikwijls tot het te werkstellen van zeer verkeerde middeln integeven kunnen anzetten.

Dit zijn egter nits anders dan de poogingen der natuur om de ziekte te overwinnen. Hir in moet men zij te hulp komen door het ryklyk drinken van verkoelende en verdunende dranken, het welk in dit tijd stipt boven al noch noodig is. Wannere de pijn en kortse geweeken zijn en de lijder weder bij genoegsam kragten is, moet men hem een zagt buykzuivernd middel laten gebruiken, het welke bestaan kan uit een lepel voll roem van wijn stijns' morgens nugtern met een glas koud water ingenomen en met kofte of thee naagedronken. Dit middel kann men all om den andern dag gebruiken, tot dat men een ruijme ontlasting gehad heft en geene andre dranken gebruiken dan zuijvernde en verkoelende, glyk karnemelk, wei en dierglyken meer.

De lef regel moet in de ziekte der pleurissen en by het overgaan der toevalle heel ligt en verkoelend zijn, als brood pap en geztofte drooge vrugte, gort of ryst met water gekokt en wat zuijker by gedaan.

4. HOFTSTUK

Van de longontsteking

[pp. 22-25]

De long ontsteking is bijna de zelfe ziekte als de pleuris, maar zij is veel gevaarlijker en de pleuris gat gemeenlyk met de long ontsteking gepaart. Uit eene pleuris, zoo zij nit well behandelt word, kan dikwijls eene long ontsteking voortkomen. Terwijl deze ziekte een en bijna de zelfte is als de pleuris en de zelfte behandeling nodig heft, zall ik er nit breedvoerig over schryfen. De kentekenen eener long ontsteking zijn moeiljke adem haaling, benauwthyt, een geduurige heete korts en swarte op de boorst. De pijn welke den lijder in de pleuris voelt, gevoelt hij in de long ontsteking int geheel nit, of ten minsten maar eene geringe pijn. Door deze teekens word de longe ontsteking onderscheiden en erkent van de pleuris, welke laste altyd in de inademing een heevige stekende pijn verorzakt.

De pols is in deze ziekte nit zoo hard als in de pleuris, maar week en zagter, dat is te zeggen hij is slat vlauw en heel zoetjes tegens de finger.

Wanneer de long ontsteking heevig is, verliest den lijder anstons zijne kragten; de pols is klijn, week en onglyk, de adem kort, ras, en moelyk, met een geztradige hoest. Uit angst, benaauwthijt en vrees van te zullen verstikken, kunnen deze lijders nit leggen, maar zitten meerendeels opgerecht in het bedde. Hun angezicht, de oogen, tong, lippen, wangen zijn rood, gezwollen. De benaauwthijt word van tyd tot tyd onverdraaglijker. Kort darop volgd ijhftighyt en de schriklyke dood. Dus zijn alle deze teekenen kwaad.

In het tegen deel, wanner de pols hard, dat is te zeggen de pols harder en sterker slagt en den adem lichter gaat, den lijder liggen kan en het angezicht, oogen en lippen nit zoo hevig geswollen en rood zijn, dan heft men beeter verwagting.

In deze ziekte moit men den lijder zoo schielyk als mogelijk te hulp komen, nadien zij in een korten tyd een gewissen ondergang drijgt.

Men moit op den arm een groote en ruime aderlating doen, dat is te zeggen met eens veel bloed aflaaten en zoo de benauwthyt nit nalaat en de ademhaling nit lichter word, dan moit men de aderlating dikwijls herhaalen zoo als bij de pleuris is gezegt geworden.

Wanneer het afgelaatene bloed dun is en vloibaar blyft en nit in een klomp te zamen kleeft, zoo ook den adem na de lating nit lichter word, is het een slegt teeken, want het bewijst dat het dikke deel des bloeds in de long word terug gehouden en het dunne deel des bloeds, daar der vaten de long door gaat in zulk eenen toestand, helpt het herhaalde aderlaten nits, want het dunne deel des bloeds word uit het licham weg genoomen.

Een of twee uren na het aderlaten zall het zeer dienstig zijn omme den lijder een klistijr te zetten, het welke beztan moit uit een goede hand voll kisjes bladeren te koken met een bottel water op de helfte en dan door een doek gegoten, en een lepel hönig en een mespint salpeter bijgedaan en melk lauw met een spuit of blaas gebruikt. Warme pappen en stovingen zijn in deze ziekte van nit veel dienst, zchoon zij in de pleuris van zeer veel nut zijn. Zoo de benauwthyt groot en de hoest droog en geen vluimen kenn lossen, moit men de lijder de wasem van warm water laten inademen. Men kan het op tweederlij wijzen verrigte door in een pott heet water gedaan te hebben en wat azijn bij onder den lijders angezicht te zetten en een doek omme zijn hoofd en de pott gedekt, het welke de waassem behoudt; of een linsche doek in warme azijn natgemakt en de lyder voor de mond en neus gehouden, het welke van zeer veel nut, maar men moit er veele keeren mede anhouden. Ook moit de lijder alle daage een half uurr met de beenen in lauw water zitten, maar men moit hem met een kombers of bette laken well toe dekken, op dat de koude de uitwaasseming of sweet die het raad bevordert, nit verhindere. Zoo de vluimen dik en taij en zy de lijder nit well lossen kan, moit men hem van op volgende wijze bereiden drank laten gebruiken: neemt een hand vol vlier blömen, lat zij koken met een bottel water op de helfte, vervolgens door een doek gegoten en twee lepels vol van de in de verkoudheid opgegevene stroop van tondel doek bolle bij gedaan en lat den lijder omme de twee uree een thee kop van gebruiken, het welke alle de ontlastingen voort zett en bijzonders de fluijmen. Ook moit den lijder ryklik drinken van volgende drank: men nemt een kometje garst, tien drooge vijgen, een hand vol rozijne, lat het kooken met twee kelder fles water tot op de helfte, zijg het door een doek en doet er bij twee mespint salpeter en laat 'er den lijder daar rijkelyk lauw warm van drinken.

Maar zoo de lijder kijne vluijmen lost en de toevallē na deze voorbezchrefen middel nit well luister, moit men hem naar maate zijner kragte bloed laten en een Spansche vlieg ter groote een ducaton in nek legen, door eene sagh buijksuivering of door klisteer doen openen lyf houden en hem gedurig van de boven voorgezchrefene drank uit vlierblommen en de tondel doek boll stroop laten gebruiken en de wasmen van warm water laten inademen.

Maar zoo den lijder vluijmen lost, behoeft men dezen drank, nog veel minder het bloedlaten of buijkzuivernde middeln te gebruiken. Zoo hij verstop rakt kenn men hem met clisteere of zett pille helpen.

Zoo de long ontsteking naar geene aderlatingen en blaartrekingen of andre voorbezchrefene middel luistert, endigt zij gewoonlyk in een ettergeswell, het welk meer of min gevaarlyk en de raadgevingen eenes kundingen geneesheers vereijscht.

De lefreegel moit in deze ziekte zijn als die in de pleuris en nog wat schralder. Men kenn de zieke laten gebruiken wat dunne zoup met wat zoete of zure limonen zoop of wei van melk, welke op volgende wys berijd word: men nemt zoete melk zoo veel men wil en lat zij koken. Men doet er vervolgens een wenig azijn of cremor tartari bij en lat zij schiften en als zij gezchift, giet men het dunne water door een doek, het welkes de wei is die men gebruikt en waar van men den lijder zoo veel kenn gebruiken laten als hij maar begeert.

5. HOOFSTUK

Van de teering

[pp. 25-32]

De teering is in ons Nederlands Africa eene zeer algemeene ziekte. Het meeste gedeelte word van angetast in het blojen hunner jaaren, jonge lieden van tusschen de vyftien en dertig jaaren, die schraal van gestalte, lang van nek, hoog van schouders en plat van borst zijn, schijnen meest an deze kwaal onderhevig te zijn. Waarschijnlijk ontstat deze ziekte in ons Nederlands Africa uit het veelvuldig gebruik van vleesch, sterker en warmer dranken, het aanhoudende inademen heeter lugt en een sittent leven enz.: Zommige andre ziekten kunnen door de vogten der lechamen te bederven, inzglyks de teering naar zig sleepen, gelyk de scheurbuik, zeere keel, Venus kwaalen, amborstigheit, kinder pokjes en mazelen enz.:

Terwijl deze ziekte het meest ongeneesbaar, zullen wij zoeken alle voornamste orzaaken der zelften nauwkeurigt op te geven, ten dien einde om elk zig des te beeter voor de zelven wagten kan. De voornamste oorzaken zijn

1) Gebrek van beweging. Hir van dan dat deze kwaal zoo gemen is, want in geen deel der werlt word meer een sittend leven gehoud en voornamentlyk onder de vrouwen, veele geft het welk den geheelen daag nit eens van de stoel op staan. Niets is nadeliger voor ons lecham dan dat men geene genoegzaame beweging neeme; de beweging is, noopens gezonder lugt, de balsem van ons leven.

2) Bezlotene of ongezone lugt. Dezer is eene der voornamste orzaken in ons Nederlands Africa; de meeste plaatzen ten platten lande zijn gebouwt langs riviere welke het meeste gedeelte in de zomer still stan of op droogen, war door het water stinkend en nit allein ongezone dampe voortbrengt, maar teffens ook heel schadlyke voort gebruik is. Deze stinkende dampe worden vermerdert door de vee kraale welke gemenlyk rond omme de huijzen zijn, het welke eene der schadlyksten uitwasmingen voor de long is. De gezadige gebruik van koolen welke in zeer groote menigte hir gebruikt worden, want den ganzen daag noit er geztadig vur onder het thee water of koffe en in de stoffe der vrouwen gehouden worden, zijn meede zeer naadelig.

3) Zwaare ontlastingen, als sterk sweeten, ontugtigheit, de witte, ook de al te sterke vloed der mond stonden of zoo genamte verandering, en de kindern al te lang laten zouigen.

4) Schielyke opstopping der gewoone ontlastings, als der mond stonden, blojende ambeijen, sweetende voeten en handen, opene sweeren en veelerlei soort van uitslag of schielyk, verhitt zijnde, koud water drinken, of sterke verhitt zijnde, zig door het openen der kleedern an togt of koude lugt blood stellen.

5) Schielyke overgang van hitte tot koude, als met van de stoov verwarmde voeten en beenen, blots voet in natigheit en koude lopen en in 't gemeen al wat de uitwaasseming op stopt.

6) Veelvuldige ongebondenheeden, als zuipen, hoereren, nagt waken enz: zijn de aller schadlyksten omme de long te vernielen. Hir van komt het dat het meeste gedeelte der dronkaarts en horerers het droevig slagtoffer dezer kwaal worden.

7) Koude teringagtige lijden hebben het begin hunner kwaal van natte voeten of kleedern, vogtige bedden, avond- en nagt lugt en dirglyken, doorgaans meer dan an eenige orzak te danken.

8) Het gebruik van veele zoute, scharpe en specerijachtige voetzels waardoor het bloed verhit en ontstoken word, is insglyks veelal oorzak van teeringen.

9) Ook kenn het gebeuren dat sij van ouders overgerfft. In dit geval is zij het meest altoos ongeneesbaar.

Deze ziekte begint gemeenlyk met een drooge hoest, welke dikwijls verscheijdene monden duurt. Zoo na het eeten zig eene neiging tot braaken opdoed, is er nog sterker reden omme de teering te vermoeden. Zulke lijders klaagen over eene meer dan gewoone hitte, over pijn op de borst en tuschen de schouders, hun speksel is van een zoutagtigen smaak, somtyts met bloed vermengt, zij ben tot droefgestighyt geneigt, heft wenig eet lust, doch is zeer dorstig. Dezer zijn doorgans de toevallen bij het begin der teering.

Vervolgens beginnen de lijders groenachtige, witte, of bloedige etter fluimen te lossen. 't Kwijnende koortsen des avonds en het sterk sweeten des morgens vermageren en verswakken het geheele licham. Hir bij voegt zig dikwijls loslijvigheit en bovenmatige sterke pis lozing, het geen gevaarlyke toevallen zijn en die den lijder zeer verswakken.

Eindelyk kondigt de swelling der voeten en beenen, het geheele verval der kragten, het inzinken der oogen, de moeilijke doorswelging en de koude der uiterste deelen, de onmiddelyke

aannadering des doods an, welke egter de lijder zelve zeer zeldzaam zoo nabij geloofd te zijn. Dusdanig is het gewoon beloop deezer doodelyken ziekte, welke zoo zij nit in tyds beteugeld word, gemenlyk alle geneesmiddelen te leur stelt.

Zoo draa men de allereerste toevallen eener teering verneemt, moit zig den lijder zoo veel mogelijk in de opene lugt houden. Lieden die aan de Kap wonen en an deze ziekte kwijnen, raad ik aan omme zig zoo het doenlyk na het platte land te begeven en daaglyks zoo veel beweging neemen als zij maar kunnen verdraagen. Ook raad ik hem tot opheldering zoo zij mogten droefgestig zijn, dikwijls van plaas te veranderen en zoo veel maar immers mogelyk met vroolyke lijden te verkeereren en nit zoo als het meeste gedeelte dezer lijders doet, omme zig in kamers op te sluiten en hunne tyd doorbrengen met het leezen geestlyker boeke, het welke zeeklyk zeer goed, maar daar door worden zij nog droefgestiger. Zulke lijders moiten bepaalde uree houden waar in zij God als de opersten genees meester an roepen en uree welke tot tot vervrolyking van de geest en het lecham dienen, want eene geestlyke droefgestighijt is veel gevaarlyker den de ziekte zelfst en men kenn zoo deze lijden droefgeestig van generlij soort van geneesmiddelen goede uitwerkingen verwagten.

De beste soort van beweeging is het paard ryden of met een schais of met een waagen, wijl daardoor het lijcham sterk bewogen en weinig vermoeid word. Egter moit het zoo het moje weder daglyks gedaan en darmede lang angehouden worden. Het beste gebruik van deze beweeging is het s' morgens, maar men moit het nit anhouden tot s' middags toe. De lijder moit een of twee uree voor de malyd darmede ophouden; het zoude hem anders meer schadlyk dan voordeelig zijn. Doch hij moit anhouden met rijden, het gan hoe het wil, want hir van hangt zijn leven af en dit is bij tyds beginnen en behoorlyk 'er meede angehouden zijnde, meest altoos een onfeilbaar geneesmiddel.

Van verscheidene lieden zoo deze bladen werden leezen, zall het zekerlyk ryklyk berispet worden, want ik kenn hunne denking's aart. Zoo draar hun een hunnen onbegrijplyk middel voorgezchrefen word, dat zij zullen zeggen, "wat zall dat helpen", of "is dat een middel voor een mensch die de teering heft, die nit eens verlangt omme buiten deur te gaan, of te zwak is omme te loopen, veel minder te kunnen te paard of mett een wagen rijden". Maar ik beroep mijn op de getuignise vermarder manen en op mijne eigene onderfinding dat meer teeringagtige lijden door

dit middel all zijn en zullen geneezen worden dan door alle andre soort van geneesmideln welke de apotek op leevert.

Zoo sig zulk lieden de ziekte reeds veere mogte gevordert zijn dat zij te swak omme te paard of met een wagen te kunnen rijden, moit men zig op een stoel zetten en van weders zijden van de stoel een stok gebonden en daar mede daglyks in de opene lugt doen dragen.

Naast gezonde lugt en behoorlijke beweeging beveelen wij inzonderhyt een goede leefregelen an. Nits moit de lijder eeten, het geen verhittend of swaar te verteeren is, en zijn drank moit steeds verzagtend en verkoelend zijn. Al wat hij gebruikt, moit strekken tot vermindering van de scharpte der vogten, tot voeding en versterking der lijders. Zijne spijsen moiten zijn groentens en melkspijsen. De melk allen is in deze kwaal van meer nut as alle balsamachtige geneesmiddel.

De ezelinne melk is zekerlijk in dit gevall de beste, maar terwijl zij hir nit wel of int geheel nit te bekomen is, zullen wij de beschrijving van haar nutigheid voorbij gaan en het gebruik der koeijen melk aanpreizen, welke hir in overvloed en altoos het maklijkst te bekomen is.

Koeijen melk is zekerlyk swaarder te verteeren dan ezelinne melk. Men kan zij egter ligter maaken door er bij eene gelyke hoeveelheden garste water bij te doen, maar zoo zij de maag nog zoude bezwaaren, zoo doe men onder elk kometje melk een lepel vol brandwijn en een wenig thee zuiker.

Zoo lieden gewoont zijn van veel vlees eeten en wijn of brandewijn, zall het nit te verwondern zijn dat dezelve vooreerst een tyd lang geen melk verdragen kunnen. Ook raaden wij niemand, die an het gebruik van vleesch en sterke dranken gewoon is dezelve eensklaps na te laten, want het zoude gevaarlik zijn. Lieden dewelke zulks noodig hebben, moiten alle daage wat jong vleesch gebruiken als hoender of kalfs of lams vleesch en alle dage wat minder tot dat zij het ontwoond zijn. Ook kunnen zij daglyk wat wijn met water verdunt gebruiken en alle dage wat minder wijn en meer water bij doen tot dat zij het gebruik van wijn geheel ontwend zijn. Deze dinge moit men, zoo men van leefregel wil veranderen omme overtegaan tot het gebruik van melk spijsen en vrugten, hoe eerder hoe beeter zig zoeken te ontwenden. Rijst of gort met melk gekokt en wat zuiker lig gedaan is voor teeringagtige lijden een heel goed voetzel, insglyks rijpe vrugte gebraden of gekokt, als appeln gebraden of in melk gekokt enz., konfyte van zuuragtige vrugten als meebosche (zijn gedrogte apricosen in zuiker ingelijd) queepeere enz.. Het gebruik van soete en zuure limonen is zeer heilzaam. Zij kunnen in de teering nit te veel gebruikt worden.

Zoo de hoest int beginn der teering hevig, word hij zomwijlen verzagt door eene aderlating; het lossen der fluimen kenn men bevordern door de strop van de see uijen of zoogenamte tondeldoek bolle. Met veel vrugt hef ik dezer drank laten gebruiken en verschijdene teeringagtige lijder meede herstelt:

twaafl bladen van de Hottentots vijge ranken

een hand vol bast van de willge boome

Carduus Benedictus of gezegnete distel of karmedikt een hand voll

vinkel saat een lepel vol

Doet dat alles in een pott, giet er drie kelderflesch of twalf pintjes water op en lat het op de helfte verkoken. Giet het vervolgens door een doek, doet er bij twee lepels hönig en lat den lijder dag's vier maal een thee kop vol van gebruiken. Zoo men met deze drank en een goede lefregel en het rijden te paard of met een ruijtuig bij tyds en anhoudend gebruikt en het veele vlesch eeten en het gebruik sterker dranken vermijdt, zall men de grotste hoop van heerstelling hebben, want deze voorbezchrefene drank versterkt de maag en de spijs verteering, verbeetert het bloed, verdunnt en verkoelt teffens de vogten des lechams, weder stat der rotting en bevordert de lossing der fluimen.

Het is een schadlyk voorordeel omme oli of balsamachtige middeln te gebruiken, want in plaas de ziekte te verbeeter, word zij daar door verschlimert. Zij verhitten het bloed en kunnen nit verteerd worden, verstoppen de klijne vaten der longen die men behoord te openen. Men heft nog verscheidene met vooroordeel ingenome middel int gebruik als het gebruik van twee a drie kelkes zoete oli dags, of een bokk de keel afgezneden en het warme bloed gedronken, vogelstruis vett, honde vett en dirglyken. Alle deze middeln zijn schadlyk en moiten noit gebruikt worden. Zij bederven de spijs verteering en maken loslijvig. Daar de loslijvighyt bij teeringachtigen lijden altoos gevaarlyk is en zoo veel als moglyk moit tegen gegang worden, dat zijn de geneesmiddel welke ik een elk teringagtig mensch anraade, maar zoo hij swak, moit men hem zoeken te versterken door kragtige hoender of kalfs soupem.

Er ik van dit onderwerp afscheide, raad ik een jegelyken die de teering wenst te vermijden, ernstelijk an zoo veel beweegen in de opene lugt te houden als hij eenigsins bijbrengen kan, alle besmette lugt te mijden en de maatighijt in spijs en drank te betragten. De teering is nit weenig

haaren aanwas verschuldigd an de gewoonte van laat des nagts op te zitten, sterke avondmaale te doen, steeds daglyks bij de wijn of brandwijnsvles te zitten. Deze dranken overmatig gebruikt, bederven de spijs verteering en eetlust, ontsteeken het bloed en verhitten het geheele lechams gestel. Ook warschouw ik alle jonge lijden bijderlij gezlagts de hoererij en onanie of zoo genamde sodomitterij zoo veel als moglyk te vervojen zoo zij nit slagt offers dezer meest ongeneesbaaren ziekte willen worden.

[6.] HOOFSTUK

Van de heete koorts

[pp. 66-69]

Deze koorts word schier altoos voortgebracht uit alle de orzaaken welke ik in de voorts bezchreefene ziekens opgegeven hebbe van de verkouwtheid, pleuris en long ontsteking, door eene ontseking in het bloed, of van eenig venijn dat ontlast moit worden, dus wanneer het bloed sterk ontsteekt, zonder dat 'er eenige deel in 't bijzonder van angedaan is, word deze ziekte er van voort gebracht welke men de heete-koorts noemt.

Deze ziekte word zoo als ik reeds gezegt hef uit alle de orzaken welke voorts bezchreefene ziekens voortbrengt, voortgebracht. Door al het genee wardoor het bloed verdikkt en desselfst beweging vermeerdert word als overmaat van werken, te groote hitte, een te lange drooge lugt, nagt waaken, misbruik van wijn en brandwijn, allerhande overdaad en verhittende voetzels, of het slapen in son, het liggen in koele plaatse op koele grond als men verhitt en het drinken van koud water als men verhitt, en door alles wat de doorwasseming of het zweet stremt. Zij tasten gemeenlyk jongen, vol sapige en bloedrijke lieden an en voornamentlyk de soodaanigen welke een liederlyk leven voeren, als dronkaards en dierglyk.

De kentekens waar uit men deze ziekte doet kennen, zijn een harde en volle pols (dat is te zeggen de pols slat hard tegens de finger) huivering, welke kort gevolgd word van een groote hitte, zwaare hoftpijn (edog ik hef zij dikwijls waargenoomen dat de lijder geene hoftpijn hadden) een drooge en brandend heete huid, buiten gewoone droog en roodheid der oogen, neusgaten, lippen, tong en zomtyts drooge en zeere keel, een geduurige hoest zonder pijn in de boorst en zonder vluimen, onrustigheid, wenig of in 't geheel geen slap en zoo er slap is gepaard met verschrikkelyke droomen, pijn in den rug, de buik geslooten (dat is te zeggen zij hebben geene afgangen) de pis rood, brandig en wenig, moeilyke adem haling, misselijckheid en neiging tot braaken. De lyder klagt over grooten doorst, heft geen eet lust, de tong is gemeenlyk bezlagen, geen of wenig ruik.

Wanneer de ongunstige tekens zijn of wanneer de ziekte zeer gevaarlyk word, of dat er bij de vortsbezchreefene toevallen nog komt ijelhoofdigheid, bezwaarde ademhaling, groote benauwtheid op de borst, de oogen, neus, lippen en tong rooder en drooger en laste met eene zwartachtige

koorst overtoogen, een sterke swelling van den buijk welke brandend heet is als men er de hand opleggt, vermindering of onwillig pis lossing, wildheid der oogen, als de handen en fingern van de lijder in eene geduurige beweging zijn, even als of hij its op zijn bed dekken of kombaars zoekt, of dat hij wilde mugen fangen, is de ziekte schier hooploos en de lijder heft het meest maar weenige uren nog te leven.

Het bloed laten is in deze ziekte het noodsaaklijkste en moit zoo lang heerhaald worden tot dat de pols week word (dat is te zeggen dat de pols nit meer zoo hard en met minder drift tegens de finger slaat) edog in de eerst lating moit men ryklyk (dat is te zeggen een goede kometje vol) bloed aflaten. Men moit egter op letten of het de kragten des lijders toe laten en of de heevigheid der ziekte zulks vereischt. Wannar na de erste lating de koorts schijnt toe te neemen en de pols nog hard kenn, moit men vier a vijf uren na de erste lating zij ten tweeden, zomtyds ten derden maal herhaalen, maar elke lating moit zoo als reeds gezegt vier a vyf, ja zomtyts well vier en twintig uren of langer na den andern geschieden, of zoo als het de toevallere vereischen. Doch wanneer na de eerste lating, de pols zagt blyft en den lijder reedlyk gerust is, behoeft men de latings nit te herhaalen tenzij dat de pols weeder hard word, zoo dat men op nieuws gevaar te vreezen had, moit men zij weder herhaalen, maar wannar zoo als dikwijls in deze ziekte gebeurd een neus bloeding ontstat, moit men het zelfte veel erder zoeken te bevorderen dan te stopen, terwyl het ongemeen voordeelig en van veel nut tot heerstelling des lijders is.

Zoo den lijder neiging tot braaken bezpeurt, of zoo als zomtyts gebeurd gallachtige stoffe doet uit braaken, moit men zulks zoeken te verwekken of te ondersteunen met een aftrekzel van kamell bloomen of lauw water waar van men den lijder ryklyk laten drink.

Zoo den lijder geene ontlasting heft, moit men zulks zoeken te verwekken door dat men hem twee a drie klistereen dags doet zetten, welke bestaan kunnen uit lauw water met een lepel vijn zoud bij gedaan en een lepel zoete oli, of met zett pille uit zeep, hönning en dierglyken. Heft dit de gewenschte uitwerking nit, zoo neem men een stuk tamarinde ter groote eenes hoender eyer, room van wijnstijn een lepel voll, lat dit te zamen koken op een half fles water een hondert tellens lang, zijgt het vervolgens door een doek en lat er den lijder alle half uure een thee koppi vol van gebruiken.

Zoo na de latingen de koorts sterk bleef, moit men haar tegen gaan door alle uren één kopje te geven van deze drank: nemt vlier blom een hand vol, tien vygen, een hand vol rozejnen, lat dit te

zaamen koken op een kelder fles water op de helfte, zuijgt het vervolgens door een doek en doet er bij heel fijn gemakt salpeeter ses mespint vol en lat er den lijder meede anhouden tot dat zij vermindert.

De eerste teekenen van beeterschap zijn de weekwording van den pols, vermindering der hoftpyn, vermeerdering der pis loosinge die minder brandig word, en een begin van vogtigheid op de tonge. Alle deze gunstige tekenen neemen toe omtrent de 10, 11, of 12:de dag. Op den zelven tyd worden de neus gaaten en mond vogtig, de drooge en zwaartachtige koorst welke de tong bedekt verdwijnt van zelfs, de zmaak komt weder, de dorst vermindert, de denkbeelden klaaren op, de slaperigheid gaat weg, de slapen kragten komen weder. Doch wanner in tegendeel de zieke flauwgeestiger, zijn pols zwakker en de adem haaling bezwaard word, wanneer men bij hem bedwelming, zenuwee- en pees-trekkingen bespeurd enz: mag men met regt voor doodelijke gevolgen vreezen. In dit geval moet men blaar trekkende pleisters in de nek, an de binzijde der beenen of dijen of kuiten naar zig zulke best schikt, leggen; edog zoo men geene blaar trekkende pleisters heft of nit will gebruiken, kenn men in plaas van deze de papp gebruiken uit zuur deg, mostard, zoud enz:. Wanneer de kragten des lijders redelyk herstelt zijn, dient hij eene zagte buijkzuivering te gebruiken. Men koke tamarind ter groote eenes hoender eijers, sonne blaaderen zoo veel als men met vier finger kenn vatten, manna ter groote eenes halfen hoender eijers op een kometje water op de helfte, zyge dit door een doek en laten den lijder zoo lang alle half uure een lepel vol van gebruiken tot het werkt. Dit zelfte middel kan men na vier of vijf dagen weder heerhaalen.

En gezchikte lefreegel is nit alleen geduurende de zieke hoognoodig, maar ook dan wanneer de lyder begint te herstellen. Van het begin der ziekte moet den lyder nits anders gebruiken dan ligt en zuiverend voetzel, hoe genaamd geen vlees, zelfst geene hoender soupen. Gekookte goort, rijst, broodpapen met een weenig zoud, wat zuiker of zoete en zuur limon soup, zijn voor hem het beste voetzel; ook mag hij soete en zuure limonen, ardbeezien, framboizen en diergl: gebruiken. Terwyl in deze ziekte het welsijn van den lijder afhangt van versche lugt en het veel drinken, het eerste te verstaan de versche lugt zall den zieken altoos, voornaamlyk in heete jaargetyden, zeer verligten wanner men geduurig frische lugt in zijn kamer inlat. Dit moet egter altoos zoo gezchieden dat men hem nit in gevaar stelle van koude te vatten.

In geene ziekte is het veevuldig gebruik waterachig en verdundend dranken van grooter nut dan in deze, daarom behoord men den lyder zoo hij traag an te zetten omme ryklyk te drinken, het zij garst water met wat hönig en azijn of weij, of zogenamde huig van melk of limonade mit water en zoete limon sap en wat zuiker. Ook is mede zeer goed een hand vol rozijnen en een paar vygen te laten koken met een half kometje gort of rijst op een kelder fles water op de helfte en door gezijgt zijnde, den lijder zoo veel men goedvind van laten gebruiken of naar dat de lijder doorstig is.

[7.] HOOFSTUK

Van de keel ziekens of zeere keel

[pp. 32-36]

De keel ziekens worden hir van de ingezetenen in twee soorten onderschijden. De ontstokne zeere keel noemen zij en veelt zeere keel, het tweede zoort, namentlyk de kwadardige keel ziekte noemen zij witte zeere keel. Deze ziekte heerscht jaarlyks met zeer veele verwoestingen, voornamentlyk na of int begin der koude zaizoen of reegentyd en een vrij getaal jong en oud van byderlij gezlag omme het leven brengt. In geenen deel der werlt word deze ziekte kwalyker behandelt den hir. Verscheidene lieder reekenen het de moite nit waardig omme een geneesheer daarover te doen omme raad pleegen, vernamentlyk ten platten lande. In geene gewestens zall men meer gebreklyk lieden ontmoeten de welke met keel ziekens zijn behagt gewest dan hir. Een groot getaal hebben de neus, het virheemelt, de amandelen en de huid door kwalyke behandeling verlooren, waardoor hunne spraak bedoorven of int geheel verlooren en hun angezigt voor altoos gezchonden is. Omme deze schadelyk behandelingen en vooroordeele voor te komen zall ik trachten onderschijdings teekenen van bijde de keel ziekten zoo ook haar behandeling naukeurig te beschryfen.

De erste kentekenen dezer kwal zijn an elk bekent, want zoo draa men eeniger tegenstand of pijn bij het door swelgen gevoelt, zoo zegt men, “ik kenn nit wel schlokken, mijn keel is zeer”. Het meeste gedeelte der keel ziekens word veroorzakt door belette uitwasming, door zoo men verhitt het doek dat men gewent is omme de hals te draagen schielyk af te doen, of door verhitt zijnde schielijk koud water te drinken, of als men besweet by een open venster gaan zitten. De liefhebbers van in de kwaade zaizoen ponsch of kandeel te drinken, zijn dikwijls an deze kwaal onderheevig. Het meeste gedeelte drinkt hir de ponsch of kandel 's avond in gezelschap goeder vrienden. Naa ryklyk van deze verhittende dranken gedronken te hebben en sterk an t' uitwasmen zijnde, begeven men zig in de koude avond lugt na huijs, war door, zoo zij kijjn dik doek omm hun hals hebben, of te huijs komen schielyk ontblooten, de uitwasming belet word, het slaapen in vogtige kamer, of met natte kleedern lang blyfen zitten, is meede zomtyts en oorzak dezer kwaal. Ook word zij dikwyts veroorzakt door met opene deure en vensters, of buitens deur op stop te

slapen. Zingen, anhoudend spreken en alles wat de uitwasming belett, het bloed verhitt en de keel sterk opspant, kann indezelve eene ontsteking of zogenaamde seere keel veroorzaken.

Deze ontsteking of zeere keel is op het gezigt kenbaar door de roodhyt en swelling der keel. De lyders klaagen over pijn zoo dikwijls zij doorswelgen of slukken. De pols is snel en hard, dat is te zeggen hij slaat gouw en sterk tegen de finger, de lijder klagt over hofst pijn, dan hitte dan koude, koorsts, benauwthyt, moijelijke ademhaling, verstikkingen enz:.

Wanner de adem haling bezwarlyk is, met spanning en benauwtheid der borst, is het gevaar zeer groot; doch zoo lang de lijder zonder moeite ademhaalt, is 'er schoon ook het door swelgen of schlukken zeer pijnlyk, nit veel gevaar te dugten. Ook is eene uitwendige zwellung des hals een gunstig teken; doch wanner dezelve schielyk slinkt en de kwaal zig op de borst of in de herzenen plaatst is de lijder in het uiterste gevaar en men heft nits anders te verwagten dan de dood.

Omme de ontsteking of zeere keel voor te komen, moit men den lijder binnen wenig uren drie of vier aderlatings doen; zoo de ontseking na deze latings nit vermindert word, is men genootsakt nog een of twee aderlatings te doen. Men moit den lijder rijklyk drinken laten van deze drank: men nemt tamarinde ter groote eenes hoender eijer, een half kometje garst, een mespint salpote, lat het te samen koken met een en een half kelderfles of ses pint fles water tot dat de garst gebarsten. Men zuigt het vervolgens door een doek en doet 'er twee lepels vol hönig bij. Zoo men geene tamarinde heft, kenn men drie lepels azijn bij doen. Ook moit men den lijder zoo veel moglyk openen lijf doen houden door klisteere of zett pille en niet met geene sterke purgaties zoo als hir gebruiklyk. Deze zouden den lijder het leven kosten. Zoo de ontsteking of swelling der keel nit bedaart, kan men twee of vier kop hoorens an de hals setten welke dikwijls van grooten nut en de lijders verligting hebben toe gebragt. Men moit den lijder ook daglijks drie maal met de beenen een half uur lang in lauw water laten zitten. Zoo deze middelen nit verzuimt en terstond in het werk gestelt worden, zall men nit te vreezen hebben dat de keel tot verzweering zall komen, dat anders zeer gemaklyk gebeurt, indien men de latings eenige keeren uit stelt. Lieden welke nit koop hoorens willen gebruiken, kunnen in plaas van deze een pap omme den hals leggen uit zuurdeeg, mostard, wat fijn zoud en azijn; edoch het kragtigste middel mijn bekent naa de herhaalde latings en gezete klisteere is een Spansche vliege pleister voor omme de keel gelegd, het welke zoo men de lijder van de garsten drank ryklyk lauw warm lat drinken, zeer zelden missen zall de ontsteking te doen bedaaren. Maar men moit na dat de Spansche vliege pleister

afgehaald, de wond zoo veel als moglyk zoeken open te houden door kools blaaden of basilium enz: wyl wanner de wond te schielyk opdrogte, de lijder in gevaar is omme weder intestorten. Zomtyds egter gebeurt het dat tegen alle deze angewende middeln de keel tot verettering over gaat. Als de ontsteking en swelling anhoudend blyft en zig witte vlakken an de amandels of heug enz: op doent, moit men trachten zoo veel immers moglyk dezelve te bevorderen (te verstaan het doorbreken der zelve) door middel van een tregter, den wazem van warm water te laten in zuigen. Uitwendig moit men verzagtende papen omme den hals leggen uit brood en melk gemakt en den lijder dikwyls op den dag warme melk laten in den mond houden en zig met gorgelen. Zomtyds gebeurt het dat eer het ettergezwel doorbrekt, de keel zoo daanig gezwollen is dat nits door de keel in de maag kann komen, en de lijder eenes verschriklyken dood's zoude moete sterven zoo men hem nit door een andern weeg trachte te ondersteunen. Dit kan allen geschieden door voedende klistieren van brood, water of melk, of kragtige hoender of kalfs zoupen enz:. Op deze wijze kenn men lijders verscheidene dagen an het leven houden, en dikwyls van de onvermijdelijke dood redden. Zoo draa het ettergezwel doorgebrooken, moit men anhoude met de verzagtende papen en met deze gorgel drank dikwyls dag de keel gorgelen: nemt vlier blomen en kina of koorts bast van elk een handvol, laat het koken op twee kelderfles water op de helfte, zuig het door een doek en doet er bij drie lepels azijn en twee lepels höning. Zoo men geene vlier blomen heft, kan men het zelfte bewerken met rooze blaaden en darmeede anhouden tot dat de swelling over en de keel geneezen. Ook kan men der lijder nadat het ettergezwel doorgebrooken met een mespint rhabarber poeder en twee mespint salpeeter doen open lyf houden.

Zijn lefreegel moit heel schraal zijn, als brood papen, gord met wat wijn gekokt enz:. Zijn drank moit zuuragtig zijn, als tamarinde water het welke men berijd omme op een stuk tamarinde ter groote eenes hoender eijer, vier pint kokend water de doen en well omroeren. Men giet het vervolgens door een doek en doet er wat zuiker of höning bij omme het angenam zuur te maken; zoo men geene tamarinde heft, kenn men garst water met azijn, soete of zuure limon soup vermengen, het welke ook mede van veel nut.

[8.] HOOFDSTUK

Van de kwadardig of witte zeere keel

[pp. 36-40]

Deze keel ziekte regeerd het meest naar langdurige reegens, of naar aanhoudende warmte. Kinderen en het vrouwlyke gezlag word het meest van dezelve angetast. Het is ontwijffelbaar dat deze ziekte aanstekend of besmettelyk is; zoo draa zij begint te regeeren worden veelyds heele huijshoudings van deze kwaal angetast. Dus heft een elk zig te wagten om bij zulke zieke te gaan, wyl zy dardoor nit alleen hun eijgen leven, maar ook hunne vrienden en nabestanden in gevaar stellen.

De gemeenste orzaken dezer kwadardigen keel ziekte zijn alles wat rott koortsen veroorzaakt, war van deze ziekte veelyds een gevolg is, gelyk ongezonde en besmette lugt, bedorvene levensmiddel, morsighijt enz: het welk een elk ter platten lande wonende tot warschouwing dient omme het aan ziekzens gestorvenen vee, nit zoo als men het meeste gewoon op de werff te laten leggen verrotten, voornamentlyk in 't drooge en heete jaargetyden, maar veel liever laten veere wegbrengen en in diepe gaaten begraven. Dezer is mede eene van de grootste oorzaaken van de rott ziekzens hir ten platten lande. Jaarlyks heerschen hir rottende ziekzens voornamentlyk onder de Hottentots en slaven; hoe veel well gezetene lieden ben door dat hunne Hottentots en slaven van zulke ziekzens angetast en door kwalijke behandeling gestorven arm geworden. De gemeenste orzaake bij de Hottentots is het veele vlees eeten, de morsighijt en het slapen bij de vee kraale, maar helaas! het eerste en tweede zoude eenigzins te verhelpen zijn, doch het laste niet. Men zoude het eerste kunnen verhelpen terwijl deeze natie bij kans nits dan vleesch eeten, om het hun met azijn gestooff of gezmoort te laten gebruiken; of zoo men deezer niet wel doen kan, hun bij het gebruik van 't vleesch rykelyk karnemelk of water met azijn vermengt te geeven. Het tweede zoude nog makkelyker kunnen geschieden, dat een jegelyk die Hottentots in huur heeft, daaromtrent zeer oplettend was dat zij zig dagelyks zuiverten, maar het laaste is nit te verhelpen. Diegene welke van de veevokkerij hun bestaan moiten hebben, moiten het doen om hunne Hottentots of slaven rondom de vee kraalen te laten slaapen om hunne rijkdoom welke in vee bestaad teegens de roovende Bosjesmans en wilde gediertens te beschermen.

Men kan de kwadardige of witte zeere keel van de keel ontsteking of zeere keel onderschiden door de neiging tot braken en de buik loop, warmede de kwadardig keel ziekte het meest begint, door de vuile zweeren in de keel die met witte of loodverwige vlokken bedekt is, de groote zwakheid des lijders, de onuithoudentlyke stinkende adem, hitte, hoftpyn en zomtyds ijlhoftighijt. Zoo de buyk loop tegens alle in engewende middeln blyft hardnekkig anhouden, de lijder zwak is en de vlokken in de keel loodverwig of swart worden, bloed uit mond en neus lost, is de gevaar ten uitersten groot.

Meestendeels gebeurt het dat men den tweeden of derden dag der ziekte een uitslag of vurigheid an den hals, de borst, armen en vingers bespeurd, het welk doorgaans een goed teken; het braaken en de buik loop houden dorgans op zoo draa deze verschijnt. Maar zoo de uitslag schielyk verdwijnt, bruin of loodverwig word en het bloeden uit neus en mond anhoud, heft men nits anders te verwagten dan de dood.

De geneeswijs in deze kwadaardige keel ziekte is zeer verschillend van die welke men in de gewoone zeere keel of keelontsteking anwend. Alle ontlastingen, glyk aderlaten, purgeeren enz: zijn in deze kwaal schadlyk, want zij verswakken den lyder. Verkoelende middel zijn insglyks meede schadlyk, als salpeter, cremortartari of roem van wijnsteen endglyken. Voedsame en hertsterkende middeln zijn de beste en kunnen ook veilig gebruikt worden.

Zoo zig in den beginn de ziekte sterke walgingen of neiging tot braaken opdoet, moit de lijder een aftrekzel van thee of kamil bloemen of carduus benedictus of zogenamde karmedikt drinken, het welke men dus berijden kenn: men nemt eene hand voll kamil blomen of karmedikt, lat het kooken met een kelder fles water op de helfte en lat er den lijder zoo lang van drinken tot dat hy begint te braaken. Maar zoo hir door de maag nit genoeg gezuivert, zoo moit men der lijder een zagt brakmiddel geven welke men altoos uit de apotek bereid moit hebben. Het beste is de braak wortel of ipecacuanha, dertig green mit water ingegeven (en zoo den lijder begint mislyk te worden rijklyk lauw water laten drinken) zall genoeg zijn an het oogmerk te voldoen. Zoo de ziekte nit swaar, kan men den lijder met volgende gorgel drank laten gorgelen: men nemt een halfe handvol makke of tuin salie bladeren, vlier blom en rooze bladen een heele hand vol, laat het te zamen kooken met twee kelder fles of agt pint water, dat er zeven pint vogt naablyft, doet 'er vier lepels beste azijn en drie lepels hönig bij. Maar zoo de toevallen zwaar, de zweeren groot en gezwollen, moit men den lijder van buiten omme den hals en verzagtende pap legen,

welke bestan kan uit wat brood met melk en safran gekokt, en dikwijls den lyder lauw warm laten omm den hals leggen. Vervolgens kenn de lijder zig gorgeln met lauw warme melk war in op een kometje melk en lepel hönig gezmolten is. Ook kan men dikwijls op den dag deze melk met hönig in de keel spuiten, voornamentlyk by kinders welke men niet kan doen gorgelen. Ook is het van veel nut wanneer men den lijder dikwijls de waassem van warm water met wat hönig door een tregter laat inzuigen. Edoch zoo de sweeren open en er sterke toevallen van rotting zijn als een zwart bezlagene tong of het vuur reeds in de keel en dan de ziekte zeer gevaarlyk, blyft er geen ander middel over dan de kina of koorts bast. Men neemt eene goede hand vol, kooke het met een en een half bottel water of met vier kometjes water op de helfte, zuig het vervolgens door een doek en doet er bij vier of vyf lepels beste azijn, of zoo men geen azijn kenn verdraagen, en zuur limon soup, een halfe thee koppi vol en laat 'er den lyder omme de twee of drie uuren een gewoone thee kopi vol van gebruiken. Zijn drank moit zijn een hand vol vlier blommen op agt kometjes water te laten koken op de helfte, vervolgens door gezuigt en twee lepels azijn en een lepel hönig bij gedaan en den lyder ryklyk lauw warm van laten drinken. Maar men moit nit zoo als hir ten platten land gebruiklyk het een dag of een afkoksel gebruiken; het moit anhoudend en zoo lang tot dat de toevalle verminderen en de lijder herstelt is gebruikt worden. Spansche vliege pleisters of mostaard papen zijn mede van veel nut in dit geval, in zonderheijd zoo des lijders pols swak (dat is te zeggen dat hij bijna nit te voelen is) of zeer neerslagtig is. Men legge dezelve an den hals of in de nek en als zij vier en twintig ure hatt gelegen, haald men zij af en verbind zij zoo als voorts gezegt is worden in de behandeling der zeere keel. Zoo de lijder door gestaadig braaken gekweld is, kan men met veel nut volgendes aftrekzel gebruiken: neemt kruizement en halfe hand vol, vijn gestampte kaneel een finger hoed vol, lat het koken met eene kelderfles water op de helfte. Zoo men het met roode vaderlandsche of Rensch wijn kan koken is het beeter, en laat 'er den lijder alle half ure een lepel vol van gebruiken, of zoo lang tot dat het braken bedaard. Ook kenn men een wenig theriakel ter groote eener noetemuskat in een kom warm water laten smelten en vervolgens doeken in naat gemakt en op des lijders mag gelegd.

Wanner den lijder door een sterken buik loop aangetast word, geve men hem drie mals daags ter groote eener klijnen note muskat theriakel en laat hem rijklyk brood water van geroost brood gemakt drinken.

Zoo de lijder uit de neus bloed, laat men hem dikwijls de wasem van warme azijn op snuiven, zoo hij met de koude pis gekweld (het welke dikwijls in deze ziekte gebeurt) moet men zijn buijk stoooven met warm water.

Wanneer de hevigheid der ziekte over is, moet men den lijder met zachte laxerende middelen doen openen lyf houden, als bijvoorbeeld met volgenden: senna blaaderen zoo veel als men met vier fingers kann vatten, manna ter groote eenes hoender eijer, rhabarber poeder een mespint. Laat het te zaamen kookken met een en een half kometje water op de helfte en laat 'er den lijder dag's een of twee lepels vol van gebruiken.

Des lijders leefregel in deze kwadardige keel ziekte vereischt dat hij still gehouden moet worden, meesten tyds in het bedde, zijne spijs moet voetzzaam zijn en versterkend, als gekokte gort met wijn, kragtige vlees zoupen, geztofte droog vrugte als apels, perzikes endirglyken. Zijn drank moet insglyks hersterkend en rotting tegenstaande zijn, als roode wijn met wat water, kandeel, Rensche wijn, of limonade van zuure of zoete limon gemakt met wat roode of Rensche wijn bij gedaan endierglyken. Ook moet hij zoo hij weder wat bij kragte, alle dage naadat het zijn kragte toe laten gaan wandelen in de opene lugt of met een rietuig of te paard rijden, het welk de aller beste middelen tot heerstelling van kragten zijn.

[15.] HOFFTSTUK

Van de gallkoerts en andre overmatige ontlastingen der maag en darmen

[pp. 40-47]

Men kenn hier met regt de manden van October tot Maart manden pestilentalyscher ziekzens noemen, door de zwaare hette en drooge lugt welke in dezen manden het meest heerscht en schier alle deze ziekzens war van ik tot hir toe van gesprooken heb en verscheidene andre waar ik er nog kenn spreken zall, veroorzaakt worden. Terwijl ik nu overgat tot de behandeling der gall-rott en heete kortse en deze het meest van heeter en drooger lugt voortgebracht werden, hef ik het voor nootzaklyk gehouden omme eene ruime uitweiding over te doen (1) over de schadlykhyt van te heeter en kouder lugt, (2) over de onvoorzigtighyt omme zig in heete lugt te veel te ontblooten van kleeding, of verhitt zijnde schielyk koud water drinken, of op de koele grond gaan leggen slaapen, (3) over het gebruik van te veel ongezond voetzal en dranken, (4) over de geneezing en leefregel der gall koorts en andre overmatige ontlastingen der maag in darmen.

(1) Nits is schadlyker voor ons leham dan een te groote hitte of koude. Zij hebben bijde bijna eenerlij werking. De heete lande leveren ene nit allen bruin en swarte menschen op; zij ben in het koude Groenland, Lapland enz.: nit allen van bruiner huid maar worden ok all tamliyk swarte onder gevonden. Dus is het een bewijs en zoude nog andre kunnen bijvoeg dat de koude even als de hette de huid uitdrogt, verandert in eene bruine kouleur kenn geven. Eene al te heete en droge lugt loost onzer bloed te veel op en makt het tot rotting geneigt. Ik herhaal het dat een te heete en droge lugt onzer bloed te veel oploost, dat is te zeggen het bloed word door het veele sweeten van zijne wateragtige vogt berooft en verdikt en tot bederf genigt. De hitte heft de eigenschaft alle lechaamen uit te rekken en dus haar vaste deelen van malkanderen te verwijderen. Hieruit blijkt waarom het van de hitte zig uittrekkende bloed in de zomer de aderen opzwelt en gestengen zijd, welke zig haast in heete en rottende koortzen veranderen. Geen deel onzer vogte is eener grooter bederfenis van de hette schielyker onderworpen dan het vett en oliagtige welke dardoor eene fretende scharpte bekomen, die zelfst onzre vasten deele vernielt. Uit dierglyken deelen bestaad de galle en en elk kenn dus heel ligt begreipen warom de groote hitte des zomers of goeden zaisoens zeer ligtvaardig gall en rottende ziekzens voortbrengt

Eene meede orzak waarom de hette schadlyk, is het vatten van koude de welke in de zomer veel gemeener dan in het koude zaisoen. Bij kouden weeder verpaken wij ons genoeg met kleederen en laten de ruwe lugt selden op onzern lichaam komen, war tegen weij in de zomer voor nits minder bevest zijn dan voor de koude, het meeste gedeelte zoude zoo het de beschamdhijd zulks niet belette, in de zomer nakend loopen. Daar het ons de aller wijze Schepper genoeg toont in de natuur der gediertens dat wij ons in de zomer tegens de heete lugt even zoo bedekt moeten houden als in de winter tegens de koude. Zoo de gediertens in de zomer geene hair of feedern noodig hadden om hunne lichaame voor de naa sware warmte op volgende koude lugt of tegens reegen en wind te schutten, zoo zoude deze allvoorziende Schepper het zeekerlyk bepaald hebben, dat zij zulke in de zomer zouden verliezen en zoo zij zulke alleen noodig hadden voor de koude, tegens het koude zaisoen weder doen voortkomen. Van koeler avond een verfrischer reegen de welke onzre dunne kleeding of onzre ontblot leham door naat of een dronk koud water kunnen ons doodlyk verkouwen wardoor heete koortse en pleuris, ontstokenee keel, of zeere keel, ontsteking der oogen, of de hir jaarlyks zoo sterk heerschende zeere oogen, buijkloop, of de zoogenamde afgang, kolyken, roode loop of zogenamde perzie, enz: door de belette uitwasming kunnen voortgebragt werden.

(2) Door nits dan in de zomer of goede zaizoen zig te dun te kleeden of van swaare arbijd verhitt zijnde zig te schielyk te ontblooten of het verhitte leham door de koele avond of trekk lugt zoeken aftekoelen, worden zinkings en zinkings pijnen voortgebragt. Darom moit men zig in de zomer nit te dun kleeden, maar lakensche kleeder draagen, welke veel bekwaamer ons tegen de zonnenhitte te beschermen als die zijdenen stoffe en dunne zomer kleeder; de lakenscher kleeder verhouden dat ons een sterker reegen of kouder wind nit zoo ligtvaardig verkouwen kan. Zij worden nit zoo schielyk van 't sweet door nat, wardoor de verkouwing bevordert word. Op deze wijze zall men zoo men zij in alle jaarstyden an zulke kleeder te draage geweend an alle verandering van 't weeder gewennen en veele gevaaren verhoeden. Maar hellaas! het is een ingewortelt gebruik, dat zoo draa men verhitt is zig schielyk te ontbloten of met koud water afte koelen. Veel denken zoo zij zig maar gewaschen hebben de gevaar over is, maar het is een verkeerd denkbeeld; al wat de uitwasming stremt is schadlyk. Ik herhaal het dat het onder het meeste gedeelte het gebruik is, omme verhitt zijnde zijg aftekoelen mit koud water, maar het is hunnen nit te doen omme het afkoelen, maar omme twee a drie komme met koud water te drinken. Men verbeeld zig dat het dan geen kwaad kenn doen, maar de virderflyken gevolgen 'er

van komen gemeenlyk veel schielyker en hewiger als men zig verbeeld. De vermarde heer Tissot heeft er van zien ontstaan “de verschriklykster keel ontstekingen, de swarste long ontstekingen, kolyken, ontsteking van de lever en van alle de gehoudene deele des buijks, met een verbaasde opsetting, braakingen, opstopingen van ’t water en onbeschryflyke benauwdhijden”. Zoo deze toevallen mogten voortkomen door een schielyk dronk koud water moit men int begin der ziekte den lyder eene ruime aderlating doen, dat is te zeggen wat rijklyk bloed aflaten, en hem ryklyk lauw water met melk laten drinken en zijn borst en hals en buijk stoffen met warm water. Ook kan den lijder een foedbaad gebruiken van melk lauw water. Het was te wenschen dat lieden welke van deze schadlyke gewoonte gebruik maken het voorbeeld hunner eigenen beesten naa volgten. Immers niemand die zijn paard lief heft zal zoo het sterk gereeden en verhitt schielyk water laten drinken, wetende dat zulks hem zoude dooden voor dat het nit koud geleid is worden en egter schroomt hij nit zig an het zelfte gevaar bloot te stellen. Dog dit is nit het eenigste geval waar in hij meerder werk van de gezondhyt zijner beesten dan van zijne eijgene schijnt te maken.

Zeer gemeen is onder de lieden ten platten lande het rusten in een koude plaats terwijl zij sterk verhitt zijn, als het slapen snagts buiten deur, of in huijs met opene deur en fensters, het welk nog schadlijker terwijl het meeste gedeelte togtige haijsen hebben. Men verhindert zoo men buiten deur of met opene vensters slapt en zig snagts bezweet zijnde sweetend in de slap ontblot de uitwasming, voornamlyk tegens het komen van de dag daar de lugt altoos koel of snagts schielyk een koude reegen of douw vallt. De uitwasming word anstont gestremt en dit vogt, op een inwendig deel vallende, zinkings en ontstokene ziekzens veroorzakt. Men moit in dat gevall de zelfte middeln gebruiken als in de vorbeschrefene van het schielyk koud water drinken zijn opgegeven worden.

(3) Het veelvuldig gebruik van ongezond voetzal en eene ongeregelte levenswijs is meede eene des grootsten orzaaken van de meeste ziekzens en kwale in ons Nederlands Africa waar nits dan in het goede zaisoen te veel vleesch te eeten worden de gall en rott koorts werden jaarlyks zoo gemeen. Nits is meer tot rotting geneigt dan het vleesch, voornamentlyk in het heete jaargetij, dar het meeste gedeelte der ingezetenen de kostelykste tuine kunnen hebben, omme groentens bij het vleesch te gebruiken, welke zoo zij meer gebruik makten van groentens en moes kruiden de rotbaarheyd der vleesch-spijsens zeer maatigen en vermindern zouden. Egter stoort men zig nit an het saizoen; men eet versch, gerookt en gepekelt vleesch van den eersten dag des jarens tot den lasten van op alle ure van den dag, wardoor de gall scharp en tot rotting geneigt word. Het zoude

zoo schadlyk nit zijn zoo men het vlees nit te vett gebruikt, maar hellas, men zoude denken dat men zig watt te kort zoude doen zoo het gekookte, gestoovte en gebraadene vlees nit in het vett schwemte, daar de vettigheid de veezelen van de maag ontkragt en de bronnen verstopt welke het spijs verteerende sap naa de maag brengen. Deze roting word bevordert naa ryklyk vlees gegeten te hebben twee a drie spoelkomme met thee water op te drinken, all zoude het ook zoo warm wezen dat de vogels in de lugt 'er van stierven. Zoo moit egter na het ete, dorst of geen dorst hebben, thee water gedronken worden en van veelen den heelen dag anhoudend gebruikt word. Komt de avond en dan word de maag nogmaals overswemt met twee a drie kometjes flauwe koffe en dan word weder rijklyk vleis op gegeten. Zoo men dezer alles ziet, mag men met regt zeggen dat zij met magt hunne gezondhyt zoeken te vernielen, warvan het is dat het meste gedelte hunne spijs verteering bedorven daar het vlees reeds tot roting geneigt rotbaar gemaakt door de heete lugt en vemenigvuldigt word door de maag te overswemmen met het kokend tee water en koffe. Hir van zoo veele ongedaane blekkleurigte vrijsters of zogename nonjes, kweende en klaagende vrouwtjes gef. Men zat hir vrouwens welke bijna van thee en koffe leven, in 't algemeen zwak en onbekwaam tot het verteeren van vaste spijsen. Hir uit ontstaan opstijgingen of opwerkings neerslagtigheid, zwaarmoedighed en al derglyken verskrikyke gevolgen meer.

Eene mede orzaak dat de gall en rotkoortsen jaarlyks meer onder de Hottentots en slaven sterker heerscht dan onder de Kristenen is het gebruik van an ziekzens gestorvene vee glijk schape welke aan de zogename geilziekte en de beeste an de lam ziekte enz: sterven. Zij zeggen het doet geen kwad, maar even well zullen dieren nooit uit hunnen zelven sterven zonder eene voorafgande ziekte, hoe dan het vleesch van zieke dieren een gezond voetzel zijn kann is onbegrijplik; zelfst de geenen die door een schielyken toevall gedood worden, moiten een schadlyk voetzel zijn, wijl het bloed in hunnen vlees blijfende, het zelve veel schielijker voor verrotting vatbaar makt. Het was beeter en zoude deze schepsels minder vatbaar maken voor dierglyken verwoestende ziekzens zoo men hunnen eene mindere hoeveeligheid maar teffens van gezond en goed vleesch gav of het welk nog beeter in 't geheel geen vlees als van an ziekzens geztorvenen dieren. Ook brengt meede veel toe de schadlyk dampe van de vee kraalen welke het meest rond omme de huizen leggen en dat de Hottentots of slaven er bij slapen moiten, het welke zeekerlyk nit te verhelpen is. Het meeste gedeelte die ten platten lande woonen en veer vokkerij hebben moeten het doen zoo als ik reed gezegt heef omme hunne rykdoomen, welke in vee bestaan, tegens de

rovende Bosjesmans en wilde gediertens te beschermen. Deze vee kraalen ben zekerlyk meede eene orzak der gall en rottkortsens door dat 'er gezadig bedorvene dampen uitwassemen, voornamentlyk in het warme zaizoen zij, welken aan dien reuk gewend zijn, worden denzelven nit meer gewaar; dog de oorzak werkt nittemin en zij die 'er nit aan gewoon zijn, kunnen 'er best van oordeelen uit de sterkte gewaar wording, die zij er van onder vinden.

Ook dient in anmerking genoomen te worden het slegte en brakke water op de meste platzen ter platten lande, vornamentlyk in de Camdeboo, Swarte Ruggens an andre lugt streeke waar het meeste gedeelte hunn water moit hebben uit standen kuilen en zee koije gaaten het welke in drooge jaargeteijden stinkend en groen word door dat zulke kuilen naa swaare hitte opdroogen. Vische, kikvorschen enz: in 'er sterven en verrotten, waar door de lugt niet alleen bevogtigt word, maar teffens ook belaadn met verrotte en stinkende dampen, die gevaarlijke, zelfst doodelyke ziekzens kunnen voortbrengen. Maar dezer, zoo men nie te luij, kan verbeetert worden op volgende wijze: men neem twee half aahme of dierglyken en doorboort den eene zyn bodem naa dat men 'er de eene bodem heft uit gehaald met verschydene klijne gatjes. Doet 'er vervolgen het half vol schoone zand en set het op het andre vat wiens bodem nit doorboort, en giet 'er water in het doorboord en met zand aangevulde vat en laat het in het onderstande vat door geziverte water staan tot dat het klaar en het mede ingeloopene zand gezakt is. Maar zoo het al klaar en nog en stinkenden reuk mog hebben, kan men het vermengen met wat sterke azijn wardoor het gezuivert word van zijne gezondhyt schadlyke vergiftigt en minder rottende ziekzens kan veroorzaken.

Al wij zijne gezondhyt hoch schatt, onthouden zij van den schadlyke gewoontens en vergenoege zig van alle vier en twintig uren eens vlesch te eeten, voornamentlyk in de zomer en in plaats van het veel vuldig gebruik van thee water en kofte met een paar kopjes door den dag en gebruik hem sterk bijde de kofte en de thee, dan alles wat overtollig gebrengt word is schadlyk. Men kenn in plaas van de veele kommen heet thee water of kofte zoo men dorst heeft koud water gebruiken. Ik zoude nog veele orzaken kunnen anhalen zoo ik nit reeds met mijne uitwedingen was te veer gegaan, zelfst boven het bestek van mijn plan en zelf dus overgaan tot de beschryfing der gall koorts.

De gall ziekte of galle braking is eene schielyke overvloedige en pijnlijke ontlasting door braaking en afgang. Deze ziekte is het gemeenste in de manden van October tot Maart en onstaat

zoo als ik reeds gezegt heb van swaare hette en het veel vuldig gebruik van tot rotting geneigt voetzels.

Zij begint met winden opzetting, ligte pijnen in den buijk en eene groote magtelooshijd; vervolgens komen 'er sterke ontlastingen of door den afgang of door braaking; en waneer eene van deze ontlastingen begonnen heft, volgt er de andre schielyk op. De stoffen zijn geel, bruin, slijmrigt, swart; hevige snedingen in den buyk; de pols bijna altoos koortsig, is zomtyts sterk in 't begin, maar het durt nit lang of hij verzwakt door de groote ontlastingen die 'er gezchied. Wenig ziekzens zijn 'er die, waneer 'er nit in tyds gepaste middelen angewend worden, zoo ras doodelyk zijn als deze kwaal.

Int begin dezer ziekte moit men de poggingen der natur zoeken te bevoorderen door den afgang en het braaken te bevoorderen, de scharphyt der gall trachten te verdrinken door eene menigte verdunnende en de scharphijt der gall verstompemde dranken als gaarst water, maar het beste mijn noit gemist hebbende is de amandel melk in 't begin enkelt en bij anhoudendhyt der ontlastinge wat theriakel in oplossen. Men nam op een bottel amandel melk ter groote eener noote muskat theriakel en lat 'er den lijder ryklyk lauw warm van drinken. Zoo men geene amandelen heft kan met hetselfte bewerken met koeijen melk met water verdunt, bij voorbeeld op een kometje vol milk met een kometje water te mengen en eene boven opgegevene groote van theriakel in oplossen. Ook kan men met veel vrugt gebruik maken zoo de ontlastingen tydlang angehouden, van gebrande rogge, kofte 'er van gemakt en ryklyk lauw warm van gedronk, of van geroost brood, brood water gemakt en den lijder van laten drink omme het braaken te stillen. Dikwyls hef ik het doen bedaaren door het gebruik van tamarijn water met wat zuijker zoet gemakt, of limonade uit de sap van twee zuure of soete limonen in een kometje water gedaan en met wat zuiker verzoet. Ook is meede zeer dienstig de buyk en maag te stofen met een aftkokzel van kruizen, bij voorbeeld ene goede hand vol kruisement met een kelder fles water laten koken op de helfte en 'er doeke in nat gemakt en lauw warm, wel uit gewrongen, op de buijk gelegd. Het braaken en de afgang behooren egter zoo lang het den lijder nit te zeer verzwakt, noit te schielyk op geztopt te worden. Men kan zij een tyd lang hun gang laten gaan, want zij ben heilzaam. Maar zoo den lijder dardoor verzwakt moit men anstons tot boven bezchrefene middeln zijne toevlugt neemen.

Indien de lijder geneezen, zal verminderen van langzamerhand de pijnen en ontlastingen, de dorst is zoo sterk niet meer, de pols blyft zeer rad, maar word gereegeld. Men moit met de zelfe geneesmiddeln anhouden, dog hem niet zoo dikwyls geven, men kan hem eenige meel pappen laten gebruiken maar zonder veel boter of zoud, en als de ontlastingen ophouden en 'er geene pynen overblyfen, maar eene groote swakheijd, kan men behalven de pappen eenige daagen versche eijeren geven, wenig of min gekookt. Vervolges kan men den lijder naa dat alle toevalle verdweenen zijn, een zagte laxerende middel laten gebruiken als bij voorbeeld twee mespint cremor tartari of room van wijnstyn, een mespint rhabarber poeder en een mespint witte magneese. Men mengt het door elkander en laat het den lijder met wat water innemen, wat kofte of vlauwe hoender soup op drinken, het welke zoo er nog stoffe mogten terug gebleven zijn de zelfte afgedreeven en de heerstelling zeer verhaast word.

13. HOOFSTUK

Van de loop of zogename afgang of purgeerziekte

[pp. 47-48]

Een elk kent de loop zijnes natuurlijken naams naa, ter wijl men dikwyls moit loopen omme aftegaan. De oorzaaken war uit hij voortgebragt word zijn als naa anhoudende hitte schielyk koude en vogtige lugt op volgt, de uitwasming door dat men het leham nit well bedekt heft geztremt word. Ook kenn hij ontstan uit het gebruik onrijper vrugten, jonger wijne, overlading des maagens enz.: Men heft langdurige en verouderde, die wezentlyk van eenig gebrek afhangen, zonder dat 'er eenige ongeztelthyt voorafgegaan is. Ook zijn 'er lieden welke op gereegelde tyden buijkloope kreegen, welke noit gestopt moiten worden. Zij ontlasten stoffe die langen tyd vergaadert geweest en bedorven zyn en welke zoo zij nit ontlast warden eenige ziekte zouden voortbrengen, en wel verre dat deze soorten van loop verzwakken zouden, maken zij den lijder veel sterker, lugtiger en vlugger. Zij vereischen geene geneesmiddel; men moit alleen de veelheid der voetzels grootelyks verminderen, zig onthouden van vleesch, eijeren, wijn, nits gebruiken dan nat van groentens of een wenig rijpe vrugten als druiven, water limon, vygen en derglyken en drinken meer als gewonlyk een aftrekzel van vlier blommen welks dikwijls an het oogmerk voldoen zal, dat is te zeggen vlier blommen laten trekken als thee en door den dag lauw warm van gedronken.

Indien de loop na vyf of ses dagen nog duurt, den lijder verzwakt en pijnen en snijdingen doet kreegen en voort indien de afgangen vermeederen, dan moit men den selfde trachten te stoppen. Zoo de loop verzeld was van een groote walging, neigingen tot braaken, kokingen in de buyk, bezlag op de tonge, leelijken smaak in den mond, moit men hem geven vyf en dertig grein of zoo veel as vyf en dertig garst kordel swaar weegen van de braakwortel en laat hem zoo hij begint te braaken ryklyk lauw water drinken. Maar indien deze toevallen er nit zijn, gefte men hem drie mespint rhabarber poeder en laat den lyder van dat hij het heft ingenomen, alle half uren een kopje slap vlees soop nadrinken.

Bij aldien de loop, door dit geneesmiddel geztopt, na eenigen dagen weder kwam, zou het een bewijs zijn, dat 'er eene taaije stoffe zat, die nog nit ontlast was. In dit geval zou men den buijk

moiten zuiveren met wat cremortartari en rhabarber poeder, van elk twee mespint voll met water intenemen en wat flauwe kofte nadrinken.

Lieden welke uit bezondere zwakheid of al tegrote gevoeligheid der darmen veetyd met buijk loop gekweld zijn, dienen maatig te leven, zig van alle rauwe en onrijpe vrugten, ongezond en zwaar te veerteerene spijsen te wagten; insglijks zig te bewaaren voor koude, vogtigheit en alles wat de uit wasseming stremt. Ook behooren zij altoos flanelle hembden te draagen. Dar en boven dienen zij zig tegens alle hevige driften als angst, toorn enz: zorgvuldig in acht te nemen.

[14.] HOOFDSTUK

Van de rooilooop of zogenaamde bloed perzie

[pp. 48-55]

Deze schadlyke ziekte welke in ons Nederlands Africa de bloed perzie genamt word, is genoeg bekend door haar groote verwoestingen. Zij word dit meeste voortgebragt door ongezonde en besmette lugt, of in de somer 's nagts buiten deur of in huijs met opene venster te slapen, door het gebruik onrijper vrugte, want in geen deel der werlt worden er meer onrijper vrugte gegeten dan in ons Nederlands Africa, voornamentlyk van het vroulijke gezlag. Door het veel vuldig gebruik van tot rotting geneigt voetzel, als vleesch, visch, eijeren, enz: en voornamentlyk all wat de uitwasseming stremt, als verhitt zijnde schielyk koud water drinken, of zig in de koele avond lugt met ontbloote lehame zoeken af te koelen, zijn de gemeenste orzaaken dezer ziekte. Door een dronk koud water als men verhitt, door zig schielyk af te koelen, worden de rottende stoffe na de dermen geleid. Deze prikkeln veroorzaken pijnen en de buyk vloed of zogenaamte bloed perzie.

Het meest word deze ziekte toe geschreefen an het veelvuldig gebruik van vrugten dar dezer nit het tegendeel zijn van onrype vrugten of door dat in de zomer door de hitte de gall scharp, word deze ziekte voortgebragt. Mar geenzins van rype zomer vrugten; deze ben het waare tegen gift voor deze ziekte. Het zouden er minder an sterfen zoo men nit met deze schadlyke voorordeele te veel ingenomen omme zulke liederse geene rype vrugte te geven; rijpe druiven, perzikes, ardbeezin zijn veel vermogender omme deze ziekte te geneezen dan all schadlyke middel welke hir in swang gaan. Op nits dan omme de afgang te stepen, is men het erst bedagt door schadlyke samentrekend of uit opium bereyde middeln als theriakel, akers met wijn gekokt, rhinosterbosches, drakenbloed, terpentein oli endierglyke, welke alle schadlyk en nit anders dan eene doodlyke genees wijs kunnen genoemt worden, een groot getaal menschen om 't leven brengt en anderen in ongeneezbaare kwaalen doet vervallen. Door de ontlasting van die stoffen te beletten, of de afgang te stoppen, ontstaan ontstekingen en wreede pijnen in den buyk, kolyken en vervolgens het vur in de ingewanden en de verschriklyke dood. Of dat zig deze stoffe elders plaatzen ettergezwelle, verzweeringen, knoestgezwelle in de lever of de zoogenaamde Batavische koek welke door niets anders voortgebragt word als dat men de rottende stoffe nit genoeg ontlast, door zurachtige en den rotting tegenstande middel maar te veel en te vroegtydig zamentrekende

en opstopende middel gebruikt, voornamentlyk de kina en de opiate. De kina is zekerlyk een aller heilzamst middel, maar te vroegtydig gebruikt voor in al er het lecham nit gezuivert van zijne rottende en scherpe stoffe, is zij een vijnein, zij breng het meest verhardingen in de lever en de in dat heete klimat reeds doodlyke water zugt voort. Alle zorten van uit opium berijde geneesmiddeln te vroegtydig of omme de snedingen te doen bedaaren, zijn insglijks mede zeer schadlyk. De rottende stoffe worden daar door op gehouden en gewinnen meer tyd omme nog schadlyker te worden. De poggingen van de natur omme zig van deze scherpe stoffe te ontlasten worden verdooft, de ontsteking en de pijnen in plaas te vermindern, komen met grooter heevigheid ten voorschyn en wat word er door gewonnen? Het vur en de kerk hoof word vermeerdt met een dood lecham dat mischin hadde kunnen gered en der menschlyken maadschapeij tot veel dienst weezen.

Eene der grotsten orzaken dat deze ziekte zoo verwoestent is de besmettlykhheid welke mede gepaart gat, warvan dan dat zij in bezlootenen plaasen daar veel menschen zijn als in de zieken huijsen, in de soldaaten quartiere of woningen der soldaten, an boord des scheepen, gevangenissen, veel gemeenzamer dan bij de burgers of ryke lijdten. Darom behoord een elk zoo veel mogelijk is zig van deze kwaal angetastete lieden afte houden. De vermaarde en oplettende heer Pringel heft zij bij eenem menschen zien ontstaan door dat hij an rottendes menschen bloed heft gezoeken de reuk allen van derzelfst afgang heft dikwyls de bezmetting voortgezet.

Deze kwaal begint hir tot meest in de mand van October en eendigt zjg tegens Maart. Haar kenntekens zijn meer koude over 't geheele leham, die eenige uren duurt, dan stuivering, draaijingen in 't hooft, zomtyds neigingen tot braaken, sterke dunne en geelachtige afgangen, verselt met hevige pijnen in de ingewanden, met een gezaadig perzing tot stoelgang, en gemeenlyk zijn de drek stoffen meer of min met slijm en bloed vermengt. De afgang is in het erst vettig en schuiment, hij verschild van kouleur, dan is hij bruin, groen, swart, meer of min dun, en stinkend. De pijn vermeerdt bij elken afgang en de afgangen vermeenigvuldigen zeer; den lyder kreeg brandingen en stekingen in den aars (of fundament), de persing ('t welk een dwank is omme aftegaan, ofschoon er geene stof is) voegt zig bij de rooloop en viroorzaakt dikwerf dat een deel van den darm na buiten geperst word. De stat van den lijder is zeer geweldig. Hij loost dikwyls wormen verdikte slijmen die naar stuken van darmen gelyken, somtyts klonters bloed.

Indien de kwaal zeer erg word, ontsteeken de darmen, daar komen veretteringen, versweeringen en 't koud vur; men lost etter, swart en stinkend water, daar volgt stik ijelhoofthyt, zijn pols verswakt, hij kreijgt koude zweet en valt in flauwtens die met de dood eindigen.

Het beste en grootste geneesmiddel in den beginn dezer ziekte is een braakmiddel of vomitiv. De braak wijnstyn of tartarus emeticus tot ses greinen gebruikt, nimt dikwyls of stande voet het kwad weeg. Een elk zoo geene geneesheeren bekomen kan, moit altoos met voorzien, zij moiten afgewogen elker gift uit de apotek genomen worden, anders zouden 'er te veele abuize kunnen geschieden. Men neemt een zulk braakpoeder en doet het op een kometje water en roert het wel om tot dat het gezmolten en geeft 'er den lijder alle kwartire, of zoo men geene horlogie heft, in een tuschen tijd dat men tot hondert kan tellen een lepel vol van, tot dat hij begint te braaken. Zoo draa hij begint te braaken, houd men op met het ingeven en laat den lijder ryklijk lauw water drinken tot dat hij nits meer uit braakt. Zoo draa hij ophoud met braaken volgt er gemeenlyk een sterke ontlasting van afging op, welke meede zeer heilsaam; daar door worden de ersten weege of de maag en darmen van haar rottende drek stoffe gezuwert. Ook is de braakwortel of ipecacuanho een middel van veel nut. Het is van veele vermaarde geneesheeren angepreezen als een onvijlbaar middel tegens de roolop, maar dikwyls hef ik er de uitwerkingen nit van gezien die zij zoude bezitten, daarom houde ik het met de braakwijnstijn, edoch hij moit voorzigtig gebruikt worden en noit in heel poeder ingegeven worden, of zoo als dikwyls al gebeurt is, dat lieden een zulk braakmiddel hebben met eens ingenoomen door dat zij zig verbeldden dat zoo eene klijne poedertje hunnen nits zoude kunnen doen, maar heelaas! dikwyls hebben zij 'er ondervindig van gehad. Zoo men den braake wijnstijn nit zoude willen gebruiken, zoo kan men zonder vreeze of schadlyke gevolgen eene mespint van het poeder van de braakwortel met wat water angemakt inneemen, en zoo men begint mislyk te worden ryklijk lauw water op drinken; een kind kenn men de helfte eener mespint geven, het welke an het oogmerk voldoen zall. Men kann zoo de loop naa het erste braaken hardnekig blyft anhouden, het braaken den tweeden dag naa het erste braakmiddel weder herhaalen. Indien, na dat het een of ander van deze geneezmiddeln hunne uitwerkingen volbragt hebben de afgangen nit zoo meenigvuldig zijn, is het een zeer goed teken; indien zij nit verminderen, is het te vreezen dat de ziekte lang en hardnekkig zijn zal. Den dag na het braaken geeft men den lijder dag's vier maal een halve mespint rhabarber poeder en houd darmeede twee of drie dage aan. Naa twee of drie dagig gebruik met het rhabarber poeder laat men den lijder geen ander geneesmiddel gebruiken dan den volgenden

drank: neemt een stuk gomm van de doorenboome (het welke van de vrouwen gebruikt word omme het wasch goed te stijfen), ter groote tweer duive eijgers, tamarinde, even zoo veel garst of gort een halfe kometje. Laat dit te zamen koken met twee kelderfles water tot dat de gaarst gebarsten, zijgt het vervolgens door een doek en laat er den lijder koud geworden zijnde van drinken zoo veel hij maar eijst. Ook kan men met veel vrugt laten gebruiken in plaats van de rhabarber de room van wijnstijn naa het braakmiddel. Men geeft den lijder vier a vyf mespinte dags aan 'en houder een dag of twee er meede an.

Zoo den lijder mogt gekwelt zijn met snedingen in het lyf kenn men in plaas van rust verwekende middel welke in deze ziekte altoos schadlyk, gomachtige middel gebruiken: neemt gom van de dooren boome of saleb, of visch blaaze, of zoogenamt brijsel war men de wijne meede berijd, laat van een van deze gomen ter groote eenes hoender eijger koken op een fles water of melk tot dat het heel lijmrig en laat 'er den lijder lauw warm in ruime maate van drinken. Deze drank doet nit alleen de grootte pijnen en krimpigen bedaaen, maar dient teffens ook voor een goed voetzel. Uiterlyk kenn men op den buyk stofingen leggen welke gemakt kunnen worden uit theriakel ter groote eenes duiwe eiger te laten smelten in warm water of melk en baije of linsche lappe in nat gemakt en den lyder dikwyls warm op de buyk gelegt.

Voorall moiten leiders van zulke kwaalen angetast zig mijden voor het veelvuldig gebruik warmer dranke en spijsen door dat de ingewande reeds verslapt nog meer verslapt zouden worden. Alle drank welke hij gebruikt, moit noit te warm of te koud zijn; zij moit de warmte hebben van versch gemolkene melk. Voornamentlijk moit hij zig mijden voor alle spijsen van vleesch toe bereijd, want zoo hij reeds an het beetern zouden deze eene nieuwe rottende perzie of loop kunnen veroorzaken.

Zomtyts kondigt de rooloop zig an met een ontstekingskoorts, koortsen, harden en vollen pols, dat is te zeggen de pols slat hard tegens de finger, geweldige hoeft en lenden pyn en gespannen buik. In deze gevalle moit men eene aderlating doen zetten, daglyks drie a vier klistereen uit garst water of uit melk en water en men laat den lijder rijklyk van boven opgegevene drank drinken. Ook kan men stofingen van warm water met een baije lap op den buijk leggen.

Wanneer alle vrees van ontstekinge geheel geweeken is, laat men den lijder een zagt braak middel gebruiken het welk bestaan kan uit een ordinaire mespint poeder van de braakwortel, maar dikwyls is het nit noodig. Indien de toevallen van ontstekinge zwaar geweest zijn, moit men

geen braakmiddel, maar veel liever het volgende buijksuivernde middel gebruiken: men neem manna, tamarinde bijdre ter groote eener hoender eigers, room van wynstyn, twee mespint. Laat dat te zamen kookten met twee kometjes water op de helfte, zygt het vervolgens door en laat er den lijder alle ure een lepel vol van gebruiken. Zoo het mogte gebeuren dat dit middel te sterk van uitwerking, kan men ophouden met het gebruik en heerhaalen het den anderen of derden dag nog eens. Maar zoo men deze middeln gebruikt moit men het gebruik der rhabarber uit stellen tot op het last der geneezing. Ik hebb verscheidene maale in het begin van een roode loop de gewensche uitwerking niet van gezien die ik 'er van verwacht hadde. Zij is in de beginende roode loop meer schadlyk dan nutlyk, voornamentlyk het aftreksel van de rhabarber doek water, want zoo men zulk een aftrekzel bij heeten lugt twee daagen laat staan, is het bedorven, dar men in de rooloop zoo veel moglyk het bederf tegenstaande middelen moit gebruiken. Maar zoo het leham reeds door zuur-achtige middel gezuivert en het bederf beteugelt is, en men eenige dage angehouden heft met het gebruik van de boven op gegevene drank uit het gom van de dooren boome en den gebruikt in poeder met room van wijnstijn vermengt, is zij een aller heilsaamst zagt buijksuivernd middel. Men nemt bijvoorbeeld en een mespint rhabarber poeder en een mespint room van wynstyn, mengt het door malkander en gebruikt het met water.

De leefreegel is meede een der voornamsten geneesmiddelen in deze ziekte, voornamentlyk de zindelykheid deeze brengt zeer veel tot herstelling van den lijder, zoo wel als tot de veiligheid der geenens die hem oppassen. Alle ziekten worden zekerlyk door de morsigheid besmettlyker gemakt; geene egter zoo zeer als deze kwaal. Den lijder behoord dikwijls op den dag verschoont te worden en zijn afgang moit nimmer in zijn kamer blyfen. Darom behoorde men in alle ziekenhuijse stelletjes met well passende deksels te gebruiken war door de rottende dampe voor zoo lang ingeslooten worden tot dat het veere weg gebragt en door water of azijn weder gezuivert was, en dat men meer oplettenthyd gebruikte in het uit draagen der potte. Veeltijds worden zij nit uitgedraagen tot dat zij voll zijn, en blyfen dus halve dagen lang staan. Ook dikwyls gebeurt het dat zulke lijdens te swak omme zig zelfst te helpen op de pott of stelletje het bedde bevullen, waar in zij dan blyfen leggen veele ure lang. Ook behoord men darop te letten dat zulke lijdens nit geplaatst worden bij andre reeds aan de beeter hand zijnde lijdens. Zij zouden anders door het in ademen van bezmetter lugt weder instorten, veel gevaarlyker toevallig kregen als zij gehad hebben en dikwyls met de dood moiten bekoopen. Men behoord zulke kamer voor deze bezmettlyke ziekte altoos alleen te houden en hoegenamt geene andre zieke laten inkomen. Ook

moiten zulke vertrekke dikwijls nat gesprengt worden met goed azijn, zuur limon soop of andre sterke zuuren.

Ook is men met veel vooroordeel ingenoomen tegens het gebruik van koud water, maar het ben dwaalingen. Zoo draa het leham maar van buiten well bedekt is dat de uitwaseming bevordert word, zoo hebb ik het koud water altoos van veel nut bevonden. Zulke arme schepsels snakken zomtyts naa en dronk koud water, maar helaas! de onkundige voor kundig angeziene heft het verboden. Men kan het gerust geven, maar well op letten dat het leham well gedekt is. Zoo zal het gebruik van koud water veel schielyker de uitwaseming bevordern, de darmen en de mag versterken dan het veelvuldige gebruik warmer, verslapender en de rotting vermeerdernde dranken. De lijder moit int geheel geen vleesch, eieren, visch en alles wat enigzins geneigt is in de maag muft te worden of tot verrotting over te gaan, gebruiken. Het beste voetzal is rijpe vrugt gestoft of rauw gegeten, vornamlyk druiven, perikes en soete limonen. Ook kenn hij gebruiken soopen uit het gelei van 't vleesch gekookt. Deze verstrekken niet allen tot voetzal, maar teffens ook tot een genees middel. Zij worden op deze wijze berijd: men neeme de kop en de pooten van schap of kalf, en breije het hair er niet van af met warm water, maar brand 'er de hair bij een vuur of met een gloiend stuk ijzer van af. Men kockt het vervolgens met een of twee fles water zoo lang tot dat het vogt geheel in gelei verander is. Men kenn omme het angenaam van smak te zijn wat kaneel of folie bij doen. De lyder kan drie of vier maal 's dags een wenig van het selfte warm gemakt zijnde met een stukje geroost brood gebruiken. Goort met melk gekockt maak hij ook gebruiken, zoo ook soopen met salep en dierglyken meer. Ook kan hij zoo hij weder wat beeter, een enkelt kelke oude wijn gebruiken, voornamenlljk zoo men er kina heft laten op trekken. Omme de kragten te herstellen moit de lijder zoo draa het zijne kragten toe laten, gaan wandelen of te paard ryden en zoo het doenlyk zig eenige wöeken op het land begeven.

[15.] HOFFTSTUK

Over de gall koorts

[pp. 55-57]

De gemeenste orzaaken van de gall koortse zijn een all te heete lugt, het gebruik van tot rotting genigt voetzel, of zig te veel an de avond en nagt lugt bloot stellen. Deze koorts openbaart zig veele daagen van te vooren met een sterke magteloosheid, zwaare hoftpyn, pijnen in de lendenen en knien, drukingen voor 't hard, bitteren en leliken smak in de mond, de tong is witt of geelachtig bezlagen, zomtyts leelijke oprispingen, walgingen en neigingen tot braaken. Zomtyts gebeurt het dat den lijder gallachtige stoffe doet uitbraaken of afgaan, de eet lust is weenig, een ongerusten of intgeheel geen slaap. Vervolgens komt er huivering gevolg van een scharpe en drooge hitte, zomtyts zoo er ontsteking bij, is de pols hard en vol, maar anders klijn en rad. Men heft hir veel al int gebruik omme int begin dezer ziekte te doen aderlaten, het welke zoo het de grootste noodzaklykheid nit vereischt ten uitersten schadlyk en noit ondernoemen moit worden zonder een kundigen geneesheer, want daar door word de ziekte verlengd.

Het beste middel int begin dezer ziekte is een braak of buik zuiverend middel, edog het braakmiddel is het beste, voornamentlyk de braakwijnstyn tot ses grein op zodaanige wijze gebruikt als in de roolop is opgegeven. Deze doet nit allen de gall door braaken, maar ook door de afgang ontlasten. Zoo men dezen niet heeft, kan men de braakwortel geven, een mespint vol met water angemakt. Heft men deze ook nit, dan gebruike men een buijkontlastent middel, bij voorbeeld dezer het welk ik altoos van veel nut bevonden: senne bladen zoo veel als men met vier vingeren kan vatten, tamarinde ter groote eenes hoender eijers, roem van wijnstijn een ordinaire lepel vol. Laat het te zamen koken met een kometjie water op de helfte, zuijgt het vervolgens door een doek en laat het door gezygte den lijder gebruiken. Zoo men door een van deze middelen de scharpe gall stoffe heeft ontlast, heeft men niet te vreezen dat er zig ligt ontsteking zall opdoen.

Vervolgens laat men den lyder naa het gebruik van de braak of buiksuivernde middelen anhoudend drinken de weij van melk of gaarst water met roem van wijnstyn, bij voorbeeld op en kelder fles garst water een lepelvol roem van wynstijn, af tamarinde water het welk men berijd om op een stuk tamarinde ter groote eenes hoender eijer vier pint kokend water te doen en een

kwartier dezer laten staan. Men kan 'er ook om het aangenaam van smaak te maken wat zuiker of hönning bij doen, maar zoo de lijder een sterke buik loop mogt bij hebben, moit men geene buiksuijverende, maar well een braakmiddel gebruiken en zijne kragten zoo veel als moglyk zoeken te ondersteunen door brood pap met wat wijn gekokt en wat zuijker bij gedaan. Vooral moit men het schadlyk voorordeel laten faaren dat men zig verbeeld zulke lijders met kragtige vlees soopen te verkragten. All wat van vlees berijdt word, is in deze ziekte schadlyk, maar zoo de loop blyft volharden, moit men dezelve behandeln zoo als wij opgegeven hebben in het hofftstuk van de loop.

Wanneer de lijder brandend heet zonder egter te zweeten, moit men deze ontlasting zoeken te bevorderen door volgenden enklvoudigen, maar teffens van uitwerkingen onwaar dierbaaren drank: nemt kamel bloemen een handvol, laat het koken met een en een half kelderfles water, zygt het vervolgens door een doek en doet 'er bij een thee kopi beste wijn azijn en twee lepels hönning en laat er den lijder ryklyk lauw warm van drinken. Deze drank is nit alleen maag versterkend, maar teffens de rotting tegenstande en het zweet bevordernde. Ook kan men den lijder met veel nut laten gebruiken bitter limonen of zogenamte bitter schill in schyfe gesneeden en wat zuyker op gedaan, zoo ook zoete limonen, rijpe druiven enz: Terwyl de gall koortsen zeer ligt tot rott koortsen overslaan, zall ik over gaan tot de behandeling der zelfen.

[16.] HOFFTSTUK

Van de kwadaardig rott koortsen

[pp. 57-66]

Men kan met regt de rot koortsen de Indiansche pest noemen wijl zij in veele haarer toevallen met die vreeslyke en gedugte ziekte, de pest, zeer groote overeenkomste hebben.

Mij zall in deze 'er de voorbehandelte gall ziekzens well georlooft zijn met Celsus: Lib: 2, Cap: 10 uit te roepen, "een aderlating", zegt deze groote mann, "is nits nieuws", maar dat er bij na geene ziekte is, in welken geen bloed gelaaten word, (in ons Nederlands Africa) is mijn wat nieuws, want het is een algemeen vooroordeel onder de lieden ten platten lande in gal en rot koortse hunn toevlugt tot bloed laten en purgeeren te nemen. Zij verbelden zig te zegt dat de bedervenis mede in 't bloed is, maar te verkeerd. Dat deze schadlyke stoffe door bloed laten en purgeer uit het lecham te ontlasten, ja veelen zien het an als onfeilbaare middel. In enkele gevallen egter, kan deze egter zijn 'er zoo verre van daan dat zij in tegendeel veel eer het gevaar vergrooten. Bij deze kwaal eene aderlating van nut zijn, maar zij moit noit ondernoemen worden zonder de radgevingen eenes kundiger geneesheers. Ook gaat al veel in swang het gebruik heeter middelen welke alle zij mogten naam hebben hoe zij willen, zeer schadlyk zijn. Zij veroorzaken nog meer ontsteking en raaken de vogte tot meer rotting geneigt. De allerwijserte Schepper tont het genoeg in de natuur, dat Hij dezer land zoo rijklyk, meer dan andere landen, met rotting tegenstanden middelen gezegnet heeft. War toe heeft deeze land het voorzegt van zoo veele zoete en zuure limonen, zoo veele wijngaarde met druiven war de kostlykste wijnen en azijn van kunnen gemakt worden, op te leveren? Voor nits dan onnze reeds tot rotting genigte vogte te kunnen bewaaren voor rottende ziekzens welke ons de groote somer hitte veroorzaakt. Dezer alles ziet het meeste gedeelte met onverschiligheid aan, nit te weeten waar voor zij ben, war voor zij gebruikt worden, genoeg zij ben maar wat het beste men gebruikt zij, wijl zij aangenaam van smak en in de groote hitte de dorst stillen, dat dar door menig een voor rottende ziekzens bewaard word. Ik zoude nog meer dierglyken der natuureigene middel kunnen aanhaalen dewelke ons voor rottende ziekzens, ja het meeste gedeelte onweetent bewaar en welke een elk daglyks ondervind en voor 't de oogens heeft, maar hellaas! het meeste gedeelte denkt veel liever omme rijkdoomen te vergaadern en ben te veel met de gedagten van de win geist bezielt als op

hunne gezondheid en het geene waar door zij zulke zouden kunnen bewaaren te letten en naa te denken. Ik ben verzeekert dat veele over de kragtdadigsten overtuigingen noch lachen zullen en dus denk ik het is den dooven gepredikt en zall voorgaan met de bezchrijving der oorzaak, kentekens, geneezing en lefregel de rott korts enz:

De gemeenste orzaake der rott kortsen is ongezonde, besmette of stillstande lugt. Hir door vind men ze veel aan boord der scheepen, gast- zieken- en gevangen huizen, inzonderheid wanneer zoodaanige platzen vol gepropt zijn, of nit rein gehouden worden; een lang duurig gebruik van vleesch zonder groentens, zonder vrugte, zonder zuuren; bedorvene voetzel, glijk brood int slegte graanen gemakt; bedorven vleesch; bedorven visch. Dikwyls zijn zij het gevolg van armoede, van een te heete en vogtige lugt; still weder met reegen en mist gepaard, is meede dikwyls oorzaake van rott koortsen. De uitwasming van allerlei doode lichaamen, still stande watern, inzonderheyd in het warme jaar getyde de lugt bezmettende, kunnen zeer ligt deze kwaal ontsteeken. De morsighheid is eene zeer algemeene oorzaak der rott koortsen. Hierom woeden dezelve het meest onder het behoefdig gedeelte der inwoonderen, slaven en Hottentots die ongezonde en bezmette lugt inadem (voornamentlyk de welke an de Kap langs het strand wonen, door dat alle de vuilis, gemak balijs en dierglyken daar gebragt worden en in de zoomer leggen te verrotten). Morssig op hun lijf en wooningen en veel al gedwongen zijn (of well gedwongen worden, voonamentlyk slaven Hottentots, want zoo zij het nit zoden eeten zouden zij well van zommige hunner heere en mesters met slape gedwongen of na sware arbyd hongrig zynde, int geheel geen voetzel kreegen) zig met half bedorven of ongezond voetzel te behelpen. Het veel vuldig gebruik van meel spijzen, drooge gekokte rijst, is meede eene orzak dezer kwaal dat de gall en rott koorts jaarlyks met zoo groete verwoestingen onder de Hottentots en slaven regeeren. Het meeste gedeelte kreegen geen ander voetzel, de Hottentots het meest anhoudend vleesch, zonder groentens of zuuren, de slaave kooren gekokt in 't water, of meel pap, of kluitjes, of pampoene, of vleesch, of visch, daar het verscheidene lieden de met groote verleeste gepaarde onderfinding leert door het jaarlyks verlies veeler slaven en Hottentots. Men zoude 'er voor kunnen weren door hunnen dikwyls in het warme jaargety karnemelk, water met azijn vermengt, groentens en diergelyken zouden geven. Ook zoude het beeter wesen dat een elk zijnen slaven en Hottentots vrijheid gav in de tyd der druiven en vrugten, zulke maatig te kunnen gebruiken als in plaats van hun met de sterkste straf te verbieden. Op zulke klijnighieden word zomtyts gezien,

maar op het verlies veeler capitale van slaven daar zij door deze in overvloed zijnde vrugten tegens deze verwoestende ziekten hadden kunnen bewaart worden, word nit gezien.

Wij zullen hir allen bij voegen, dat alle kwadaardig rott ziekten zer bezmettelyk zijn en zig daardoor zeer ligt verspreiden. Om deze reden behoord een jeder wiens tegenwoordigheid bij zoodanige zieken nit nootzaklyk vereischt word, zig steeds von dezelve aftehouden, voornamentlyk zoo zij beginnen te heerschen onder de slaven en Hottentots. Een elk die zijne nog erond zijnde slaven of Hottentots wil bewaaren voor deeze rottende en bezmettelyke ziekte, moit zijn eerstes oogmerk zijn, zulke schepzels te brengen in een bijzonder vertrek en het zelfte zoo veel mogelyk lugtig houden, nauwkeurig opletten dat 'er van het nog gezond zijnde volk niemand bij den lijder kome, dan alleenig diejenen welke hem oppassen. Deze dienen zig verscheidene maal 's dags te waschen met azijn of andere zuuren om de besmetting te verhoeden. Maar heelaas! bij het meeste gedeelte onzer ingezeetenen moiten de zieken bij de gezonden in een vertrek leggen. Darom is het ook geensins te verwonderen dat 'er zoo draa een van deze ziekte aan getast, 'er meer van bezmett worden. Ook brengt meede zeer veel toe tot de bezmetting dat gemeenlyk zulke slaaven huijsen beknopt gebouwt zijn en 'er veetal een vrij getaal in huijsvesten, zulke huijzen met schadelijken dampen aangevuld zijn, welke zeer vermoogend om rottend ziekten voort te brengen. Darom zoude het van grooten nut zijn en raade het een elk zulke huijse ruim en lugtig te bouwen en dikwijls laten schoon maken en met azijn bezprengen. Ook dient een elk op de zinlykheid zijner slaven en voornamentlyk op de Hottentots te letten, daar het genoeg bekend dat 'er geen moorziger natien in der wereld dan deze is, dat zij zig dikwijls, ja alle dage, waschen en zuiver van hunne rijkdoomen den luizen.

De toevallen der kwadardigen rott koortsen zijn een geheel verlies van kragten zonder eenige voorgande kennelyke oorzaak, die dezelve heft kunnen vernielen. Deze is zomtyts zoo groot dat de lijder nauwlyks gaan, ja selfst opzetten kann zonder gevaar te loopen van te bezwijmen. Te glyk eene neerslagtigheid van den geest die schier over alles ongevoelig word en zelfs voor de ziekte, eene schielyke verandering in 't angezigt en vooral in de oogen. Zij zijn rood en ontstooken, met pijn in den bodens van de oog holtens. Altoos heft hij walgingen of neigingen tot braaken, zomtyts gefit hij gall over, lelikken oprispinge, bitteren mond, sterken dorst en watert weenig. Zomtyts klagt hij zeer over zwaare hoofd, lendinen, maag en rugepijn en de hofftpijn word daglyks heeviger, een ongeruste slap, verskrriklijke droomen. Den lijder schijnt altoos bezig

te zijn om over een zaak diep te denken, schoon hij aan nits denkt; eene ligte en stille ijling, die zig vooral openbaard door de buitengewoone en verwonderende houding van den lijder.

Int begin is zijn tong witt, doch vervolgens met een geel, bruine of swaarte korst overtoogen. De tanden worden vuil, de adem stinkt, de kleur, hoeveelheid en dikheid van pis verschillen zeer. Zommige lijders zijn hardlyfig, anderen hebben dikwijls klyne afgang en perzingen, die nits helpen. De huid is zomtyds droog, op een anderen tyd is er uitwaseming. De koorts verheeft alle daags en dikwyls op gesette uren. Behalfen de groote verheffing die men bij alle lijders waarneemt, zijn er meenig maal klijne bij sommigen. Als de ziekte aan zig zelfst overgelaaten, of kwaalyk behandeld (zoo als het veel al gebeurt dat men bijkans in alle de ziekten zoo lang kwakzalvert, tot dat den lijder buiten hoop van herstelling voor en aler men een geneesheer doet bij roepen). Veele kunnen zekerlyk geen bekomen, maar het blyk uit het gedrag dierjeenen welke een bekomen kunnen. De mann laat veel liever zijne vrouw, de vrouw haren man, de ouders hunne kinderen onder de handen van oude vrouwen, kwaksalvers, swarte of Hottentots dokters (morderaars mogt men wel zeggen) sterven dan een geneesheer bij te roepen, of ten minsten dezen doen omme raad pleegen of sterker dan de geneesmiddel is, t' geene egter zelden gebeurt. Vermeerdert de koorts de verheffingen worden laager, dikwijliger en ongereegeld; daar zijn geene goede tuschen tyden; de buijk swelt glyk als men een blas op blaast; de lijder raakt aan 't ijlen, hij gevoelt zijne nooden nit meer, en bevuilt zig in zijn bed; hij wijgert alle hulp, praat bij anhoudendheid, meet een radden, kleinen, onregelmatigen pols (dat is te zeggen de pols slaat gouw en is bijna nit te voelen). De huid des lijders slaat met blauwagtig, purpere, bruine of swart aaklige vlokken uit, vooral om den hals, rug en boorst, zomtyts heft hij geweldige bloed stortingen door de mond, neus enz.: Alle stoffen die uit het lechaam van den lijder komen hebben een zeer stinkenden reuk; daar komen stuiptrekkende beweegingen, vooral an 't angezigt; hij legt niets als op zijn rug te bed en zakt ongevoelig naar het voetenend; hij pluist, de pols word zoo klyn en rad dat men hem nauwlyks kan voelen en geenzins tellen. De benauwthijd schijnt onuitdrukkelyk, de lijder zweet van angst, zijn borst word vol en hij sterft op eene elendige wijze.

De gunstige toevallen zijn wanner de ziekte nit zoo heevig of well behandeld is en de geneesmiddeln vrugt doen en op de vierden of vyften dag en ligte buijkloop, van en zagt en warm zweet verzelt ontstat, de verheffingen nit zoo langduurig, nog zoo heevig zijn, de hooftpijn draglyker, de pisloosing rijklijker, schoon zij blyft verschillen, een weenig en geruster slap, de tong van haar bezlagne korst zuiverder, makt de gezondheid daglyks eenige voortgangen.

De duuring en geneezing dezer ziekte heft geen tytperk nardien zij zwaar of ligt is. Dikwyl hangt zij van het geztel des lijders en van de behandelijng de ziekte af. Als zij ligt is geneest zij zomtyts in wenig dagen. Als zij zeer hevig of kwalyk bezirt is, doet zij somtyts den negenden dag sterven (maar nit zoo als men hir vast stelt dat an dezen dagen het leven of de dood moit ontscheijden en men zomtyts met vreeze op den negenden dag wagt). Edog omme kort te gaan, men kenn met regt geen dag bepaalen de beeterschap en de verslimmering. Het leven en de dood hangt zoo als boven gezegt van de menderheid, hevigheid der toevallen, van het lechamms geztel des lijders, van de goede of kwalyke behandeling af.

De ongunstige toevallen zijn wanneer met een sterke buijkloop de buijk egter hard en gezwollen blyft; wanner men groote loodverwige vlokken op de huid, spruw in den mond, koud en klam zweet, blindhyt, of verwildert gezigt, verandering van stem en moeijelyke door zwelging bespeurd; wanneer de lijder de tong nit uitsteeken kan, wanneer hij geztaadig geneigt is de boorst te ontblooten; als zijn sweet roedachtig, het spekel met bloed vermengt is, de pis swartachtig of indezelve een zwart en roodachtig grondzettzel bezpeurd word, is den lijder in groot gevaar. De sterke zenuw en peestrekkingen, onwillige ontlasting van dunnen zwartachtige en stinkenden afgang, van koude der uitersten deelen verzelt, het bloeden uit mond en neus, zijn gemeenlyk voorbooden van een kort bij zijnde dood.

Het voornamste in 't begin dezer ziekte is een braakmiddel het welk bestaan kan uit vyf a ses grein brakwijnstijn, of een halve mespint poeder van de braakwortel, met twee grein of het derde deel van een van ses grein door de apoteker berijd vomitiv uit braakwijnstijn en met water ingenoomen. Zoo den lijder begint mislyk te worden laat men hem ryklyk lauw water op drinken. De braakwijnstijn als het kragtdaadigste van uitwerking doet men op een kometje lauw water en roert het om tot dat het gezmolten en laat 'er den lijder alle tien minuten of in een tuschen tyd dat men tot hondert kan tellen een lepel vol van gebruiken en daarmede zoo lang aanhouden tot dat hij begint te braaken. Vervolgens laat men hem lauw water drinken zoo lang tot dat hij nits meer uitbraakt. Zoo zall een zagte ontlasting op volgen, welke meede zeer heilzaam. Maar zoo men geene braakmiddelen niet heeft, moit men zulks trachten te verwekken door rijklyk lauw water met oli of vet of boeter te drinken, of men laat een handvol kamell bloemen trekken met een paar kometjes kokend water en laat 'er den lijder rijklyk lauw warm van drinken tot dat hij begint te braaken. Zijn gemeene drank naa of voor het braaken moit zijn limonade, die men bereyd uit water met zuur of zoete limoon sap en met wat zuiker zoet gemaakt. Men kenn zoo men geene

zuur of zoete limonen kan bekoomen het selfte bewerkstelligen met in een bottel garst water een thee koppi goede azijn wat zuiker of hönig bij te doen, het welk een aangenaam en teffens zeer gezonde drank is. Ik moit dezer nog herinneren dat men het braakmiddel noit, voornamentlyk zoo er zwaare ontseking reeds magt wezen, in de verheffing van de koorts gebruikt. De beste tyd omme het te gebruiken is 't 's morgens vroeg als de koorts zeer verslapt is. Maar zoo de ontseking zwaar, kan men in plaas van bloed laten een dag van tevooren als zoo men het braakmiddel zoude willen gebruiken, de borst en de buijk stoffen met warm water en azijn, het welk de ontsteeking eenigzins zall vermindeeren en die door de ontsteeking gespannene deele verslappen, welke ontsteeking men kent uit de sterkte en hardheid van den pools, dat is te zeggen dat de pols sterk tegens de finger aanslaat en uit het temperament van den lijder, indien hij sterk en kloek is, zijn angezegt rood en de huid brandend heet is.

Zoo draa de breakingen ophouden, begint men weeder met de boven opgegevene limonade of gerstendrank; en men moit zig well wagten van den lijder vlees nat of vlees zoep te geeven, onder voorwendsel dat daar door het braakmiddel meer door den afgang werkt, of dat den lijder door het braken verzwakt omme hem dar door te doen versterken. De volgende daagen gaat men op dezelve wijze voort met het gebruik dezer drank; maar nadien het noodig is een oopenen lyf te houden, moit men den lijder van deze drank alle morgen een of twee thee koppi vol laten gebruiken: men neemt tamarinde ter groote eener hoender eijer, ses mespinte room van wijnstijn, kookt het te zaamen met een fles water op de helfte, zijgt het vervolgens door een doek en laat 'er den lijder zoo als boven gezegt van gebruiken. Men kan zoo 'er reeds een ligte loop bij deze ziekte was, een of twee dage met anhouwen; daar door worden de rottende stoffe uit het leham ontlast en de bedervenis tegengegaan. Indien, naa de uitwerking van den braak en de buijk ontlastende middelen de koorts anhoudt, de afgang stinkend blijft, de pis nit rijkelyk ontlast word, moit men omme het uurs een lepel vol van volgende dranken geven: nemt van de zee ajuin of zoogenamde tondeldoek boll stroop een thee koppi vol, van gezuiverte salpeter drie mespinte, vermengt bij des well en doet er bij koud water twalf lepel vol en schutt het door malkander en lat 'er op boven gemelde wijze den lijder er gebruiken, maar teffens anhouden met ryklyk drinken van de limonade of gersten drank het welk heel dikwijls de koorts breekt en de rotting sluit.

Wanneer de koorts in weerwil dezer hulpmiddeln blyft duuren, de herzenen nit well geztelt zijn, de lijder hevige hooftpijn heft, of woelagtig is en begint te ijlen, moit men hem erst een voit baad laten gebruiken van warm water en azijn, vervolgens zoo hij er een haff of heel quartir uurr's heft

ingezete, droogt men zijne beenen wel af. Men legt hem onder zijne voetzoolen, an de binnen zijde van de kuit en in de nekk op deze wys bereide pap: nemt zuur deeg zoo veel als men gedenkt genoeg te zijn voor vyf pappen, maakt hem met azijn ter dikkte eener vrij vogtigen pap, doet er vervolgens bij drie lepels heel fijn gemaakt zoud en twee lepels heel fijn gemakt mostard zaad en vermeng het well en legt het den lijder op voortsgemelde plaatze en bevoigtiget het dikwijls met azijn, anders zoude het hard worden en de lijder drukken. Na vier en twintig uren halt men deze papen af en zoo zij eenig blaarden mogt getrokken hebben, znid men zig door met en schaar en legt er een lappi met harde of kaarts veet bestreeken op. Maar zoo na deze pap de ijlhoftigheid blijft anhouden, moit men overgaan tot de Spansche vlig pleisters, edog ik raad het niemand dewelke geene geneesheeren kunnen bekomen omme zulks te doen, want dikwyls veroorzaken zij in deze ziekte het vur, maar blyfen veel liver anhouden met het gebruik den boven gemelde papen. Men moit vervolgens, zoo er geen hevige buik loop zig bij gevoegt heft, den lijder twee a drie dagen lang ses mespinte room van wijnstijn laten gebruik. Dit geneesmiddel veroorzaakt nit allen eenige gemachtige afgangen die de koorts zeer veel afbreek doen, maar teffens ook de rotting tegen gaat en de heevigheid van al het vorige der ziekte grootelyks verminderd.

Zoo zij bij dezen koorts een heevige buykloop voegt, de huid droog is en dit men met de loop te stuiten, de uitwaseming wil bevorderen, namt men een goede hand vol kina of koortsbast, fijn gemakte kaneel een fingerhoed vol (te verstaan drooge campher en nit zoo als men hir gebruikelijk campher op brandewijn getrokken campher noemt). Lat dit te zaamen koken op en bottel rood. Of onder rezzende wijn een kwartier uurs lang zyg het vervolgens door een doek op lat het zoo en doet er bij fijn gemakte campher ter groote eener boone en lat er den lijder alle uree een lepel vol van gebruiken, maar teffens ook ryklyk drinken van den boven opgegevenen gersten drank. Nits is in dit soort van buijk loop nuttiger dan het rykelyk gebruik van zuuren en zulke middeln, die een zagte uitwaseming te weege brengen.

Wanneer, in weerwil van deze hulpmiddelen, de lijder in zijn staat van zwakheid en ongevoeligheid blyft, moit men (het welk ik dikwyls met veel vrugt gebruikt hef) zijn hair van zijn hof zned en over het geheelen hooft boven opgegevene pap leggen en zulke zoo zij begint droog te worden dikwyls met goede azijn of limon-zop bevoigtigen en darmede anhoudende eenige dagen, maar men moit alle dage of na dat zij vier en twintig uur gelegen heft een varsche op legge. Het geheele leham moit men met lauw warme azijn dikwyls op den dag laten waschen,

zelfst al zoude hij zeer slaaperig zijn, en zoo de afgang na boven gemelde drank bedaald moit men anhouden met het gebruik van boven gemelde drank, edog zonder kaneel, welken men uit lat, en lat er den lijder zoo veel maar moglyk ryklyk zuurachtige of van boven gemelde limonade of garstendrank drinken. Ook is meede van veel nut om den lijder dag's drie a vier lepels Rensche of roode wijn te laten gebruiken.

Zoo draa de ziekte zoo veel verbeetert is, de de lijder eenige uren met zeer weinig of geheel zonder koorts is, moit men van dien tuschen tyd gebruik maken en den lijder vier mal s' dags een wijn kelke van volgende aftrekzel geven: nemt kina of koortsbast, karnedikt en de schill van bitter limonen van elk een hand vol, de pitte van de roode perike steene en de pitten en de steenen van bittere amandels van elk dertig, de kina en de pitte en de amandels vijn geslooten of tot een grof poeder gemakt en de karnedikt en de bitter schillen vijn gesneeden te hebben. Doet dit te zamen of een fles oude roode wijn en lat het twee maal vier en twintig uren trekken om het er den lijder vervolgens op boven gemelde wijze van gebruiken. Dit aftrekzel diend nit alleen tot herstelling van de kragten, maar is teffens ook een zeer goed maag versterkend, koorts breekend, sweet bevordernd en de rotting tegen staanend middel.

De spijsen welke zulk een lieder gebruikt, moiten voetzam en ligt zijn en altoos met het een of andre zuur vermengt, glyk broodpap met wijn gekokt, gekookte pruimen even vooral moit men hem hoe genamt geen vlees wat geven. Zuure en soete limonen, meebosche, rijpe druiven, appels, perzikes endierglyken mog hij ook gebruiken. Nimmer moet men leijder lang zonder eenig voetzel laten. Dikwijls en weenig voetzel te neemen en ryklyk te drinken, beurt nit alleen de geesten op, maar wederstaat ook de geneightheid der vogten tot rotting.

Zoo de lijder ijlhofdig, moit men hem zoo veel moglyk zoeken still te houden en niet meer dan een of twee lieden bij hem laten welke hem oppassen, want door het zien van veele lieden word hij nit allen ijlhoftiger, maar teffens word de bezmettykheid van de lugt door de menigvuldige uitwasming veeler menschen vergrootert. Men behoord dus zulke kamers dikwyls op den dag te lugten en met azijn zoo als reeds gezegt nat te sprengen. Ook dient meede tot warschouwing dat lieden welke zulken zieken oppassen dikwijls, ja zelfst zoo meenigmaal als zij hem verschoonen of op de pott helpen enz: een doek in azijn nat gemakt in de mond te houden, want zij zouden anders heel ligt kunnen bezmett worden en deze bezmettykheid heele huijsgezinne meede deelen.

9. HOOFDSTUK

Over de roos en belroos

pp. 149-154

De roos word hir in tweederlij zoorten onderschieden of met tweederlij naamen genoemt. De geene welke men roos noemt, is zoo lang zij zonder puisjes of blaazen blyft, edog zoo draa deze ter voorschijn komen word zij hir de belroos genoemt. Deze kwaal tast menschen van allerlei ouderdoom aan, doch die geenen het meest die eens de kwaal gehad hebben. Zij is zomtyds eene zeer ligte ziekte, die op de huid verschiynt, zonder dat de lijder eenige ongesteldheid gehad heeft; gewoonlyk tast zij het aangezigt of de beenen aan. De huid word gespannen, ruw en rood, dog de roodheid verdwijnt, als men 'er met den vinger opdrukt en komt weder als men denzelven te rug haalt. De gemeenste oorzaaken daar de roos uit ontstaat zijn een scharp en galachtig vogt int blod, hevige driften of aandoeningen des gemoeds, als angst, schrik, toorn, enz.: Gemeenlijk egter word ze door koude veroorzaakt. Wanneer het lichaam sterk verhitt zijnde, schielyk aan de koude word bloot gestelt, zoo dat de uitwasseming of het zweet eens klaps gestremd word, zal 'er gemeenlyk de roos opvolgen. Ook is ze het gevolg van onmaatig wijn en brandwijn drinken, ook werd ze dikwijls veroorzaakt door de sterke hitte der zon, vooral zoo men eenige wond of zeer aan zijn lijf heeft, door steeken van dieren, als der honigbijen, wespen, muggen, enz. Meest tijds word 'er water zugtige lieden van het minste schrapje of stootje of vrijwing van deze kwaal aangetast, welke veel tyds in 't vuir overgaat en zomtyds doodlyk is.

De roos begint met een sterke koude gevolgd door eene brandende hitte, geweldige hoofd en rug pijn, pijn voor 't hart, verhitting, onrustigheid en rasse pols. Hir bij komt dikwijls braaken, ook zomtyds ijlhoofdigheid die niet ophouden, dan wanneer de roos ten voorschijn komt, 't geen somtyds niet gebeurt dan den tweeden of zelfst den derden dag. Dan vermindert de koorts en de pijnen voor 't hart neemen een einde, maar meenigmaal blyft 'er geduurenden al den tyd dat de roos vermeerdert, een weinig koorts en walging over. Als de roos in 't aangezigt komt, houdt de hoofdpijn aan tot dat zij aan 't afneemen is; het oog lid zwelt, het oog sluit, de lijder heeft geen oogenblik rust; de ademhaaling is moeilijyk. Dikwijls gaat het kwaad van de eene wang tot de andere over en verspreid zig agtervolgens over het voorhoofd, den hals en nek; zomtyds over het geheele hoofd; als dan duurt de ziekte langer dan gewoonlyk. Indien de mond en neusgaaten zeer

droog zijn en de lijder slaperig en bedwelmd is, is 'er reede eene ontsteeking der harssenen te vreezen.

Eene sterke roos aan den hals veroorzaakt een kwaade of zeere keel die zeer gevaarlyk zijn kan. Wanneer de roos op de borst valt, zweld dezelve en word rood en zeer hard, is zeer pijnlijk en zet zig dikwijls tot zweeren.

Zoo draa de roos eenigzins sterk is, word de huid bezet met klijne puistjes of blaaderen vervuld met een klaar vogt glyk aan die door Spansche vliegen getrokken, het welk men hir de belroos noemt, die vervolgens op droogen en afschilferen.

Wanneer in een paar dagen de zwelling, de pijn en de verhitting verminderen, de aangetaste deelen gelachtig worden en de schilfers der huid afvallen, is het gevaar voorbij.

Wanneer de roos sterk is, zig verre uitbreid, zig werpt op de harssenen of borst, is het gevaar zeer groot en den lijder geeft binnen weenig uren den geest. Als het vogt zig plaast in de harssenen of borst, raakt de lijder terstond aan 't ijlen, met een rood ontstooken aangezigt en zeer levendige oogen; de roode kouleur word lood verwig of zwart, het koud vuur openbaart zig; hij kreeg wel haast een raas koorts en sterft aan een slaap koorts.

Als het vogt zig op de long werpt is de bezwaardheid der ademhalinge, de benauwdheid en de hitte onuitdrukkelijk. Het vogt zet zig ook op de keel en brengt eene keelontsteeking voort, die een schielyken dood naar zig sleept.

Men heeft hir veelerlei middelen en ook veelerlei schadlijke misslaagen tot geneezing deezer ziekte, als brandwijn met zeep, camphor brandwijn, haaze bloed en dierglyken, behalven der veelen schadelijken smeertzels, pleisters en pappen niet te gedenken. Zij zijn alle zeer gevaarlyk; zij doen dikwijls de roos inslaan en tot verzwearing en versterving brengen. Hoe veele lieden zijn 'er welke aan deze ziekte onderhevig een pleister van dat soort op hunne huid of op eenige wond leggen, ofschoon zij volmaakt gezond zijn, egter terstond de roos 'er door ontstaat. Het beste pleister in deze kwaal is een fijne baai of zeer zagte flanel lap met wat meel op gestroot om op het aangetaste deel te leggen. Wanneer de kwaal ligt is, kan men zij dikwijls geneezen met eene overvloedige uitwasseming of zweet te onderhouden, wartoe niets vereischt word dan eene goede leefregel en een rykelyk gebruik van salpeeter, of zo men deze nit heeft van het roode Halsche poeder en thee van vlierbloemen. Men onthoud zig derhalven van vlesch, eijeren en wijn, en men leef van een wenig groentens en vrugten; men drinke veel van het aftrekzel van vlierbloemen en

gebruik daar van vijf maal op den dag een mespint vol fijn gemakte salpeeter of van het Halsche rood poeder. Deze eenvoudige geneesmiddelen ben van de grootste uitwerking: ze houden een open lyf, drijven de pis af en bevorderen de uitwaseming.

Als de ziekte zwaarder is of word, wanneer de koorts heftig, de pols hard en sterk is, de lijder kragten heeft, zoo is het aderlaaten goed en nuttig, maar zij moit in deze ziekte nooit groot zijn, dat is te zeggen nooit rijkelyk bloed afgelaaten worden. Zoo de roos het hoofd aantast van jemand die aan het gebruik van sterke dranken gewoon of aanverkleefd was, is de aderlating volstreekt noodsaakelyk, edog moit men niet te veel bloed met eens aflaat. Het is veel beeter zij zoo het de omstandigheeden vereischen ten tweeden maal te heerhaalen.

Naa de aderlaating zet men den lijder klijsteeren al om de twee ure uit afkokzels van kasjes blaaderen, tot dat de koorts zigbaar afgenomen is en men lat hem rijklyk drinken van de vlier thee.

Wanneer de koorts een weenig vermindert is, zuivert men den buik of lat den lijder laxeeren met een lepel vol roem van wijnstijn en een mespint rhabarber bij gedaan. Naa deze ontlasting betert gemeenlyk de ziekte; men moet nogthans den volgenden dag of twee dagen daarna 'er weer toe komen, vooral zoo de ziekte aan het hoofd is. De laxeerende middelen zijn het waare geneesmiddel dezer kwaal, want dewyl zij oorzaak derzelve wegneemen, verminderen zij dezelve en verhoeden er de verderfelyke gevolgen van.

Wanneer de roos zig verplaatst en het hoofd zoo sterk aantast dat er ijlhoofdigheid en bedwelmingen door ontstaan, moiten men voral boven opgegevene laxeer middelen gebruiken, de voeten dikwijls in warm water baden, het welk een uitsteekend goed middel. Zoo dezes niet helpt, legge men pappen van zuurdeeg en mostaart onder de voet zoolen, in den nek of agter de ooren en den lijder ryklyk drinken laten van de thee van vlierblom met salpeeter. Zoo de ontsteeking zig niet laat ontbinden of verdrijven maar het aangetaste deel zig tot zweeren zet, is het goed de ettering te bevorderen door rijpmaakende pappen uit melk brood of meel en saffraan, door warme stoovingen uit een sterk afkokzel van vlier bloomen een baai of flanel lappe daar in nat gemaakt en warm aangelegd.

Wyst de zwarte, loodverwige of blauwe kouleur der deelen, het koud vuur of de beginzelen der versterving aan, zoo moet men tot de kina toevlugt neemen. Men lat den lijder van het afkookzel

alle uure een thee kop vol van gebruiken en legge op de aangetaste deelen doeken in warme camphor brandwijn of in het afkokzel van de kina nat gemaakt.

De leefregel des lijders in de roos moet schral zijn. Vleesch, eijeren, visch, wijn en brandewijn moet hij vermijden; gekookte gort, broodpap, soup van hoender vleesch zijn de beste. Zijn drank zij garst water, vlier bloem thee, karnemelk, wei en dierglyken, doch wanneer de lijder zwak, flauwhartig en neerslagtig is, geeve men hem dikwijls gort met wijn gekookt, sterke vleesch soup, enz.; doch bij kleine hoeveelheden teffens. En men moet steeds zorg draagen den lijder niet te zeer te verhitten door kombarsen, deekens, vur stoofe, enz.: Hij moet nimmer te heet of te koud gehouden worden wyl beide deze ten uitersten de kwaal naar binnen dryven, het welk men zorgvuldig moet trachten te verhoeden.

De perzoonen welke veel aan de roos onderworpen zijn, moeten zig tot een wet opleggen te mijden de melk, room, kaas, alle vette en slijmige voetzels, gebakk zwaar vleesch, specerijen, risjes en die daruit bereide samball en blatjang, het gebruik van sterke dranken, zittend leeven, sterke gemoedsaandoeningen, vooral toorn en, indien 't moglyk, het hartzeer. Hunne spijzen moet voornaamlyk bestaan uit moeskruiden wortelen, die verkoelend van aart en teffens open lyf houdend zijn. Hun drank zij water met ligte wijn, karnemelk, wei, bier endierglyken, en boven al dikwijls gebruik maaken van den roem van wijnstijn.

Zomtyds word de roos veroorzaak door den steek van dieren als der honingbijen, wespen, horsels, muggen en anderen uit het geslagts der vliegen die zomtyds groote pijn, zwelling met eene zeer groote roossige roodheid die, indien ze in het aangezicht is, somwijlen de oogen heel en al toe zwellen; koorts, hoofdpijn, slaapeloosheid, pijn voort hart, en als de pijn hevig, bezwijmingen en stuiptrekkingen veroorzaaken. Egter hebben zij geene verderffelyke gevolgen en alle deze toevallē gaan naa eenigen dagen van selfst weeg zonder eenig hulpmiddel. Maar men kan hen voorkomen, of ten minsten verzagten of verkorten met terstond den angel van het dier, indien hij is blyfen steeken, uit te trekken, een baai of flanel lap in een sterk afkookzel van vlier bloem waarin men een weenig theriakel doet nat gemaakt en op het aangetaste deel te leggen. Ook kan men den lyder eenige voetbaden laten gebruiken en hem ryklyk van de vlier bloem thee waar in men wat salpeter doet, laten drinken. Zoo men oli bij der hand kan men zij gebr[.....] door een lapje linnen mede bevoigt en opgelegt.

10. HOOFDSTUK

Van de ontsteking of zeere oogen

[pp. 76-79]

De ontsteking of de zoogenamde zeere oogen kan door uitwendige en inwendige oorzaken ontstaan. De gemeenste orzaaken door welke deze kwaal uitwendig kan voortgebracht worden zijn, als door stooten of wrijven der oogen, door stof of dampen, of in zwaare sonnen hitte gepaard met noordlijke winden gaan wandelen of rijden, verhitt zijnde, schielyk koud water te drinken of den geheelen dag in zwaar hitte gewerkt, gegaan of gereeden te hebben, zig in de avond of nagt lugt zoeken af te koelen. In een word, al wat de uit wasseming stremt, is zeer in staat eene ontsteeking der oogen te veroorzaaken. Ook kunnen zij voortgebracht worden door nagt waaken, inzonderheid wanneer zulks met leesen of schryfen bij het kaars ligt gepaard is. De scherpe dampen van metaalen, verscheidene soorten van brandstoffen, de damp van de schape mist in het heete jaargetij, is zekerlyk eene der gemeesten oorzaken der jaarlyks zoo sterk heerschenden zeere oogen in ons Nederlands Africa, voornamentlyk in de gewestens van Camp de Boo, Bruintjes Hoogte, Zneeuwberge enz.; waar het meeste gedeelte van de vee vokkerij left en men op de meeste plaatzen heele berge van mist kraalen rond om de huize vind, en nit zoo als men zig verbeeld dat de zelfe zouden ontstaan van de blozem van de dooren boome; deze ben 'er het minst andaadig. Het onmaatig drinken van sterke dranken of zig in ontugt te buiten gaan, is meede zeer nadeelig voor de oogen. Ook kenn zij ontstaan wanneer zig de hairen der oogleden binnenwaards keeren en de oogen kwetzen. Veel al is deze kwaal bezmettlyk, inzonderheid naar natte jaargetijden dat er dikwijls heele hujsgezinne door angetast worden zoo draa er maar een mede behagt geweest.

Kinderen worden dikwijls van deze kwaal angetast. Meenigmaal word zij door onvoorzigtigheid om zeer hoofden, dauworm en dierglyke uitslaage op te droogen, voortgebracht. Veelyd is ze een gevolg de kinder pokjes of mazelen, inzonderheid bij kinderen, die veel aan klier-gezwellen onderhevig zijn.

In de ontsteeking der oogen gevoelt men int begin eene drukende en scherpe pyn, vervolgens verhitting, roodheid en zwellung derzelve. De lijder is nit in staat het ligt te verdraagen en voelt dikwyls eene steekende pijn in zijne oogen, even als of dezelve met een doorn doorstookten

wierden. De ooge zijn altoos nat en vol van scherpe zinking stoffen, welke zoo dikwyls der lijder de oogen opend, 'er in groote hoeveelheid uit loopen. De pols is gemeenlyk ras en sterk, dat is te zeggen hij slat gouv en hard tegens de finger, met een zekeren graad van koorts. Als de kwaal heevig is, zwellen alle de nabij geleezene deelen en men ontdekt een trilling en klopping in de slagaderen des hoofds.

Een ligte ontsteeking der oogen, inzonderheid door uitwendige oorzaaken, is ligt te geneesen. Doch wanneer deeze kwaal van zwaare hoofdpijn verzeld en langduurig is, loopt den lijder gevaar van zijn gezigt te verliezen.

In geene ziekte word meer raad gegeven; in geene ziekte worden meer nadeelige middeln gebruikt dan in deze. Een jeder mensch bijna roemt, een middel tot geneezing van kwaade of zeere oogen te bezitten. Deze middelen bestaan doorgaans in oogwateren, smeersels of salven en dierglyken uitwendige middelen, welke twintig maalen kwaad tegens eens goed doen. Men behoort derhalven zeer voorsigtig te zijn in het gebruik dezer middelen.

Wanneer de oogen sterk ontstookten (dat is te zeggen rood en gezwollen zijn), is het bloed laten op de arm altoos ten ersten noodsaaklyk. Zoo de oogen na de eerste lating nog ontstookten blyfen, kenn men de lating ten tweede maale nog herhaalen.

Het gebruik van zagte buykzuiverende middelen moit boven al nit verzuimd worden. Men geeve den lijder omme den tweeden of derden dag volgende afkokzel: tamarinde ter groote eenes hoender eyer, room van wijnstyn een halve lepel vol. Lat het te zamen koken met een kometje water op de helfte, zijgt het door een doek en lat het den lijder op eens gebruiken. Den lijder moit teffens van deze drank : vlier blomen een hand vol, garst een kometje vol; lat dit te zamen koken met twee kelder fles of agt pint water op de helfte, zijgt het door en lat er den lijder rijklyk lauw warm van gebruiken, inzonderheid des avond's eer hij te bedde gat, om dardoor de uitwaaseming te bevorderen. Zijne handen en voeten en beenen moiten dikwerf in lauw water gebaad en zijn hoofd met koud water gewaschen worden.

Wanneer de ontsteeking naar alle deze middelen nit luistert, moit men blaartrekkende pleisters of pappen agter de ooren of in de nek leggen, het eerste te verstaan het blaartrekken de pleister kenn men klaar gemakt in de apotek onder de naam van Spansche Vliege Pleister kreegen en dat laste kenn bestaan uit zuur deeg, mostard, zoud en azijn, edog het Spansche Vliege Pleister is het beste en zal nooit missen. Men moet egter naar dat het 24 uren op een van de bezhreefene deelen heft

geleggen en het zelfte afgehaald word en de blaarden door gezneeden of van zelfst opengebrooken zijn, de opening of het geen rauwe getrokken zoo veel moglyk open te houden (dat is te zeggen dat het nit te schielijk geneest, want hoe meer het drogd, hoe beeter het is). Dezer kenn men zoeken te bewerken door de een of andre etter makende zalf als geele basilicum of konigs zalv, of zoo men deze nit heft kenn men een salv maken uit twee lepels harde vett, en lepel hönig en een dor of geel van een eijer. Mengt dit te zamen well door elkander en verbind er daglyks de öpening tweemaal meede.

Zoo de verhitting en pyn in de oogen zeer zwaar is, legge men op dezelve tusschen doeken eene pap van witte brood en melk. Dit doe men alle avonden en wassche des morgens de oogen met lauwe melk en water.

Wyl egter de meeste menschen tot het gebruik van oogwaters voor deze kwaal ingenoomen zijn, zal ik het volgend opgeeven, als dat geen waarvan ik bestendig de beste uitwerkselen waargenomen hebe en het welk een jeglyk zonder groote kosten hebben kenn en met een pond veele jaaren kenn toe komen: nemt witte vitriol een boschlemer mespint vol, doet het in 12 lepels vol rooze water en schud het dikwijls om, zelfst zoo lang tot dat de vitriol gezmolten en er nits meer in de bottel of fles op de bodem te zien is. Zijgt het vervolgens door een fijne doekje en maakt er heel vijne en zuivere linsche lapjes mede nat en leggt het op de oogen. Dit eenvoudig middel is mischien in deugd gelyk aan de allerbepaamste oogwateren. Het zelve is zeer dienstig voor zwakke, traanende en ontstookene oogen.

Maar zoo men geen witte vitriol nit heft, neeme men gemeen maar teffens schoon water twalf lepels vol (zoo het nit klaar, ken men het door een heel fijne lapje of vlies papier laten loopen), doet er bij twee lepel vol brandewijn en bevogtige darmede de oogen drie of vier mal 's dags.

De lefreegel kan in deze ziekte nit te schraal zijn. De lijder moet zig van alles onthouden wat verhittend is – zijn voetzel moit in groentens, slappe vleesch soppen, gort, rijst en dierglyken bestaan. Zijn drank zij garst water of wei van melk.

Des lijders kamer moit duister gemaakt of voor zijn oogen een groen doek òf lap geplaatst worden, zoo dat het ligt belet word op dezelve te vallen, zonder zij egter te drukken; de drukking op de oogen alleen, verergert zeer deze kwaal. Hij moit op geen kaars, vuur of eenig lichtend voorwerp zien, alle rook, het gebruik van snuif en rook-tabak en van alles wat hem kan doen hoesten, niesen of braaken, zorgvuldig vermijden.

11. HOOFDSTUK

Over de ontsteeking der harssenen door zonne schijn veroorzaakt

[pp. 141-145]

De hitte der zon was de oorzaak van de dood van Manasses: volgens het agte capittel van het boek van Judith. De propheet Jona ondervond de uitwerking eener sterken sonne hitte op zijn hoof volgens het boek van Jona het vierde capittel de agte vers. Ende het geschiedde, als de sonne oprees, dat Godt eenen stillen oosten wint beschickte; ende de sonne staek op 't hoofd van Jona dat hij onmagtig wird, enz:. Het is ook geenzins te verwonderen indien men aanmerkt dat hout, steen en metaal enz: aan de beschijninge der zonne bloot gesteld zoo heet worden, zelfst in de gemaatigde lugtstreeken, dat men hen niet kan aanraaken zonder zig te branden, begrijpt men ligtelijk, wat gevaar men loopt, als het hoofd aan zoodanige hitte bloot gesteld is. De vaten verdroogen, het bloed verdikt, en 'er ontstaat een waare ontsteeking, die somwijlen in wenig tyds de dood aanbrengt. Daar zijn behalven de te groote hitte der zonne meer oorzaaken welken die ziekte voortbrengen; dog nadien deze de gemeenste is bij den ten plattenlande woonenden lieden in ons Nederlands Africa, zullen wij dezelve in zoo verre beschouwen.

De gemeenste orzaaken dezer kwaal zijn om zig onvoorzigtiglijk aan de hitte der zon blootstellen, vooral bij heet weder en met ongedekten hoffde, buitens deurs of als men op reis in sterke zonne schijn leggen slaapen, het welk het gevaarlijkste is. De heer van Zwieten verhaald van twee sterke hooije maaijers, dewelke zig in de heete zonneschijn op een hoop hooij nedergelegd hebbende, binnen twee uren omkwamen of stiften. Door zig dronken te drinken hetzij in wijn of brandwijn en in de heete zon gaan leggen slapen, volgt gemeenlijk de dood op. Zij die ontsnappen of niet aan sterven, behouden dikwijls hem gansche leeven hoofdpijnen, blindheid en zelfs een ligte beroering in hunne denkbeelden. Men heeft en ziet nog dagelijks lieden in welke de heete zonneschijn eene geduurige ijlhoofdigheid heeft voortgebragt, zonder koorts en zonder dat zij over hoofdpijn klaagen waar van dan het komt dat men zegt, als men zoo een lijder ziet, hij heeft de linie passeerd; met een word, men moit zig wagten om met ontblooten hoofde, of op rijzen, of dronken zijnde, in de zon te staan, ofte werken, of te slaapen. Darom behoorde een elk zijne slaven noit, het welk dog het meest gebeurt, in de heete zon met ontblooten hoofde laten werken of slapen. Dikwijls hebben slaven, Hottentots endierglyken bij

het ogsten der graane, wijne, enz: een schielijken dood gehad waar men geene de minste oorzaak van woest aantegeven. Het is egter de uitwerking der heete van de zon geweest welke zulke schepzels gedood. Een elk moit dies, het zij zijne eijgene perzoon of zijne slaven of Hottentots enz: zoo men zig zelfst of deze schepzels voor dierglyk gevaarlijke kwaal of schielijken dood wil bewaaren met hoede voorzien. Men verbeld zig te onregt dat als het hoofd maar met een muts bedeckt de zon geen schaaden op het hoofd kan doen, edog volgende geschiedenis welke de vermaarde heer Tissot giremer [geziene] in zijn uitmuntend werk voor den gemeenen man pag: 128 aangehaald vind, zal het anders bewijzen. “Een man van twee en vertig jaaren, veele uren met een dunne muts, aan een sterke zonne-hitte bloot gesteld geweest zijnde en den volgenden nagt in de open lugt doorgebracht hebbende, werd den volgenden dag door een zeer hevige hoofdpijn aangetast, met een heete koorts, neigingen tot braaken, geweldige slaapeloosheid, zeer groote benauwdheden, roode en glinsterende oogen. In werwil der beste en bekwaamste hulpmiddelen van veele geneesheeren, kreeg hij den vyfden dag een raas koorts en overleed den negenden.” Uit deze geschiedenis ken men dus zien dat eene linsche muts tegens de groote hitte der zonne nit in staat is om het hoofd tegens den steek der zonne te beschermen. Het deent teffens tot eene sterke overtuigende less om zig zoo als men het meest gewoon om te doen naa dat men den geheelen dag in groote hitte heeft gewerkt of doorgebracht, ’s nagts buiten deur of met opene vensters en deuren te slaapen, zig voor te wagten, glyk men de uitwerking ’er van in boven beschreefene geschiedenis gemeld heeft, gezien.

De kenteekenen die de ontsteekening der harssenen door de zon voortgebracht, aanduiden, zijn het verblyf in een plaats, daar zij sterk scheen, een geweldige pijn in ’t hoofd met een heete en zeer drooge huid, roode en drooge oogen die niet openblijven, nog het lecht verdraagen kunnen, somtijds een geduurige beweeging in de oogscheel, verligtenis op het aanleggen van eenig koel vogt; dikwijls een onmoglijkheid om te slaapen; op een anderen tyd groote slaaperigheid, maar verzeld met hevige ontwaakingen; een zeer sterke koorts; een kragtloosheid en geheele wanlustigheid; somtijds groote dorst, dog, op een anderen tyd geen; meenigmaal is de huid van ’t angesigt verbrand. Als den lijder een groene stof braakt, wild uit ziet, spuwd en beefd; als de pis opgestopt of dun, waaterig en bijna zonder kleur is; als hij dikwijls trekkingen heeft, met de tanden knarsst en van geen dorst klagt, zoo ziet het zeer euvel met hem uit.

De gunstige toevallen zijn, of wanneer de ziekte niet meer zoo hevig, een vrije uit wasseming, zwieten, rijkelijke bloed ontlasting uit de neus of aambeijen, het veel loozen van pisse die

rijkelyk grond zelzel laat vallen. 't Is ook zeer goed, als den lijder pijn op de borst, of aan de onderste leedemaaten gevoelten. Zomtyds heeft een heevig hoest, een buikloop, ook wel bij de vrouwen een buiten gewoone vloed der mand stonden, groote verlichting en veel tyds de geneezing dezer kwaal aangebragt.

Wijl deze ziekte gemeenlyk binnen weinige dagen doodlyk word, vereischt zij eene spoedige hulpe. Als zij sleepend gehouden of verkeerd behandeld word, eindigt ze zomwijlen in eene anhoudende raazernij, zomtjids in verdooving en bedwelming.

De eerste middelen welke men zoo spoedig als immers mogelijk is, gebruiken moit, is het aderlaaten en de baaden. Zoo ergens aderlating te pas komen, dan is het hir zelfst op verscheidene plaatsen en dikwijlyk heerhaald. Men moist Lodewijk de Viertiende, Konig van Vrankreijk in 't jaar 1658 in eene ontsteeking der harssenen die hij op de jagt gekreegen hadd negen maal aderlaaten. Men moit dus zijn erst oogmerk zijn laten om der lijder eene ruime aderlating te doen en zoo veel mogelijk eene bloeding uit de neus zoo dezelve niet door de natuur kan te weege gebragt worden, zoeken te weege te brengen. Wanneer egter dit van zelfst komt, moit men het geenzins zoeken te stremmen, maar veel liver zoeken te ondersteunen door doeken in warm water nat gemakt op den neus te leggen. Niets verligt in eene ontsteeking der harssenen, den lijder meer dan rijklyk uit den neus te bloeden. Wanneer 'er van zelfst geene bloeding uit de neus ontstaat, moit men zoeken zoo als boven reeds gezegt dezelve te weege te brengen door een strootje of its anders dat eenigzins scherp is eene ligte wondje in een der neus gaaten te steeken, al was het met een lancet, scherppintig mess of dierglyken. Zoo men daar voor mogt bevreest wezen, hebb ik bij verscheidenen met veel vrugt onder de tonge bloed gelaaten, het welk zoo het niet genoeg bloed te weege gebragt kan worden om met een dratje gaaren of zijde onder de tong te vrijven, of dikwijls lauw water in de mond te neemen. Men moit egter met het aderlaaten aan houden op de arm of voet, tot dat de brandende hitte en ijlfhodigheid zeer vermindert zijn. Naa de aderlating moit men den lijder met de beenen in melk lauw water laten zitten, het welk nevens het aderlaaten een van die geneesmiddelen, is die de spoedigste verligtenis geeven. Als de ziekte zwaar is, moit men den lijder in een balie met zoo veel melk lauw warm water aanvullen als men noodig agt om voor eerst den lijder met het halfe lichaam in te zetten. Vervolgens doet men 'er meer warm water bij om hem tot aan zijn hals in te zetten, doch men moit zig wel wagten om het water nit warmer te maaken het zij voor de voed of voor de bad en voort licham den melk louw. Het water welkes warmer zoude zeer schadlyk zijn. Men moet den lyder vervolgens een klijsteer

zetten, gekokt uit kasjes blaaderen, bij voorbeeld een goede hand vol kasjes blaaderen met twee kommetjes water op de helfte laten koken en met het vogt naar dat het doorgezeigt klijsteeren.

Men moit den lijder ryklyk amandel melk laten drinken, wiens bereiding op verscheidene plaatsen reeds op gegeven en in de lijst over de bereidingen der middelen naa gezien kan worden. Zoo men deze niet heeft, kan men eene limonade maaken uit een kelder fles water en de sap van vier of vyf zuure of zoete limonen bij gedaan. Heeft men geene zuure of zoete limoonen, ken men in plaats van deze het gebrek met azijn zeer wel vergoeden, of het geene nog beeter en kragtiger is, een reedelyke hoeveelheid melk laten kookken en als zij begint te kookken met azijn laten schiften, als zij geschift, door een doek zijgen en van het doorgezeigte dunne melk water, of wei, den lijder laten drinken. Alle deze dranken kunnen koel gedronken worden. Vervolgens moit men den lijder het hair van zijn hoofd afscheeren en vier dubbelt gevouwene doeken in een mengzel van glijke hoeveelheid koud water en azijn nat gemaakt over het geheele hoofd leggen. Ook kan men den lijder om de twee uren of ses maal op den dag een mespint vol fijn gemaakte salpeter of zoo men dezen nit heeft een halve mespint van het roode Halsche poeder laten gebruiken. Onder de voeten zoelen kan men 's avonds eene pap van zuurdeeg, mostaard en azijn leggen en 's morgens wederom wegneemen.

De koude baden zijn zomtyds van veel nut geweest, zelfst in wanhoopende gevallen. Edog men moit in deze gevallen noit tot de baden komen, of ze gebruiken, dan naa verschiedene aderlatingen eerst gedaan te hebben.

De lijder moit vervolgens van het begin tot het einde dezer kwaal zeer stille gehouden worden. Gezelschap, geraas en alles wat de zintuigen hinderlijk is of de verbeelding des lijders ontroert, doet deze kwaal verergeren. Te sterk ligt is mede nadeelig; men moit ten dezem einde de kamer des zieken wat donker maar teffens meer koel dan warm houden. Sagte en stille verlustingen, geselschap endierglyken moit men den lijder zoo hij zulks verlangt toe laten, egter alles vermijden wat den zelven zoude kunnen droefgeestig maaken. Zijn voedzel zoo hij zulks begeert moit ligt zijn glyk papen uit brood of bishuid endierglyken. Alle rijpe, gekokte of ingelegde vrugten als druiven, vijgen, zoete- en zuure limonen, perzikes, meebosche, queepeere endierglyken mag hij vrijlyk gebruiken.

17. HOOFDSTUK

Van het zeenuwe ziekten

[pp. 79-98]

In geen waerld deel kunnen de zeenuwe ziekten gemeenzaamer zijn dan in ons Nederlands Africa. Schier alle vrouwens, jonge dogters en het meeste gedeelte der manlijken sexe zijn door wesentlyke of verbeelde zeenuwe ziekten angetast. Onder hondert vrouwens zal men geene tien vinden de welke nit over opstigen of opwerkings klaagen, zomige met grond, maar verscheidene wyl het de mode is. Onder hondert van de manlyke sexe zal men geene twintig vinden de welke nit hippochondrik of miltzigtig zijn, voornamentlyk ten platten lande, het welk men onderfind zoo draa men in gezelschappen zulker lieden en bijderleij geslagt is door de gestaadig kanonaade van varkens zugte, verzeld van een rommelend geluid in de darmen. De geneeswys welke deze lieden ondergaan en de middelen welke zij er voor gebruiken zoude, zoo men zij beschryf een geheel boek deel uitmaaken, en mijn de haatt van alle met zulke ziekten aangetaste lijders operwekken, dan het zouden oneendig veele waarheeden behelzen, welke zij nit garne zouden hooren. Zeekere schryfer zegt: “Waarheid is een hond! Moot in 's honde gat”. Dus zall ik voort gaan met het bezchryfen der gemeensten orzaaken, geneezingen en lefregels der zeenuwe ziekten.

De gemeenste orzaaken der zeenuwe ziekten zijn alles wat strekt omme het licham te verzwakken en te verslappen. Van dit soort zijn de luiheid, ontugtigheid, het veelvuldig drinken van thee, kofte of andere slappe wateragtige dranken, het dikwyls heerhaalde aderlaaten, purgeeren, braaken enz., het menigvuldige gebruik van de den heelen dag met vur angevulde stoofe, het veelvuldig gebruik van vleesch zonder groentens. (Geen volk der waerld nevens de Engelschen eet meer vleesch dan onse Nederlandsche Africaners.) Dit is eene hofdoorzaak dat zij zoo algemeen met kwaade spijsverteeringen, neerslagtigheid, zwaarmoedigheid, milt ziekte enz: gekweld zijn. Dierglyk voetzel is zeker tot gebruik van den mensch gezchikt, en met eene gezchikte hoeveelheid groentens en gewassen gepaard zijnde, is het inderdaat het gezondste.

Doch zig twee, drie of vier maal daags met rund of beeste-, schaapen- of varkens- of wild vleesch, visch, gevogelte enz: te overlaaden, is ontwijfelbaar te veel. Al wie de gezondheid hoog

schat, behoord zig in vier en twintig uren met een maalyd van vleesch, en dat wel van maar eene soort te vergenoegen.

Veeltijts ontstaan de zenuw-kwaalen meede uit gemoedsaandoeningen, als verdriet, teleurstellingen, angst, ingezpannene letteroefeningen enz.:. In der daad, wenige geleerde lieden zijn van deze kwaal geheel vrij. Zulks is geensins te verwonderen, wijl al ingezpannen denken het zij studie, of over het verlies van een echtgenoot of van een gelieft kind, nit alleen de geesten neerdrukt, maar ook den geenen die zig daar meede ophoudt van het neemen van genoegzaame beweging afhoud, wardoor de spijsverteering benadeeld, de voeding verhinderd, de vaste deelen verslapt en de geheele massa der vogten en sappen bedorven word. In een woord, alles wat het lichaam verzwakt of het gemoed grieft, kan zenuw ziekzens ten gevolge hebben, glyk ongezond lugt, slaaploosheid, zwaare afmattingen, bekommeringen, kwellingen, enz:.

Dit soort van kwaalen begint gemeenlyk met winden, opgeblaazenheid en spanningen de maag en ingewanden. De eelust is gering, de spijsverteering slegt, dan zomwijlen heeft 'er een ongewoone trek tot eeten en eene spoedige spijsverteering plaas. Veelyds worden de spijsen in de maag zuur en de lijder is genoodzaakt te braaken, en geeft klaar water, dikke en taije slijm, of een zwartachtig naar grond sap van coffij gelijken vogt over. Men gevoelt in den omtrek der navel eene allerhevigste pijn, verzeld van een rommelnd geluid in de darmen, somtyds word men eene ligte buikloop gewaar, doch gemeenlyk is den lijder hardlijvig, waar uit eene opstopping van winden die zeer lastig is, ontstaat.

De pols is zeer veranderlijk, zomtyds ongemeen langzaam en dan weder zeer snel, de lijder geeuwt en zugt dikwijls, heeft veelyds den hik en is zomwijlen tot stikkens toe benauwd, even als of hij en bal of brok in de keel hadden. Hij heeft beurtelings vlaagen van krijten en stuipachtig lachen, zijn slap is onrustig en zelden verfrischende en hij is dikwijls met de nagt-merrij gekweld.

Wanneer de kwaal verder toeneemt, word de lijder door hoofd pijn, kramptrekkingen en plaas houdende pijnen in verscheidene deelen des lichaams aangetast. Het gezigt is beneeveld, de oogen veelyds pijnlyk en droog; de ooren ruischen of fluiten en de lijder is somtyds zeer doofagtig; in 't kort, alle de dierglyke werkingen zijn van haar stel gebragt. Het gemoed ontroerd zig over de geringste beuzelingen en word door allerlei grievende aandoeningen, ongerustheden, schrikken en treurigheeden, door tooren en mistrouwen geslingerd. De lijder is voor allerlei

dwaaze inbeeldinge en uitspoorige denkbeelden vatbaar. Het geheugen word zwak en het verstand leutert somtyds.

Geen zekerder kenteken is 'er van de zeenuweziektens dan eene gestaadige vrees voor de dood. Deze maakt de ongelukkigen die door die kwaal angetast worden, gemelyk of verdrietig, lustig, onverduldig en doet hen gestaadig van het eene tot het andre geneesmiddel toevlugt neemen en van den eenen tot den anderen geneesheer loopen, maar lijder dat men hir over zulke kwaalen het minst kundige geneesheeren doet raad pleegen, men nemt gemeenlyk zijne toevlugt tot kwaksalvers, oude vrouwens (wyfen wil ik nit zeggen), slavenjongens of moide, of zogenamde swarte dokters of dokteressen (moorderaars). De eerste zonder eenige kennise, zonder de minste onderfindinge, gewapend met drie of vier geneesmiddelen van wier aard zij zoo onkundig zijn als van die der ziekten, tegen welke zij dezelve gebruiken en welke meerendeels zeer geweldig in hunne werking. Maar wat is zulken builen welke reeds gevoelloos en dat zij zig hunne middelen boven de waarde betaalen laten, en reeds veel gevaarlyker zijn als struikroovers er angeleegen, of zij er tien meer of tien minder om het leven bringen, of zoo de lijder kragt heft omme dezen vergiften te weder staan en het leven behoud, in al hun leven lang met kwijnende of zenuwe ziekten moit worstelen, het welk hun nog liever, waar door zij zulke arme slagtopfers an de gang houden, omme met hun vergiften zij zoo lang te kwellen tot dat bij geval beeterschap, of de dood af volgt en zij onder tusschen in plaas van de kwaal des lijdens verligt te hebben, waarlyk met de dolk of moordgeweer in de hand, verwoesten, verergeren zij de ligste kwaalen en maaken ongetwijfeld doodlyk die welken een weenig zwaarder zijn, maar die geneezen zouden zijn geworden, als men haar alleen aan de natuur had overgelaaten; hoe veel meer indien men haar wel behandeld had.

Hier meede is hunne wraakzugt nog nit gebluscht. Zij hebben nog een partij voornamentlyk ten platten lande woonende oude wyfen an de hand, welken zij eene menigte van dezen stuip, tegens de vlauwtens, tegens de opstying, enz: benoemde dropels met geven of sturen, om door deze het vergift ter ontvolking nog meer uit te brijden en de onoozelen van het dierbaarste van het weenig nog gereed hebbende geld te berooven. Ja! hoe dikwyls gebeurd het nit dat zulke arme lieden het geld hebben moiten leennen, zelfst verintresseren, omme dezen schurken en zijne maakelaressen hunne vergiften ten duursten preize te kunnen betaalen, dat gezchikt is om hunnen elenden ten hoogsten top te doen rijzen, door hunne kwaalen te verzwaaren, en dikwyls door hun in kwijnende ziekten te werpen, die hun gansch gezin ten beedelzaak brengen. Hir bij

zoo deze oude doktoresses zien, of dat zulke lieden hoe onnozel zij ook zijn mogen, onderfinden dat deze middelen nit helpen, of dat er den lijder geene verligting bij vind, of ze ziekte zig in eene andre gedaante vertoont en geene uit vlugt meer weetende, zoo word hun van deze oude docktoresses verzekerd dat zij met vergift vergeven zijn, en zoo dezer nit was, zouden zij verzekerd van den beroemde dropels geneezen zijn. Liet men het maar hir bij berusten, maar neen! Het word nit allen den zieken angeraaden omme eenen swarten dockter of doktoresse anteneemen, omm zulke halfvermoorde ongelukkigen het moord geweehr heeltemaal te doen in 't hard stooten, maar teffens ook de arme schepsels den Hottentots of Hottentotinne of slave of slavinne met de zwaarste straffen tot bekendnis te brengen wie er de daader van is. Zomtyds gebeurd het dat zulks uit wraak van deze schepsel gezchied is, maar alle deze vergifte welke zij bezitten omme zulks te doen bewerken, veroorzaken de toevalle nit welke men bij dierglyk zoort kwaalen ontmoet. Egter waar of nit waar tot bekendnis of nit bekendnis gebragt te hebben, de ongelukkig lijder moit na allerlei ceremonis van guichelaareij zoo de natuur of een zonderling geval de beeterschap nit bewerkt onder de handen dezer soorten hinkers zijn leven op eene raampspoedig wijs eendigen. Welk ontrooslyk weduwenaar, welke ontroostelyke, van hulpe ontblootete weduwen, welke droevige, tot waanhoop gebragte ouders, welke ongelukkig waizen worden door deze moorden gemakt. Den man verliest het liefste, zijne beminde egtgenoot, zijne raadgeving, zijn troost in zorgen, tegens verdriet, vervolging en arbijd; de vrouw haaren verzorger, haaren bezchermer, haar liefstes in de warld. De aller ramspodigsten de kinderen van die nog taterende, tot die in het blojen zijnde van jaaren ondervinden het verlies hunner verzorgers. Het tatervaalende nog an de borst leggende, onderfind het verlies zoo draa zijne voederin nit meer is en het gluk heft an een minn te zuigen dat hem de borst vreemd, de melk nit zoo van smaak, nit zoo liefterijk toegerijkt, nit zoo met een teer moederlyk hard verzorgt word, het welk hij dier klijne liefling genoeg te kennen gefit door schreewen. Hoe dikwijls onderfind men nit dat zulke schepsel na hunn liefdaalige opweeckerin verlooren te hebben, vrish en gezond an andre besteed, van andre melk ziekyk en dikwijls hunnen op het sterfen leggende moeders welke veel al met zugtenden glyk nit spreekenden kentekens te kenn gegeven dien smert welker zij gevoelten omme haare dierbaarsten, zomtyts erste vrugt der liefde der waerld na te laten, in kortem haer wensch vervullen en navolgen. Wat voor nutlyke lieden der maadschappij worden dardoor den staat onnutlyk gemaakt of ontnomen. Hoe gewigtig is de schaade der ontvolking, daar de oogmerken van 't begin tot nu toe zijn gewest, omme het land te bevolken.

Deze schadelyke vergifters zouden al lang van onze wijze ovrigheid, de voesterheeren, beschermers en vaders dezer lands en volks nit vervolgt en gerojt zijn, zoo men zulke lieden hun leerde kennen, of welks de pligt eenes elks eerlyk, edelmoedig en menschenliefend geneesheer zoude zijn omme zulke moordenaars des algemeen an de Regeering bekend te maaken. De Regeering zoude ongetwyfeld het volk van dat gevaar zoeken te onttrekken, daar het volk dierbaar en het geld schaars is. Edog het gemeend spreekwoord is waar geen klager is, is geen regter.

Dat zijn de redenen waarom zij zelden eenig baat bij geneesmiddelen vinden welke hun van een kundig geneesheer voorgezchreefen worden. De denkingsaard int algemeen onder die ten platten lande woonenden, is een elk geneesheer bekend. Zij kunnen nit verdraagen dat men hun het erst een goede lefregel voorschryft, of hun nits van geneesmiddelen wil geven, maar in plaas van deze het arbijden en de bewegin en de maatigheid des voetzels an raad, waar door zij veeltyds zouden geneezen, of wijl zij nit kunnen besluiten met het gebruik van eenige dier middelen zoo lang aan te houden als noodig is, om 'er de goede uitwerking van gewaar te worden. Teffens zijn zij geneegen zig in te beelden zoodaanige ziekzens of kwaalen te hebben van welke zij geheel vrij zijn en nits verbitterd ken meer, dan dat men hen hir omtrend zoekt teregt te brengen, of met die blachelijke inbeelding den spot drijve. Loopen zij in hun onnoozele denkingsaad ontrust over deze raadgevingen tot een dier vermaarden kwaakzalvers, hem, "Is dat een dokter?" "Ja, dat is mijn de regte, ik elendig schepzel word uit gelacht, zal nit veel eeten, daar het eeten mijn leven nog op houd, zal arbijden en ben bij kans nit in staad omme te loopen." Zoo komen zij bij deze lieden welkes dezen betreegers water op hun moele is, "Ja mijn liefe vaderje of moederje, zulke dokters geft het in der waerld, dar kunt gij het nu zien de menschen willen het mijn nit glofen, nu kunt gij het verhaalen. Gij heft nu zelfst ondervonden. Wagt, ik zal u van u kwaal helpen demankeerd; is nit dat, of is het nit zoo? Dar heeft gij een flesje doop als, een paar dessijn poeders, een half doesijn purgaties, gebruikt die, dan zult gij gezond worden. Ja! Ja! De dokter heft u gezegt gij moit arbeiden? Arme oude vader of moeder, nee houd u gemaak, gij heft genoeg gearbijd. Zoo gij u het minst zoudet vermoejen, in plaas van nit veel te eeten moit gij rijklijk eeten, anders zoudt gij nog meer verzwakken en gij tien jaar voor u tyd sterven. Heft u de dokter ook nit geraaden omme te paard te rijden? Dat moit gij nit doen, gij zijd zieklik en zwaak, gij kunt eene duisling kreegen en u van het paard laten dood trappen." "Wat moit ik op deze medicine drinken?" "Thee water of koffe." "Nu keek eens, dat heft mijn de andre dokter ook

verboden, daar het nog altoos mijn beste drank is, Ja! Ja! Ik hoord al gij zijd een dokter voor de zieken, bij u kenn men nog troost haalen, maar ik gloy dat de andre een is voor de gezonden.” Op zoodaanige aard word het gemeen het vergift ingegeven en van ’t geld en leven beroovt. Ik zoude dierglijken voorbeelde nog veele kunnen anhaalen, maar zall zij spaaren tot op een andre tijd.

De leefreegel van lieden die an zeenuwe kwaalen zukkelen, moit deze zijn: nimmer lang agtereen te vasten en zoodaanige spijzen gebruiken die vast en voedsaam, doch ligt te verteeren zijn. Vet vleesch en zwaare saussen zijn schadelyk, en voor alle onmatigheid moeten zij zig zorgvuldig wagten. Nimmer moeten zij op eene reis meer eeten, dan zij gemakkelyk verteeren kunnen; dan wanneer zij zig tuschen tyds slap en flauw bevoelen, mogen zij een stuk brood in een glas wijn neemen, des avonds moeten zij int geheel nit of maar weenig en ligte spijzen gebruiken. Schoon wijn onmatig gebruikt, het lihaam zoo wel als de vermogens van den geest verzwakt, is dezelve egter, mits maatig gebruikt wordende, voor de maag zeer versterkend en voor de spijsverteering bevorderlyk. Bij het eeten is wyn en water de beste drank, dan wanneer de wijn in de maag zuur word en de lijder sterk met winden gekweld is, is brandewijn met water vermengd beter. Alles wat winderig is of zwaar te verteeren, moit men vermijden, alle slappe en warme dranken, als thee, coffij, punsch, etz:, zijn zeer nadeelig.

Zommige lieden mogen voor korten tyd bij derzelver gebruik baat vinden. Zij verergeren egter altoos de kwaal, dewijl ’er de maag door verzlapt, de spijsverteering door bedorven word. Doch het gebruik van sterke dranken is boven al te vermijden. Wat onmiddelyk hulp de lijder ook somtyds bij het gebruik van verhittende dranken vinden moogen, het is egter zeer zeker dat zij de ziekte verzwaaren en ten laatsten in een doodlyk vergift veranderen. Deeze voorzorge zijn des te noodzaakelijker, wijl veele lieden aan deze droevige kwaal onderheevig zijn, inzonderheid die sterk op thee en coffij en sterke dranken gezteld zijn, en nit zelden het slagtoffer van deze kunnen last worden.

De beweeging is in zeenuwe-ziektens het beste van alle geneesmiddelen. Het paard rijden word gemeenlyk het bekwaamste geoordeeld, wijl dardoor het geheele lichaam, zonder vermoeijing te ondergaan, bewoogen word. Dan ik hebbe egter sommige lijders gekend die zig beter bij het wandelen en anderen die zig best bij het rijden in een rijtuig bevonden. Dus moet zig een ieder houden bij dat genee waar bij hij de meeste baat vind. Langduurige zeereizen zijn van uitsteekend goede uitwerking en wij raaden een ieder die daartoe gelegentheid en genoegzaame moed heeft,

dezen weeg in te slaan. De verandering van woonplaats zelfs, en het zien van nieuwe voorwerpen waar door de geest verlustigt word, is zeer gezchikt om deze kwaal te verdrijven. Om deze rede is het doen eener reize, of het afleggen van groote ritten veel voordeeliger, dan daaglijks digt bij huis te blyven rijden.

Eene koude en drooge lugt is meede zeer voordeelig, wyl dezelve het geheele lichaams-geztel stevig en kragt bijzet. Nits daar en tegen is gezchikter om het zelve zwak en kragteloos te maaken, dan heete lugt, inzonderheid die welke door groote vuuren, door het anhoudend gebruik der stoffen in klijn bezlooten kamers, verhit is. Men moet egter, wanneer de maag en de ingewanden verzwakt zijn, het lichaam wel voor de koude bewaaren, inzonderheid des winters; doch zulks kan best gezchieden door het draagen van flanellen of baije onderhemden. Hir door word eene beztendige en evenmaatige uitwaaseming te weege gebragt en de spijswegen teffens voor veelerlei schadelijke indrukzelen beveiligd, voor welke zij anderzints bij iedere schielijke verandering van koude tot hitte bloot gesteld zijn. Het lichaam met een groove linnen doek te wrijven is mede zeer goed, wyl hir door den omloop der vogten en de uitwaaseming bevorderd word. Lieden die van een zwaak zeenuw geztel zijn, behooren des morgens vroeg op te staan en eer zij ontbijten of eeten, beweegin te neemen, wyl het lang te bedde leggen altoos de vaste deelen verzwakt. Ok moet men hen steede tragten gerust en vrolyk te houden, wyl nits het zenuw-gestel nadeeliger is en de kragten der spijsverteering meer verzwakt dan zorg, angst en verdriet.

Geneesmiddelen moit men zchoon de zenuw-kwaalen zeer zeldzaam in den grond geneezen worden beproeven. Derzelver toevallen kunnen door gezchikte geneesmiddelen merklijk verligt en den lijder het leeven ten minsten draaklijk gemaakt worden.

Zoo den lijder hardlijvig is, moit hij een of twee mespint rhabarber poeder of een lepel room van wijnstijn met water neemen en men moet steeds zorge draagen dat hij nimmer te lang besloten lyf houde. Doch noit moit men zig van eenige sterke buikzuiverende of purgeerende middelen als van aloë, jalappe of dierglijken het meest hir gebruikende sterke purgaties bedienen. Zoo de spijsverteering bedorven en den lijders maag slap en verzwakt is, kan men zig met veel voordeel van volgendes aftreksel bedienen: kina, karmedikt, bitter schill, te verstaan de schill van de bittre limonen, coriander zaad, van de drie erst gemelde van elks een hand vol, van het laste twee lepel vol. Stoot dezelve te saamen in een morter of vijzel en lat zulks vyf of ses dagen op een fles

brandwijn trekken. Men zijgt vervolgens dit aftrekzel door een doek en neeme drie maal des dags voor het eeten een gewoone lepel vol van het zelfe in een glaasje water.

Weenige middelen zijn 'er die het zenuw-gestel meer versterken dan het koude bad. Het anhoudende gebreuk van het zelfe zal veelyds van uitsteekend goede gevolgen zijn; dan wanneer 'er verstoppingen der lever of andre ingewanden en dierglyken inwendige kwaalen plaats hebben, is het koude bad zeer nadeelig. Tot het gebreuk van hetzelfde zijn de zoomer en herfst de geschikste jaar getijden. Lieden van een zwaak en schraal gestel, behoeven nit meer dan drie of viermaal 's weeks van hetzelfde gebruik te maaken en zoo de lijder hir door verzwakt, of zig een geruimen tyd naa hij uit het bad komt huiverig en koud bevind, is zulks een teken dat dit middel hem naadeelig zij.

Voor windzugtige lijders of welke veel al met oprispingen van winden gekweld zijn, hef ik altoos met veel vrugt laten gebreuken van volgendes aftrekzel: men neem 't kruize munt, klijn gezneedene kalmus wortel van elk een hand vol, kardemomsaad een lepel vol, lat dit te zaamen op een fles oude wijn of brandwijn drie of vier dagen trekken, zijgt het vervolgen door en lat er den lijder na vereisch der omstandigheeden, twee, drie of vier maal 's dags viertig drupels in een glasje rijzende wijn gebreuken. Het zoude zeer gemakelyk zijn om een meenigte van geneesmiddelen op te noemen, welke men ter geneezing der zenuw-kwaalen zeer anprijst, doch het is eene gezchikte lewenswijs alleen, van welke men eene grondige geneezing verwagten kan. Dus zullen wij ons nit ophouden met het maden dier middelen, maar inteedendeel alleenlyk den lijderen aanbeveelen zig zelven voegzaame spijzen, gezonde lugt, lichaams beweeging en verlustigingen des gemoeds te verschaffen.

Over de flauwtens

Onder de verschillende toevallen van de zenuwe ziekten zijn de bezwijmingen geene van de zeldzaamste. Lieden van een zwak zenuw- of teder lichaams gestel, zijn zeer aan bezwijmingen en flauwtens onderhevig. Deeze zijn zeker, wanneer men ze maar behoorlijk behandeld, zelden gevaarlijk en hebben naauwlijks eenig hulpmiddel noodig; dan zoo men dezelve verzuimd of verkeerde middelen anwend, zijn zij veeltijts van kwaade – ja, somtyds van doodlijke gevolgen.

De algemeene oorzaaken der bezwijmingen zyn: schielyke overgang van koude tot hitte, als zoo men in koude langen tyd zig heft op gehouden, of bloeds voet in koude en natigheid heft gewest zig schielyk op de met vur aangevulde stoffe begeft om, zoo men zig verbeeld, schielijk te

verwarmen dat men nit verkouwen of eene koude kenn vatten, het welk egter het tegendeel is; het inademen van lugt, die haare behoorlijke veerkragt verlooren heft; zwaare vermoeidheid; groote verzwakking; bloed stortingen; langduurige vasten; angst, verdriet en andre hevige driften en gemoeds andoeningen.

Lieden die lang an koude bloot gesteld geweest, worden veelyts flauw wanneer zij in huijse komen, vooral indien zij schielyk warme dranken drinken of bij een, of op een, heet vuur neederzitten, het welk de gemeenste orzaak dat hir schier alle vrouwens dikwijls an vlawwtens onderhevig zijn. De kamers worden winter en somer altoos met dampe van 't vuur en van het op de konfoore kokenden thee waters angevuld. De allergeemeenste drank in ons Nederlands Africa is het water, nit indiervoegen als het de natur verschaft, maar warm en doortrokken met thee of koffe, waar door het eene hoedaanigheid verkrijgt die als het veel gebruikt word, nit minder schaadelyk is als de hoeveelheid zelve. Nit tegenstaande dit, worden de aftrekkzels hir zoo meenigvuldig gedronken op gezette tyden, twee, driemaal daags of bij zommigen well den geheelen dag, dorst of geen dorst hebbende en bijkans bij allerlij soort van menschen, dat men wel zeggen mag, dat deze gansche land aard zijne gezondheid 'er in verdrinkt. Deezes alles konde men zeer gemaklik verhoeden indien men zorge droeg van nit zoodraa men uit de koude komt, ten ersten in een warme kamer of over de met vuur angevulde stoofe te gaan zitten, indien men het vuur slegts trapsgewijze of langzaamerhand naderde en nit zoo veele warme spijzen eet en dranken gebruikte, onder voorwentzel zoo als boven gezegt het lichaam te schielyker te doen verwarmen, voordat het lichaam in eene maatigwarme getemperdheid was.

Wanneer jemand door het verzuim deezer voorzorgen in zwijm valt, behoort men hem oogenbliklik in een koelder vertrek te brengen, hem banden rijkelijk vast toe gehaald, om de armen en beenen boven de kniën en elleboogen te leggen en zijn angezigt en handen met wijn-azijn te bezprengen. Ook moet men hem azijn onder den neus houden en hem, indien hij zwelgen kan, een paar lepels vol water met een derde deel azijn gemengd in den mond gieten. Zoo hij door deeze middelen nit bij komt, moet men hem aderlaaten en vervolgens een klijster zetten.

Dewyl de lugt, die heerhaalde reizen in en weder uitgeademd is, haare veerkragt verliest, is het nit te verwonderen dat lieden die dezelve inademen, dikwijls in zwijm of flauwte vallen, wijl zij in dit geval de springveer des levens missen. Hir door is het dat de flauwtens zoo menigvuldig zijn in bezloten kamers vol volk, het welk genoeg bekend dat lieden welke bij zieke gewaakt of

opgepast zijn flauw geworden, door dat men met het schadlijk vooroordeel te veel ingenoomen omme vertrekke waar zulke liedens in leegen heel digt te houden en zulke kamers, voornamlyk zoo zulke lijders een taalrijke famielie hebben, nit alleen van deze, maar teffens ook van een vrij getaal goede vrienden en buuren den geheelen dag en nagt opgepropt zijn, inzonderheid in het heete jaar getyde. Zoodaanige bezwijmingen egter, zijn als een kortstondigen dood staat aan te merken, ja zelfs zijn zij voor zwakke en tedere gezellen, zomtyds volstrekt doodlyk. De zoodaanigen derhalven, behoorden zig ten deezer opzigte zorgvuldig in acht te neemen; het middel omme dierglyken toevallen te verhoeden, is gemakkelijk: laten slegts de kamers der zieken, of waar bijzondere openbaare gezelschappen vergaaderen ruim zijn en een met voorzigtigheid gepaarde toevoer van frische lugt hebben; en laten zwakke en tedere lieden zoodaanige plaatzen, inzonderheid bij hevige of ansteklyke ziekzens of warm weder, vermijden.

Een perzoon die indierglyke plaats bezwijmt, moet onmiddelyk in de open lugt gebragt worden, de slaapen des hoofds moet men met sterke wijn azijn of brande wijn wrijven en hem azijn of vlugge geesten of wel reukende waters onder den neus houden. Men moit den lijder uitgestrekt op het bedd op zijn rug en het hoofd laag leggen en hem alle kleederen welke nauw om het lyf loos maaken en hem zoo drae hij in staat is van its door te zwelgen, een weinig wijn of andere hartsterkende drank in den mond gieten. Zoo het vlaagen zijn van opstijging of opwerkings, moit men hem an castoricum of duivels drek doen ruiken of ook wel smeulende veeren, hoorn of leder.

Wanneer de bezwijming ontstaat uit louter verzwakking of uitputting van kragten, glyk zulks naar groote bloed storting, glyk den stonden, miskraame en dierglyken, na schielyke en onmaatige ontlastinge, glyk eenige uren na een bort of gal braking, of na langzaame maar langduurige ontlastingen, glyk een verouwerde loop of perzie, te sterk zweet, pis vloed, onmaatige zaadontlasting, streng nagt blokken en langduurigen verlooren eetlust die door de noodsaaklyke voetzels te onthouden, de zelfde uitwerking voortbrengt als de onmaatige ontlastingen.

Men moet den lijder door middel van kragtige hartsterkingen als geleijen, wijn, geest rijke dranken enz: te hulp komen. Deze moet men egter in den beginne bij slegts zeer geringe hoeveelheden teffens ingeeven, en dezelve traps wijze vermeerderen tot dat de lijder in staat zij dezelve te verdraagen. Men moet hem gemakelyk en still op den rug laten leggen, zijn hoofd lag

plaatsen en frissche lugt in de kamer laten. Zijne spijszucht moet bestaan in kragtige soupen, gort met wijn, versche melk en andere diergelijke ligte doch hartsterkende spijszucht. Gedurende de bezwijming moet men den lijder met een flanelle of baije lap de beenen, de dijen, de armen en het gansche lichaam wrijven, hem vlugge geesten of goede azijn of brandewijn onder de neus houden en de slaapen des hoofds met warme brandewijn wrijven of een doek in dit laaste nat gemaakt op de maag liggen.

In bezwijmingen die uit angst, hartzeer of andere hevige gemoeds-andoeningen voortkomen, moet den lijder zeer omzigtig behandeld worden. Men moet hem still en gerust laten; doende hem allenlijk wat azijn ruiken. Naa dat hij weder bij gekomen is, moet men hem rijklyk warme limonade of afkookzel van citroen of soetelimon schill laten drinken, het welk men bij voorbeeld dus kenn berijden: men neemt een hand vol soete of zuure limonschille, lat zij op een kelder fles water koken op de helfte en laten den lijder rijklyk lauw warm van drinken. Het zal mede geenzins ondienstig zijn, wanneer de bezwijmingen zwaar zijn en langduurig, dat men de darmen door middel eener verzagtende klisteer zuivere of door wat rhabarber poeder of roem van wijnstijn.

Het is een gemeen gebreuk in alle flauwtens, uit wat oorzaak dezelve ook ontstaan mogen, den lijder ader of bloed te laten. Dit middel kan goed zijn voor sterke en volsappige lieden, doch voor zoodaanigen de zwak zijn en teder of aan zeenuw kwaalen onderheevig, is het zelve zeer gevaarlijk. Voor zoodaanige lieden is het best dat men ze in de openlugt brenge, hartsterkende en prikkelende middelen geeve, als vlugge zouten, lavendel, tinctuur of dropels van castoor of duivelsdrek enz:.

Over de opstijgingen of opwerkings en de hipochondria of milt ziekte

Deze behooren mede tot het talrijk geslagt der zeenuw-kwaalen, tot het talrijkste der ontvolking, tot het talrijkste waar het meeste geld voor geneesmiddelen en kwakzalvers verkwist word.

Eene lange uitweiding van deze kwaal zoude volstrekt tegens mijn plan zijn. Ik zal mijn alleen vergenoegen met de perzoonen die 'er an onderheevig zijn, veel immers mogelijk de schadelijkheid der behandelingen welke zij ondergaan, de oorzaak waar uit zij voortgebragt worden an te toonen en hun tot de waare geneezing dezer kwaal zoeken te vermaanen.

Alle de schadelijke behandelingen welke de vrouwlijke sexe tegens de opstijginge of opwerkings ondergaat zouden, zoo men de zelve breedvoerig aanhalde, een heel boek deel uit maaken. Er is

nit meer dan eene welke zij bijkans alle ondergaan, namentlijk omm de buik door doeke, riemens met of zonder gespe, altoos stijf in elkander gehaald te houden. De geneesmiddelen welke zij gebruiken om deze alle op te noemen, zoude bijkans onmoglijk zijn, of men moest alle de vrouwens bij een laten komen en hun vragen na hun genees middel welks zij tegen de opwerkings gebruiken, terwijl een jeder vrouw welke an opwerkings onderheevig, een bijzonder middel roemt. Inderdaad, daaglijks hoort men van zoo veele middelen tegen deze kwaal opsnijden, dat men schier denken zoude dat niemand langer dan hij goed vind aan dezelve behoeft onderheevig te zijn. Dan helaas! al wie op dezelve vertrouwt vind zig deerlijk bedroogen.

De zenuw-kwaalen ontstaan eeniglijk uit grievende gemoedsandoeningen, of uit verkeerde levens wijze en kunnen dus alleen verdreeven worden door of de eerste te verwijderen, of de laaste te verbeeteren.

Te onregt verbeelden zij zig om de kwaal te verligten door het draagen van doeken of riemens. Zij zouden misschien hunne uitwerking doen door de ongereegelde bewegingen der darmen te stillen, zoo men zij voorzigtiger en nit zoo geweldig toe getrokken droeg. Ik hef vrouwens gekend en kenn 'er nog, dewelke zijg zoodaanig gebonden houden, dat om hun licham waar de riem of het band legt altoos wonden zijn, welke bindingen nog verdubbeld worden, zoo draa zij vlagen van opwerkinge kreegen door met nog twee of drie doeken of riemen het licham te binden, waardoor zij bezwijmen moeten, dog dit is nog het minste nadeel welkes zig zulke liederen door deze banden verwekken. De edelsten deelen, de darmen, lijden door het anhoudende gebruik dier banden het minste, want op dier plaatze waar het band gedraagen word, kunnen niets anders dan verhardingen en knoestgezwolle voortgebracht worden. Omme deze banden zoo men zij zig reeds aangewend, nutlyk te maaken, behoord men zij noit stijf toetrokken te draagen, dan wanneer er vlagen van opwerkings komen, kenn men zij wat styfer toetrekken, maar nit zoodaanig dat zij bezwijmingen veroorzaaken en in plaas van de doeke in een gedraaied of riemens te draagen, zoude het oneendig beeter zijn een breed toegevouwen laken, bij wijze van een zoo genaamde gezondheid om den gansche buik te draayen. Het zelfe kan men naar vereisch der omstandigheiden, zagjes toe haalen.

Veele geneesheeren hebben van overleng de dwaasheid, de nutteloosheid, ja de schaadeloosheid van dezen bande aangetoond. Zij hebben de reden en de ondervinding doen zien, dat zoodaanige band niets dan eene benaauwende, pijnelijke en beledigende knelling kan veroorzaaken; egter

vinden zij zig nit zelden gedwongen dezelve te bewimpelen. Lijders die an zenuw-kwaalen kwijnen, zijn gemeenlijk zeer op geneesmiddelen gezeld en verbeelden zig verzuimd te worden, zoo men hen nit eene menigte daar van doet inzwelgen. Om deeze reden moet den doktor of middelen geven, of zig getroosten zijn afscheid te krijgen. Zeker nits is een eigenaartiger kenteken deezer kwaal, dan eene gestadige neiging om met nieuwe geneesheeren te raade te gaan. Hir door is het dat gegoede lieden, die aan zenuw-kwaalen onderworpen zijn, zig met alle doctoren die zij slegts ontmoeten, aanleggen. Hir bij blyft het nog nit, maar gemeenlijk volgen zij aller kwakzalvers en oude wijven raad, hoe zot en veragtelijk dezelve ook zijn mag. Dan hoe zeer deeze lijders op allerlei raad gesteld zijn, volgen zij egter geen derzelve lang genoeg om 'er eenig voordeel uit te roepen. Steeds wispeltuurig zijnde en ongestaadig, vliegen zij van het een tot het andere, zo lang dat zij de veelvuldige teleurstellingen moede en van hunne herstelling wanhoopende, in een poel van jammeren nederzinken.

Wilden zoodanige lieden, in plaats van steeds naar geneesmiddelen te hunkeren en van den eenen tot den anderen geneesheer te loopen, standvastig zig bij eene gezchikte en voor hunne kwaal nuttige levenswijze houden, zij zouden veelyds zig zelve het leeven zeer draagglyk, ja somtyds aangenaam maaken. Dit egter vereischt meer standvastigheid dan de meeste der menschen bezitten. Een geneesmiddel willen zij gaarne inzwelgen, wyl zulks ras verrigt is en zij daar van eene spoedige hulpe verwachten, doch geheel bezwaarlyk verkrygt men van hun een weg in te slaan die geduld en standvastigheid vereischt en die nit zelden rechtstreeks strijdig is met hunne meest begunstigde vermaaken.

De algemeene oorzaaken en toevallen dezer kwaal zijn genoegzaam volledig bezchreeven in het beginn van het hoofdstuk dat over de zenuwe kwaalen in het algemeen handelt. Wij zouden dus nit noodig hebben om dezelve hir te herhaalen, maar terwijl het voor 't eenvoudige gedeelte nit verstaanbaar genoeg beschreeven kann worden, zoo hebben wij het noodsaaklyk geacht omrde algemenste orzaaken hir antehaalen.

De alergemeenste orzaaken der opstygingen of opwerkings en hipochondrie of miltziekte zijn de luiheid, ontugtigheid, het veelvuldig drinken van thee, coffe of andre slappe wateragtige dranken, overmatige wijn en brandwijn drinken, het veelvuldig gebruik van rook tabak, het dikwijls herhaalde bloedlaten, purgeeren, braaken enz.: Al wat de verteering en behoorlijke afscheidingen der spijzen verhindert, is mede oorzaak dezer ziekte, gelyk lang vasten, gebreek van behoorlyke

beweging. Ook is mede eene der voornaamsten orzaaken der opwerkings het schadlyk gebruik der den heelen dag met vur angevulde stoofe, welke het lechaam ten uitersten verslappen, in een woord al wat strekt om het lechaam te verswakken en te verslappen, maakt het zelve nit alleen voor dat soort kwaalen, maar teffens ook voor alle zenuw-ziektens vatbaar.

De zenuw-ziektens uit dit gezigt punt beschouwende, ontdekt men zeer gemakkelyk de manier van dezelve te geneezen, naamlyk door de zenuwen te versterken in de spijsverteering te verbeeteren. Dan wijl dit eeniglyk geschieden kan door arbeid en beweging, eenvoudig voedzel en frissche lugt, hebben wij niet anders aan te beveelen. Luijaards, ledigloopers en wellustigen zullen deezen raad versmaaden, doch de zoodaanegen zijn ongeneeslijk en verdienen zulks. De aller harddrukkigste zenuw-kwaalen hebbe ik door arbeiden en beweging te neemen zien geneezen, het welk zelfst de zulken die na mijne raadgevingen geluisterd en daar door geneezen zijn worden, ondervonden dat die kwaalen nimmer voor geneesmiddelen zwigten. Door het gebruik der laaste, mag somtyds voor een korten tyd de hevigheid der toevallen verzagt worden, dan dit ook is alles wat zij uitvoeren kunnen. Ik gloof dat dit bewijs genoeg is om zig voor all de schadlyke middelen welk men met veel geld van kwaksalvers erkopt te wagten, daar deze geneeswijs hun nits kost als hun levens aard te veranderen en zij dardoor het weenig nog gereed hebbende geld tot its anders dan om zulke schadlyke middelen te koopen, kunnen besteeden. Men hoord dikwijls zeggen van deze lieden dat er geen geld zwaarder te betaalen is dan dat an geneesheeren en even wel zouden zij het hembt van het lyf verkoopen om van kwakzalvers deze schadlyke vergifte te koopen.

De geenen die het meest aan deze kwaal de miltziekte onderworpen zijn, zijn de luijaards, de wellustigen, de ramspoedige en zittende. Voor de twee erste deezer soorten zullen wij geene middelen opgeeven, wijl de geneesing van hin zelve afhangt, en aan de derde soort beveelen wij alleenlyk blijmoedigheid, verlustigingen enz.: Doch het vierde soort verdient onze nadere aandagt, eens deels wijl het zelve een groot aantal van het nuttigste gedeelte des menschdoms bevat en ten anderen, wijl het veelyds nit in hun vermogen is hun toestand te veranderen. Veelen hunner egter zouden zulks meer of min doen kunnen, indien zij wilden. De geestelijken bijvoorbeeld en andere geleerde en veel zittende lieden behoorden veel beweging te neemen, het zij door wandelen of met een paard of met een rijtuig of door arbijden. Zulks zal nimmer missen een goede uitwerking te hebben en elk kan beweging neemen welk hij verkiest, wel ras zal men zoo zij dit voorbeeld volgen, onder hen nit meer zoo veele miltzugtigen vinden.

Wat luije en jonge vrouwlieden aanbelangt, die alleen om dat ze nit werken willen aan opstijgingen enz: deerlijk zukkelen, zullen wij geene middelen op geven, want zij kunnen zig zelfst geneezen door arbeid en beweging. Zomtyts egter ben de ouders 'er zelfst de oorzaak van omdat zij hun dogterjes beletten van nit te werken, op dat zij geene harde handen en van het gestaadigen loopen in de lugt geen bruine huid kreegen. Darom raad ik alle ouders dewelke, zoo zij met zulke dwazheiden ingenoomen zijn, hunne kinderen gezond willen optrekken tot nut van de maadschapei waar zij voor gebooren worden, zij zulke tot matigheid, arbeidzaamheid en deugt anhouden, zoo zullen zij van dierglijk soort van kwaalen vrij, de zoetheid eenes gezonden en vergenoegten levens genieten.

De geenens egter die willig zijn zouden om beweging te neemen, doch welker bezigheeden en beroep hen binnens huijs – zelfs zomtyds aan een ongunstige lichaams-houding verbinden, zijn wezentlyk al ons medelijden waardig en wij raaden hun de volgende middelen welke van veel nut zijn an, namlyk allerlei maag bitters en voornamentlyk het int begin dezer hoofstuks over de algemeene zenuw-ziektens opgegevene bittere aftrekzel, het welk van veel nut om de spijsverteering te verbeeteren; zoo zij hardlijvig, moeten zij al om de drie of vier dagen een paar mespint vol rhabarber poeder gebruiken; zoo er vlagen van opwerkings komen, kunnen de zoodaanigen welke an het dragen van een band om 't lyf geweend zijn, het zelfe gebruiken, maar nit zoo daanig toe trekken zoo als men het meest gewoon is te doen. Met veel vrugt hebb ik altoos bevonden het pijnstillende mineraal vogt van Hoffman, of de zogenamde witte Hoffmans drupels, dertig van deze drupels in een glaas koud water, hoe kouder het water hoe beeter, heft altoos an het oog merk voldaan.

Sommige lieden, met regt zoude ik kunnen zeggen, het meeste gedeeld voornamentlyk de vrouwelyke sexe, zullen het vreemt vinden dat ik voor deze zoo algemeene kwaal nit meer middelen heef opgegeven, egter ik vergenoeg mij alleen om de jenen die 'er aan onderhevig zijn vermaant te hebben, dat alle de ontlastende geneesmiddelen, aderlatingen, buikzuiveringen of purgeer middelen, buiklopendene mineraal-wateren, alle verkoelende en verslapende geneesmiddelen, zouten, warm water, warme kamers, te lang slaapen, zittend leven, hun in 't algemeen zeer schadelijk zijn, dat zij nit noodig hebben geneesmiddelen die versterken zonder te verhitten; en dat een werkzaam lewen, koele kamers en bedden, de open lugt vooral des morgens, de oeffening, voornamlyk te paard, de uitspanning en de matigheid, de waare geneesmiddelen

van deze kwaal zijn. De buitenspoorigheeden, een lui en lekker leven, het warme water en hartseer vereeuwigen dezelve en maken alle geneesmiddelen volstrekt nutteloos.

18 HOOFDSTUK

Over de hardlijvigheid

[pp. 98-102]

Bijkans alle vrouwen in ons Nederlands Africa zijn met hardlijvigheid of opstopping van der stoelgang gekwelt, het welk bij het meeste gedeelte voortgebracht word, om dat zij nit genoeg of te veel beweging neemen, edog het erste is bij het meeste gedeelte de algemeene orzaak.

De hardlijvigheid ontstaat meede uit eene overmaatige verhitting de lever, uit het drinken van harde roode wijnen of andere saamtrekkende dranken, uit de veel en te sterke beweging, insonderheid t' paard.

Uitmaatige hardlijvigheid is veelyds oorzaak van hoofdpijnen, braaken, kolijken, opstelingen of opwerkings enz.: Inzonderheid is dezelve ten uiterste nadeelig voor lieden die aan miltzugt, opwerkings en andere lastige ongemakken onderheevig.

De hardlijvigheid word vermeerderd door het lichaam te zeer te broeijen en warm te houden en door alles het geen de uitwaaseming doorzet, glijk bij de vrouwlijke sexe het gebruik der stooffen met vur en bijderlij gezlagts te lang te bedde te leggen, voornamentlijk smorgens, enz.: Ingespannen denken en een zittend leeven zijn insglyks zeer nadeelig. Alle de afscheidingen en ontlastingen worden door maatige beweging in de opene lugt, door eene vrolijke, lustige en blijmoedige gemoedsgesteldheid bevorderd

Lieden die doorgaans hardlijvig zijn moiten geene dan bevogtigende en laxeerende spijzen gebruiken, als geraadene, gekokte en geztofte appelen, peeren, perzikes, apricozen, boeter, honing, suiker enz.: Soopen met spinnagie, uijen en andere malsche moeskruiden zijn meede zeer goed. Roggenbrood, of dat geene het welk van tarwe en rogge onder elkanderen gemengd gebakken is, is voor hardlijvige lieden het beste en de zoodaanigen behooren nimmer brood van tarwe alleen gebakken te eeten, boven al geen wit brood het geen van de bloom des meels gebakken is.

De drank moit van een openende natuur zijn. Alle verhittende en geestrijke dranken, alle straffe en zaam trekkende wijnen moit men vermijden. Karn-melk, wei, zijn mede de beste en kunnen door den lijder beurtlings en na zijn verkiezing gedronken worden.

De geenen die hardlijvig zijn, moeten zoo veel moglyk is, dit ongemak trachten te verhelpen door het anhoudend gebruik laxeerender spijsen, wyl het gestaadig inneemen van laxeerende geneesmiddelen van veele ongemakken verzeld en dikwijls van kwaade gevolgen is, want zoo draa men anhoudent zig zulker middelen bediende om de ontlasting te verwekken, zoo zoude men zulks nit weder tijt ontwennen kunnen en de gewoonte zoude in een noodsaaklijkheid veranderen. Gemeenlijk eendigt zoo men zig anhouden van ontlasting te verwekkender middelen bedient heft, in eene ganschelijke verslapping der darmen, in kwaade spijsverteering, verlies van eet lust en kragten, waar door de lijder langzaamer hand uit het leven gerukt word.

Doch wanneer er geheel geene moglykheid is om zonder behulp van geneesmiddelen open lyf te houden, raaden wij twee of drie maal's weeks een of twee mespint rhabarber poeder te gebruiken. Dit is op verre na nit zoo nadeelig voor de maag als aloës, jalloppe of andere hir gebruiklijke sterke buikzuiveringen. Ook is meede zeer goed een lepel vol roem van wijnsteen te laten smelten in wat gort of gemeen water, en 's morgens ingenoomen.

Edog de beste middelen die ik aanteraaden hebbe zijn voor de manlijke sexe 's morgens vroeg op te staan en zo zij rooken, met een pijp taback een uurtje in de vrische lugt gaan wandelen. An de vrouwlijke sexe het zelfte, edog in plaats van een pijp tabak, zo 'er vrugten zijn, met een trossje druiven of een paar persikes of vijgen. Zijn deeze nit, zoo kan men in plaas van deze, een goed glaas of kometje kern-melk gebruiken, het welk hun allen veel dienstiger zal weezen dan s'morgens tot acht uur te bedde te leggen, en opstanden zijnde, zig op een stoel te zetten loste in plaas van in vrische lugt te gaan wandelen, hul lichaam te broijen met stoffen en de maag aantevullen met een half dessyn kopjes cõffe of theewater.

19 HOOFDSTUK

Over de zoode [in de maag]

[pp. 102-103]

Met dit ongemak zijn veele lieden gekweld. Het bestaat in een lastig gevoel van hitte en scherpeheid omtrent de kolk der maag, het geen zomtyds van benauwdheid, oprispingen, walgingen en braaken verzeld.

Het zelve ontstaat uit verzwakking der maag, bedorven spijsverteering, uit gal, uit overtollig zuur in de maag, enz.: Liederen aan dit ongemak onderhevig, behoorend zig van oude straffe wijnen, bieren, enz: te onthouden, zoo wel als van winderige en vette spijsen en nimmer moeten zij kort na het doen eener goede maltijd, sterke beweging neemen.

Wanneer de zoode uit verzwakking der maag of uit kwaade spijsverteering ontstaat, moet den lijder eerst met een paar mespint rhababer laxeerden; vervolgens moet hij aftrekkel van kina, of van eenige andere maag bitters gebruiken op wijn of brandwijn getrokken.

Wanneer dit ongemak uit galachtige stoffen voortkomt, zal het gebruik van een mespint braakwortel om de scharpe gal stoffe dar door te doen ontlasten, zeer dienstig zijn; en na het gebruik van het braakmiddel, een paar dage anhouden met het gebruik van drie of vier mespint salpeter dags, het welk gemeenlyk veel verligting zal toe brengen. Zo de zoode het gevolg is van het gebruik van vette spijsen, neeme men een slok brandewijn of rum. Word de zoode veroorzaakt door scherpe en zuure stoffen in de maag, als dan zijn opslurpende middelen de beste. Men neeme in dit geval een stuk krijt ter groote eenes duive eijer, een half lepel vol thee of klontjes zuiker, een stuk gom van de dooren boome of amandel boomen ter groote eener okker noot, makt dat alles tezaam vijn tot poeder, doet dit poeder op een bottel water, schutt het ter deegen door elkander en gebruikt 'er zo dikwijls als men de zoode kreeg of noodig oordeelt, een thee kop vol van. Ok kenn men zoo men deze bereiding nit verkiest, een stuk krijt kouwen.

Edog het veiligste en beste opslurpende middel is de witte magnezia. Deeze slurpt nit alleen op, maar is teffens buiksuiverende, daar kreyt en andere diergelijke middelen somtijds in de darmen blyven zitten en verstoping veroorzaaken. Men kan van de witte magnezia een goed thee lepeltje of een goede mespint vol van voor een gifte gebruiken. Egter mag men ze, wanneer 't

omstandigheden vereijſchen, in grooter hoeveelheid zonder kwaade gevolgen dar van te vreesen gebruiken.

Zijn het winden die de zoode veroorzaaken, als dan zijn dit zoort van middelen, welke men windbraakende noemt, de beste, als namljik anijszaad, gengber, kaneel, cardemomzaad endierglyk. Deeze kan men op kauwen, of op wijn of brandwijn getrokken gebruiken.

Ook is meede zeer goed het gebruik van groene thee te kauwen, inzonderheid bij zwangere vrouwen die gemeenlijk door dit eenvoudig middel groote verligting kregen.

20 HOOFDSTUK

Over het gebrek van eetlust

[pp. 100-102]

De gemeenste oorzaken van het gebrek van eetlust zijn gemeenlyk een vervuilde maag, of kwade spijsverteering; gebrek van versche lugt en beweging; verdriet, angst; vrees of andre grievende gemoeds andoeningen; het gebruik van sterke vleesch soepen, vet vleesch of van alles het geene de eetlust wegneemt en zwaar te verteeren is. Ook ontstaat dit ongemak nit zelden uit onmaatig gebruik van sterke dranken, ontugtigheid, van het veelvuldig gebreuk van thee, coffe, tabak en de hir zo algemeene gewoonte van om 's morgens van elf tot twalf uren te bitteren, of verscheidene maag elixire met wijn te gebreuken enz:.

De lijder moet zoo zulks doenlyk is, zig in eene opene en droge lugt onthouden, daglyks beweging neemen, het zij te voet gan wandelen of te pard, of in een rijtuig te rijden. Hij moet des morgens vroeg op staan en alle ingezpannenheid van gedagten mijden, hij moet geene spijzen dan die gemakkelyk te verteeren zijn, gebruiken en zig voor groote hitte en overmatige verhittingen en groote vermoedheid wagten.

Ontstaat het verlies der eetlust uit gebruik van ongezond voetzal, of uit een ongereegelde leefwijze, zoo moit hir omtrent verandering gemaakt worden. Zoo de walgingen en oprispingen aanduiden dat de maag met rauwe stoffen belaaen is, zoo zal een braak middel van nut zijn. Hir op neemd men een paar dage na het gebruik van het braak middel een paar mespint rhabarber poeder, of een lepel roem van wijnstijn. Vervolgens zoo de maag en darmen gezuivert, gebruik den lijder van het eene of andre maag bitter of bittre kruiden en wortelen op wijn gezett, dags vier maal een halfe wijn kelk vol van. Ook mag hij confijte van bitter schill, gember, nootemuskat endierglyken gebruiken.

Dan schoon zagte buikzuiveringen of purgaties in dit ongemaak zeer nuttig zijn, moit men egter alle sterke purgeer en braakmiddelen zorgvuldig vermijden, wijl dezelve de maag verzwakken en de spijsverteering bederven.

Ook kenn men zig met veel nut bedienen van het staal of ijser water of volgende wijze bereijd: men neemt vysel van eijzer een lepel vol, doet het in een eijzer pott en giet er een thee kop azijn

op. Lat het vier en twintig uur lang in warme asch staan, doet er vervolgens vier kelder flesch of sestien pint koud water op, roert het wel door elkanderen en zijgt het door een doek in flessen en bewaart het voor 't gebruik. Hir van kenn den lijder na het lichaam gezuivert is dag's vier maal een thee kop vol van drinken. De verandering van lugt gepaard met vrolike gezelschap bij de beweeging, uitspanningen en verlustiging en zullen nit weenig tot volkoomene heerstelling toebrengen.

21 HOOFDSTUK

Over de amborstigheid of benauwde borst

[pp. 146-149]

Ter wyl de amborstigheid zig zeldzaam laat geneezen, zullen wij in de beschrijving derzelven niet veere uit wijden, egter eenige middelen aanwijzen om dezelve te verligten. Meestentyds zijn 'er oude en bejaarde lieden aan onderheevig. Gemeenlijk onderscheid men dezelve in vogtige en drooge, of uit slijm of uit het zenuwgestel voortkomende amborstigheid. In de eerste lost de lijder veele fluimen, doch in de tweede geeft hij zelden iets op, dan alleen door het geweldige hoesten zomtyds een weinig slijm.

De gemeenste orzaaken waar deze kwaal uit voortspruit zijn eene kwaade vorming of wanschapenheid der borst; het inademen van schadelijke dampen, glijk der brandenden schape en beeste mist, welke men gewoon is hir te verbranden **om plaats te kreegen voor nieuwe kraalen voor 't vee dan op veele vee plaatze vind men de mist der schaape en beesten tot vyftien voed hoog leggen* en waar van de damp zeer schadelijk voor de borst is. Hir van dan het komt dat men hir ten platten lande zoo veele amborstige lieden vind. Uit het stoemmen der uitwasseming als men verhitt zig schielyk te ontblooten of 's nagts met opene deur en vensters of buiten deur te slaapen, hebben veele lieden zig aan deze kwaal onderheevig gemaakt. Int zwaare en sterke lichaams beweging, inzonderheid hard loopen of in hooge en stijle berge te klimmen; uit de opstopping van gewoone ontlastingen en zuiveringen, als de stonden, het bloeden der aambijen, enz.; uit het schielyk inslaan der jigt, kinder pokkjes, mazelen, schurft enz:. In een word deeze kwaal kan ontstaan uit allerlei oorzaaken die den omloop des bloeds door de long hinderlijk zijn, of de lugt beletten dat ingewand, te verstaan de long, naar behooren uit te zetten.

De amborstigheid ontdekt zig door eene rasse en bezwaarde ademhaling, die gemeenlijk van een heesch en piepend geluid in de borst verzeld gaat. De ademhaling is zomtyds zoo moijelijk, dat den lijder genoodzaakt is zig overeinde te houden, om het gevaar van stikken te ontgaan. De verheffingen of het aankomen dezès kwaal volgt gemeenlijk naa dat de lijder aan koude oostelyke winden is bloot gesteld geweest, zig in zwaare mist naar buiten begeeven, nat geweest, of zig eenigen tyd in vogtige kelders of dierglyken plaatzen bevonden heeft.

Doorgaans begint de verheffing met onlustigheid en slaapeloosheid, heesheid, hoest, oprispingen van winden, drukking omtrent de borst en moijelyke ademhaaling. Hir op volgen hitte, koorts, hoofdpijn, mislijkheid en walgingen, zwaare benauwdheid op de boorst, pijnen tuschen de schoulers, hartkloppingen, eene zwakke en somtyds tuschen poozende koorts, het traanen der oogen, overgeeven van galstoffen enz.:. Alle deze toevallen verergeren tegen den nagt; de lijder bevindt zig beeter op zijnde, dan te bed leggende, eenige verlangen gestaadig naar verssche en koele lugt, anderen kunnen zij weder niet verdraagen.

Alles wat door geneesmiddelen in deze kwaal te doen is, bestaat alleen in den lijder, wanneer deeze eene hevige verheffing van dit ongemak aangetast word, verligting toe te brengen.

Gemeenlijk heeft den lijder in de vlaagen der amborstigheid beslootenen lyf of geen ontlasting. Men moet derhalven met een klijsteer beginnen en het zelve zoo den lijder op het eerste nit genoeg ontlasting kreeg, ten tweede en derden maale heerhaalen. Den lijder moet vervolgens een voetbad gebruiken uit melk lauw water; bespeurd men sterke kramptrekkingen in den omtrek der borst of maag, moet men pappen uit camellbloeme, of blaazen met warme melk of water gevuld, op het aangetaste deel leggen. De lijder moet rijklijk waterachtige dranken drinken, als vlier blom thee, garst water, of thee water.

In de vogtige of slijmige amborstigheid, moet men van zoodanige middelen gebruik maaken, welke de fluimen los maaken en doen opgeeven, glijk de stroop van zee-ajuijn of tondeldoos bolle dags vier maal een lepel vol van laten gebruikt, of onder zijn gewoone drank doen een afkookzel van een hand vol vlier blom en een hand vol ijzop. Giet 'er drie bottels water op en lat het tien of twintig tellens kooken, zijgt het vervolgens door een doek en doet 'er bij vyf lepels vol stroop of honing van zeeajuijn en lat 'er den lijder om 't uur een halve theekop lauw warm van drinken. Deeze drank heeft ik veeltijds van zeer goede uitwerking bevonden. Men ken ook den lijder alle avonde eer hij te bedde gaat vier of vyf pillen uit gelijke hoeveelheden duivels drek, ammoniak gom en een paar mespint poeder van de gedroogde zee-ajuijn of tondel doek boll bijgedaan geven. Elke pille moet omtrent de groote eener erwete hebben.

Tegen de droge of uit het zeenuw-gestel voortkomende amborstigheid zijn de kramp tegen gaande en versterkende geneesmiddelen de beste. Boven beschreefene drank met een bolletje saffran ter groote eener noote muskat bij gedaan, is van zeer goede uitwerking. Het inademen der damp van warme melk of water, het stoofen der borst, hals en rug met warm water of melk is

meede zeer goed; vooral zoo men het doet met een afkokzel van kina, waar door ze doorgaans in een oogenblik verligting krijgen, wyl als dan door het warm water de spanning der deelen ophoud, de onregelmatige beweging der levensgeesten bedaart en de aanval eijndigt. Het afkokzel van kina, of de kina in poeder gebruikt is ook zeer goed. Men lat bij voorbeeld een goede hand vol kina over nacht in een wel toegedekte pot op een kelder fles koud water trekken. Den morgen lat men het een hondert tellens koken, zijgt het door en gebruikt 'er alle twee uren een thee kop vol van. Het drinken, vooral 's morgens, van een of een paar kommetjes warme koeijen of geijte melk is meede van veel nut. Edog dit hebb ik nog te heerinneren dat men zig zoo men melk wil gebruiken van alle zuure speijzen behalven rijpe vrugten onthouden moet.

Niets egter is in de amborstigheid van meer gewigt dan eene drooge en gemaatigde warme lugt. Amborstige lieden kunnen zelden noch de zwaare en bezlootene lugt eener stad, noch den scharpen en doordringenden dampkring eener winderige en bergachtige landstreek verdraagen; tuschen deeze twee uitersten het midden te houden, is het veiligst. De lugt nabij eene stad is doorgaans den lijder beter dan verre van dezelve, mits maar den lijder zig op dien afstand houde, dat hij den rook niet inademe. Amborstige lieden, die noodig hebben dagelijks in de stad te zijn, behooren ten minsten buiten dezelve te slapen. Dit alleen zal veelyds zeer dienstig bevonden worden.

De beweging is mede voor de amborstigheid allernuttigst, wijl door dezelve de spijsverteering, den omloop van het bloed, enz: bevorderd word. Om deze reedenen behooren zoodanige lieden dagelyks zoo veel beweging, het zij te voet, te paard, of met een wagen te neemen als zij maar verdraagen kunnen, teffens met moije weder en niet tot sterk vermoujens toe, het wandelen in boom gaardens, heef ik bij het meeste gedeelte amborstige lieden van veel nut, egter tuschen blom beedens, welke met blomens of sterk reukenden planten beplant waaren van 't tegen deel bevonden.

De spijze welke den lijder gebreukt, moet ligt en gemakkelyk te verteeren zijn. Gekookt vleesch is den lijder beter dan gebraden, vooral van jonge dieren. Alle voetzel dat winderig is en in de maag opzwellt, moet vermijd worden. Vleesch soupens, rijpe vrugten, gestoofd, gekookt of gebraden, zijn zeer goed. Van alle sterke dranken moet den lijder zig onthouden, zoo ook van allerlei soort van bieren. Den lijder moet des avond niets eeten. Hij moet zig warm kleeden,

inzonderheid des winters. Het draagen van flanellen of baijen hemd of borstrok en van dikke schoenen zal in deze kwaal zeer nuttig zijn.

22. HOOFDSTUK

Over de geel zugt

[pp. 218-220]

Deeze ziekte openbaart zig het eerst aan het witt der oogen, het geen geel word. Vervolgens neemt de geheele huid eene geele kouleur of verf aan.

Zij ontstaat het meest uit verstopping der gal, van de beeten vergiftige dieren, als dolle honden, slangen enz.; ook word zij veroorzaakt door hevige driften en gemoedsaandoeningen als schrik, toorn, enz.; zomtjids word zij veroorzaakt door het gebruik sterker purgatiën of braakmiddelen. Somwijlen ontstaat ze uit gal kolyken of koortzen; uit een ongeregelte levenswijs; jong geboorene kinderen zijn 'er ook veeltjids aan onderhevig, vooral zoo zij den zwarten drek niet geheel en al kwijt raaken. Zwangere vrouwen zijn veeltjids aan deeze kwaal onderworpen. Het vatten van koude, het opstoppen van gewoone ontlastingen, glyk der stonden, ambeijen enz: kunnen alle deeze kwaal veroorzaaken.

De toevallen zijn eene groote vermoedheid, afkeer van voetzels en beweging. Den lijder zweet niet, zijne huid is doorgaans droog. Zoo draa hij eenigzins warm word, gevoeld hij eene jeukende pijn over het geheele lichaam, zijn smaak in de mond is bitter en hij gevoeld eene zwaarte of drukking op de borst en maag, welke zwaarte naa het gebruik van eenig voetzels toeneemt, verzeld met brandende heete, bittere oprispingen, walgingen en braaken. Zijn afgang is witachtig of kleiverwig, de pis is hoog geel glyk als of zij met saffraan geverwft was.

Deeze ziekte, zoo zij niet van andere kwaalen verzeld is, als water of miltzugt, is zij zelden gevaarlijk, doch wanneer 'er oude lieden van aangetast worden, voor al zoo 'er eene van boven gemelde kwaalen mede gepaard gaat, is zij niet alleen zeer gevaarlijk, maar meest doodelyk.

Men moit den lijder, zoo hij over geen pijn in de regter zijde klaagt, een braakmiddel laten gebruiken en het zelve, zoo de kwaal hardnekking, een paar dage na het eerste braakmiddel weder herhaalen; maar zoo hij over pijn in de zijde of in den omtrek der lever klaagt, moit met hem eerst, voor en alleer hij het braakmiddel gebruikt, een aderlaating op den arm doen. Het braakmiddel kan bestaan uit vyf grein braakwijnstyn, of een mespunt poeder van de braak wortel.

Men laate den lijder vervolgens den dag naa dat hij het braakmiddel gebruikt heeft, van volgende poeder dags vier maal een mespunt vol gebruiken: men neemt rhabarber poeder een gewoone lepel vol, roem van wijnstijn twee lepels vol, vrijwt of mengt dit wel te samen en laat den lijder hir mede een tyd lang aanhouden.

Het baaden in warm water mit het geheele licham is meede zeer goed, maar het dient dagelyks twee maal gedaan te worden, als s' morgens en s' avonds en den lijder moit 'er zoo lang in blyven zitten als zijne kragten het maar toelaaten.

Men heeft hir veele bijgelovige, vuile en schadelyke middelen tot geneezing deezer kwaal in 't gebruik, als plan of ander luizen met rozijnen te eeten, een geele wortel van binnen uitgehold en den lijder in laaten watern en in de schoorsteijn gehangen, hem in 't angezigt te spuwen zoo dikwijls hem jemand aanziet, saffraan met water of wijn gekookt, enz:.. Deeze middelen zijn niet alleen zeer afgrijselyk, maar ze doen ook gemeenlijk meer kwaad dan goed. Men verlaat zig 'er op en verzuimt het gebruik van veel geschikter middelen en geeft de kwaal tyd veel hardnekkiger dan ze was, te worden.

De leefregel welke den lijder gedurende de kwaal houden moit, moit zeer schraal zijn; de spijszucht moit verkoelend, ligt en vogtig zijn, als rijpe vrugten, voornamentlyk druiven, meeboschen en andere gekonfyte zuuragtige vrugten, moeskruiden als spinnage endierglyken. Kalfs en hoender soup en met wittebrood of ryst of gort is meede zeer goed. Des lyders drank zij karnemelk, garst water met roem van wijnstyn of limoon soup enz:..

Veel beweging neemen is voor den lijder mede zeer goed, het zij met te paard of in een rijtuig te rijden; het wandelen, loopen, danzen, ja zelfst springen is in deeze kwaal van veel nut, egter moit men wel op letten of den lijder zulks zonder pijn verdraagen kunne. In een word, alles wat geschikt is om het gemood te verlustigen, als lachen, zingen, muziek enz: kan niet dan van zeer goede uitwerking zijn.

23. HOOFDSTUK

Van de waterzugt

[pp. 69-76]

Als zig het waterige deel des bloeds uit de vaten in de groote of kleine holligheeden des lehaams uitstort, dan ontstaat de waterzucht.

Zij word naar het deel dat 'er door aangast word, met verschillende benaamingen onderscheiden, als de vergadering van water onder de huid, of de zoogenaamte water zugt tuschen vell en vlesch; de waterzugt in den buyk, of de zoogenaamde buyk waterzugt; het water in de borst, of het zogenaamde boorstwater; en de water zugt der harssenen of des hoofd enz:.

De gemeenste orzaaken der water zugt, zoo zij nit door eene overgeërfde gesteldheid ontstaat, is het veel vuldig gebruik van wijn en brandwijn waar van het komt dat dronkaards het meest door deze doodlijke ziekte angetast worden. Gelukkig inderdaad! De maatschappij verliest nits wanneer zij zulke lieden kwijt raakt, die haar onteeren en wier ziel redenloos en op een zekere wijze langen tyd voor hun lighaam, dood is.

Het veel vuldig gebruik van thee, koffe en dierglyken verslapende dranken en voetzel is nit allen eene orzak dezer, maar ook de grond van veele kwaalen in ons Nederlands Africa. Het was te wenschen dat onse thee- en koffijdrinkers zig eens eindelyk van die slavernij ontsloegen en enkel met goed koud water hunnen dorst tragten te stillen. Hoe algemeen na ook de onheilen zijn, die uit het veelvuldig thee- en koffij-drinken ontstaan, hoe zichtbaar en hoe verderfelijk, hoe zeer zij door veele geneesheeren daglyks worden voorgehouden en hoe zeer een ijder de zelven kent en erkent, de kwaade gewoonte houdt de overhand en luistert na geene redenen.

(3) Gebreek van behoorlyken lehams beweging is mede dikwijls oorzak der kwaal war van het komt dat lieden welke een zittend leven voeren en daglyks geene behoorlyke beweging neemen veel al an deze kwal onderheevig zijn, het welk zij in 't beginn dezer zeikte gewaar worden door het swellen hunner beenen.

(4) Onmatige ontlastinge zijn mede dikwyls orzaak dezer kwaal, als het veel vuldig aderlaaten, het overmatige vloijen der stonden of verandering, zwaare verbloedingen of door wonden of door

de neus of door ambeijen, door sterke en dikwyls herhaalde buyk zuivering en of purgeeren, enz:.

(5) Ook ontstat deze kwaal uit het schielyk opstoppen van gewoonlyke en noodwendige zuiveringen, gelyk der stonden of verandering, de bloedende ambeijen, buikloopen, of zoogenamd afgang of purgeer ziekte enz:.

(6) Dikwyls ontstad deze ziekte door het drinken van groote hoeveeligheeden koude, slappe, waterachtige dranken, wanneer het lihaam door sterke beweging zeer verhitt is.

(7) Veel tyds is dezelve ook een gevolg van andre ziekten gelyk den geelzugt; van knoest gezwollen in de lever; van heevige en langduurige koortsen; der buik- en roode loop; (of door dat bij lang angehouden des lijders kragten uitgeputt zijn); van verzwearing of teering der long; in een word, all wat den omloop des bloeds of deszelfs behoorlijke bereiding hinderd, kan orzaak der water zugt zijn.

De kentekens der waterzugt tuschen de huid of tuschen vel en vleesch zijn in 't begin zwellung der onderste deelen, en eindelijk het overige geheele lichaam. De oogen, het angezicht en de ovrige deelen zijn bleek, de pis weinig, den lijder zweet noit. Als men de gezwollene deelen drukt, dan blyfen de merkteekenen de vingeren daar in staan. Behalve dit, zijn alle de gezwollene deelen koud, vooral de voeten en kniën.

De kentekens der buik water zugt zijn int begin zwellung der beenen. Deze zwellung klimt trapswijze opwaards naar den buik, welke eindelyk zeer dik word. Vervolgens worde ademhaaling benouwd, de pisloosing weinig en de dorst zeer groot, de afgang bezwaarlyk en de uitwasseming bijna geheel gestremd. Om echter weegens deeze ziekte verseekert te zijn, zoo legd men de eine hand op de zijde der buijk, met de andre hand slaat men zagtelyk op de tegenoverstaande zijde; indien men dan een geschommel bespeurd, zoo weet men dat 'er water in de buik is.

De kentekens de boorst waterzugt zijn zoo als in de voorigen, int begin zwellung der beene, den lijders haald moeijelijk zijn adem, vooral zoo hij begint te slaapen. In het bedde, kan hij nit nederleggen, maar moit overeind of voorövergebogen zitten. Hoe meer zijne beenen zwellen, hoe beter hij zig op de boorst bevind, inteedendeel, als de zwellung vermindert, dan word hij weder bezwaarder op zijn boorst.

De kentekens der waterzugt de harssenen zijn int eerst de gedaante eener langzaame koorts: de lijder klagt over pijn in de schedel, of harssepan des hoofts, of in de oogen; hij schuwd het ligt, is veelyds met mislykheid en braaken gekweld; zijn pols is ongereegeld en gemeenlijk traag; schoon hij loom schijnt en slaperig, kan hij egter nit in slaap geraaken; zomtyts is hij ijlhoofdig en dikwyls ziet hij alle voorwerpen dubbeld; tegen het einde deezer doorgans doodlijken ziekte, word de pols sneller, zijn de oog appelen verwijderd, de wangen bloozend, de lijder word zeer onrustig en woelig, en vervalt in stuipen.

De waterzugt tuschen de huid word zoo de lijder jong, van een goede lihaams getzeldheid en de kwaal schielijk ontstaan is, dikwijls heel glukkig geneezen door braak middelen, buikzuiveringen en door all zulke genees middelen welke de uitwaasseming en pisloozing bevorderen, maar zoo zij na langduurige koortzen of andre ziekzens ontstaad, dan is het nit noodig dat men ontlastende braak of laxeermiddelen gebruikt. In het eerste geval kenn men den lijder, te verstaan een volwassenen, een mespint braakwortel geven in twee lepels zee-uijen of zoogenamde tondeldoekbol stroop. Op dit middel moit de lijder zoo weenig als mogelijk drinken, wijl anderzints deszelfs uitwerking vernietigd word. Een paar thee koppen lauw water of een aftrekzel van camille bloemen is genoeg tot doorspoeling. Dit middel mag men zoo het noodig is een en ander, ja zelfs ten vierden maale herhaalen, mits met tuschen poozingen van drie of vier dagen.

Op eene der tuschen poozenden dagen, of zoo men nit meer als eens het braakmiddel woude gebruiken, neme den lijder daags ses maal of alle twee uren een mespint van het volgende buikzuivernde poeder in, als: cremor tartari of room van wijnstijn een lepel vol, rhabarber poeder een halfe lepel vol. Edoch in plaas van de rhabarber, kenn zoo men het heft of de mag verdraagen kan, drie mespint polijkrest zoud neemen, het welk met de room van wijnstijn vermengd een zeer goed water ontlastend middel is. Mengt het door malkander en vryft het tot een heel vijn poeder en lat het den lijder zoo als boven gezegt van gebruiken en darmeede een paar dage anhouden. Hoe minder de lijder daar op drinkt, hoe beeter het is. Maar zoo dit middel sterke snedingen of walgingen tot braaken veroorzaakt, neem 't den lijder nu en dan een thee kop hoender zoop.

Vervolgens zoo men deze vootsbeschreefene middeln gebruikt, kenn men den lijder omme het overvloedige water te ontlasten van volgendes zeer zeekere en werkzaame middel laten gebruiken: men nemt 10 of 12 blaaden van de zeeuijen of zogenamde tondel doek bol, te verstaan de witte blaaden van de bol, kina een hand vol, lat dat te zaamen koken met een kelder fles of

vier pint rijsende wijn in een ijser pott op de helfte, zijgt het vervolgens door een doek en doet er bij vier mespint salpeeter. Men geeft dar van den lijder s' morgens en s' avonds een lepel vol. Bij zommige lijder veroorzaakt het braaken, edog dezer kenn men verbeetern door dat men den lijder erst lat beginnen van dags een halve lepel vol te laten gebruiken en daglyks trapswijs de hoeveelheid vermerderen. Zoo zall het nits dan eene geringe walging veroorzaken, waar op den lijder rijklyk pis zall maaken en groote verlichting bemerken.

Met deze middel houd men an tot dat al het water door de pis ontlast en de zwelling geheel en al verdweenen is. Indien een of twee lepels vol te weenig is, dan kann men langzaamerhand tot drie lepels vol alle daagen geven, tot dat eene overvloedig ontlasting door de pis volgd.

Als men de gezwollene deelen dikwyls met warme doeken vryft, zoo doet dit zeer veel tot dierzelfer geneezing.

Wyl deze kwaal zeer geneigt is weeder te komen, moit de lijder naa dat het water afgedreven is, om het weder vergaaderen van het zelve te verhinderen, dikwyls beweeging neemen, want de lichams beweeging is in de waterzugt ten hoogsten noodzaakelyk, hetzij te voet gaan wandeleen, of te paard of met een rijtuig rijden. Hoe sterker de beweegins, mits zij de lijder verdraagen kenn, hoe beeter. Zijn voetzel moit droge zijn, als gebraden vlees, visch enz.: Van drinken moit den lijder zich onthouden en zoo hij its drinkt moit het weinig en geest ryk zijn; edog het is beeter zig zoo veel moglyk er van te onthouden en veel liever de dorst zoeken te stillen met schyfe van zoete of zuure limon of salade zonder oli of vell enkel met azijn en wat souden gemaakt, en er dikwyls een of een paar blaaden van in de mond genoomen. Omme de vasten deelen te versterken, kenn men den lijder van volgende aftrekzel drie mal 's dags een wijn kelk vol laten gebruiken: toppe van wilde alzem, kruizement, naretjes en bitter limon schellen, kina, van elk een hand vol. Snid en stoot het vijn en doet er bij een lepel vol heel fijn vylsel van ijzer. Dit lat men te zamen trekken op een fles oude rijzende of Rensche wyn twee mal 24 ure lang in de zon of in warme asch. Ook kenn hij nu en dan wat konfyt van gember, note muskat, bitter limoon, citers endierglyken gebruiken.

Voorts moit den lijder zig voor alle sterke ontlastingen hoede, daglyks zagte bewegingen neemen en zoo veel moglyk in t beginn der heerstelling nauwe kleederen draagen en zoo hij kan, een drooge en warme woonplaats verkiezen.

Door deze boven staande middeln zal doorgaans eene toevallige waterzugt, wanneer des lyders gestel buiten dat goed en gezond is, geneezen worden. Dan wanneer deze kwaal uit een kwade lichams gestelte, of na langduurige koortzen, of uit een ongezonden staadt der ingewanden voortkomt, als teering der long, knoestgezwollen der lever, langduurige buik- en roodloop, zijn sterke buikzuiveringen en braakmiddelen geenzins raadzaam. In dit geval is het veel veiliger de toevallen te verzagten door het gebruik dier geneesmiddeln welke de afscheidingen bevorderen en des lijders kragten door het geven van verwarmende en voedzaame hartsterkingen te ondersteunen.

Door onderschiedene weegen kan men deze ontlasting trachten te bevorderen, als door de afgang, door het zweet enz: Echter heeft de ondervinding geleerd dat het boven beschreefene middel uit de zeeuijen of tondel doek bol met wijn gekokt en salpeter by gedaan zeer zeeker en werkzaam is. Men lat het den lijder gebruiken op de boven gemelde wijze en houd er meede an tot dat de zwelling geheel verdweenen is.

Maar teffens moit den lyder anhouden zoo als boven gemeld met de room van wynstijn te gebruiken. Ik hebbe in deze kwaal altoos uitsteekende goede uitwerkingen van gezien, want hij bevordert nit alleen de afgang, maar teffens ook de pis lozing en zall genoegzaam aanhoudend gebruikt wordende, veeltijds de geneezing te weege brengen.

De buijk water zugt zoo zij nit lang geduurd heft, dan word zij dikwijls door het gebruik van boven opgegevene middeln geneezen. Als echter na wenige daagen de pis daar door nit overvloedig geloost word en de zwelling minder word, dan moit men zonder te vertoeven een geneesheer laten roepen zoo men zulken bekomen kann, omme het water door den buijk steek af te tappen. Deze aftaping gevt veeltjds groote verligting, doch brengt zelden eene grondige geneezing te weege.

Men heft echter voorbeelden genoeg er van dat door de aftaping verschiedene lijders zijn herstelt worden. Zelfst in ons Nederlands Africa is volgende geschiedenis bekend: een zekre Bastard Hottentots moid gepaard zijnde met een Hottentot dewelke, zoo als het meeste gedeelte Hottentots is, een groote dronkaard was, waar door hij waterzugtig wird. Zijn voormelde wyf gebruikte veelerlij kruiden en stofingen maar alles te vergeefs angeweed te hebben, ontstoot zij zig omme haaren man met een lancet en zoo zij zulke nit zoude kunnen kreegen, met een scherp geschlepen boschlemer mess door eene opening in den buik te maken en hem van het water te

ontlasten. Het geschiede met een wat stomp lancet vier finger breed van het heupbeen af na de genavel toe en liet hem all het water uit lopen, wardoor zij haar man voor een jaar heft herstelt. Het jaar darop begon zijn buijk weder te zwellen. Zij herhalde deze operatie zonder its van middeln te gebruiken en bevrijde hem weder voor een jaar. Deze operatie heft zij vyf agter een volgende jaare alle jaar herhaald. Na de vyfte herhalde operatie of insneding in de buik is hij van water zugt geneezen en heeft veele jaaren darna zeer gezond en zonder de geringste anmaning van 't water geleft.

De leef reegel des lijders brengt veel toe tot herstelling des lijders. Hij moit zij zoo veel moglyk zoeken te onthouden van drinken, inzonderheid van slappe en waterzuchtige dranken. Hij moit zijn dorst zoeken te verslaan met wei of heug van melk, vornamentlyk zoo men de melk heft laten schiften met azijn, of zoete of zuure limoon-sap. Ook is meede zeer verkwikend het voor opgegevene gebruik van salade met enkel asijn en wat zoud angemakt afkokzels van zuuring of dierglyken. Zijn spijsse moit droog, verwarmend en pisdrijvend zijn, gelyk geroost brood, gebraden vleesch van vogelen of ander wild, prikkelende en specerijachtige moes kruiden, als knoflook, mostaard, uijen, bron en tuin kers, of sterk korst, mieriks of peperwortel en dierglyken. Ook mag hij beschuit in wijn of brandwijn gedoopt eeten. Dit is nit alleen voedzaam, maar ook dorst-lesschend. Sommige zijn in der daad van de water zugt geneezen, alleen door zig geheel en al van vogten te onthouden en geene andre dan hirboven gemelde spijzen en drankte te gebruiken.

Geene middelen zijn 'er tot nogtoe bekend die in staat bevonden zijn de waterzugt der harssenen te geneesen. Egter moit men alle pogingen tot deszelve geneezing of verligting an wenden.

De genees middelen welke men gemeenlyk gebruikt, zijn buikzuiveringen uit rhabarber poeder een mespint, met twee mespint room van wijnstijn voor een volwassenen. Voor een kind moit het na zijne ouderdoom ingeregert worden. Ook is meede van veel nut omme des lijders hoeft te vrijven met warme doeken en papen in de nek uit zuur deeg, mostaard zaad enz: Bij dezen kenn men met veel vrugt gebruiken zoodaanige pisdryfende middelen als wij in de gemeene water zugt hebben voor geschreefen. Insgelyks moit men tragten eene ontlasting uit de neus te doen ontstaan door opznuiven van snuif tabak en dierglyk.

24. HOOFDSTUK

Van de beroerte

[pp. 137-141]

Onder den ziekten die, indien zij met eener zekeren hevigheid toezetten, altoos doodelijk zijn en aller hulp der konst spotten, staan de beroertens boven aan.

Een elk kent de beroerte; het is een schielijk verlies van gevoel, beweging en aller zinnen waardoor den lijder uiterlijk eenen dooden gelijk, de pols staan blyft en de ademhaaling bezwaard is, schoon het hart en de long in beweging blijven. Ik zal ten diezern einde mijn niet breed over deze ziekte uitlaten en nits anders aanraaden dan om dezelve te verhoeden, het welk met een weinig zorgvuldigheid kan geschieden, doch zelden kan geneezen worden.

Gemeenlijk onderscheid men haar in twee soorten: in een bloedige beroerte en in een slijmige beroerte. Bijde ontstaan zij uit eene verstopping of drukking der harssenen, veroorzaakt door eene uit storting van bloed, of eene verzaameling van waterachtige vogten. Het eerste soort, namentlyk de bloedige beroerte, tast gemeenlyk sterke, zwaarlijvige perzoonen aan die zwaar, dik en ontstooken bloed hebben. De andere, namlyk de slijmige beroerte, tast lieden aan die zwakker van gestel zijn, wier bloed wateragtiger, eer slijmig dan dik is en wier vaten slap zijn, de orzaaken waar zij uit ontstaan zijn verscheidene. Zij kan ontstaan door alles wat den toevloed van het bloed naar de harssenen te zeer vermeerdert, of het bloed in zijnen terug loop van het hoofd stremt, gelyk door hevige driften als toorn, angst, schrik en verdriet, door lang agter een naar boven te zien, door de damp van koolen, door de maag te overladen met spijs en drank, door ontugtigheid, door het lichaam te schielijk koud te laten worden wanneer het zelve verhitt is, door lang aan een in een warm bad te blijven, ook uit het onmaatig gebruik van specerijen, risjes of sterk gekruide of met risjes toebereijde spijsen endiergelijken.

De gemeene voorloopers der beroerte of de eerste tekenen zijn: duizeligheden en hooftpijn; verlies van het geheugen; een ligte belemmering in de tong; slaaperigheid; geruis in de ooren; het traanen der oogen en bezwaarde ademhaaling; somwijlen afkeer van spijsen en neijgingen tot braaken; verandering in 't angezigt, die moijelijk te beschrijven is; scherpe en voorbij gaande pijnen voor 't hart; vermindering van kragten zonder dat men de oorzaak van kend.

Wanneer lieden die aan beroertens onderhevig zijn deeze toevallen gewaar worden, hebben zij reden eene na bij zijnde vlaag dier kwaal te vreezen en behooren als dan alle poogingen aan te wenden om dezelve door middel van aderlaatingen, eene schraale levens wijze en openende geneesmiddelen te verhoeden. Onder de schraale leevens wijs moet men verstaan om zig van alles wat voedzaam, heet en scherp is te onthouden, glijk van veel vleesch, specerijagtig voetzel, wijn, brandwijn, koffij en thee water enz.: Zij moeten nits gebruiken dan groentens heel schraal klaar gemaakt, vrugten, brood pappen en zuure dingen als zuure of zoete limonen endiergelijken. Door de openende geneesmiddelen moet men verstaan zagt laxeerende of purgeerende middelen. Men neem ten dezem eijnde bij het gebruik voormelders schraaler leefwijs alle week twee of drie maal twee mespint vol roem van wijnsteen s' morgens nugtern met een glas water, twee of drie maal s' jaars den buik zuiveren met navolgende drank: nemt sennebladeren zoo veel als men met vier vingeren kan vatten, tamarinde en manna van bijden ter groote eenes klijnen hoender eijer, lat dit te zaamen koken met een kometje water een tellens of tien en doet 'er bij als het nog kocht twee mespint salpeter, lat het eens op koken en halt het van 't vuur af, zijgd het door een doek en drinkt het op een reis uit. Daglijks als het nit te warm weder zagtjes gaan wandelen, want de hitte der zon en kamers mit vur stoffe of mande moet men vermijden, s' avonds int geheel nit eten, vroeg gaan slaapen en vroeg opstaan. Zoo men opmerkt dat 'er veel bloed gemaakt en naar de herssenen gevoerd word, het welk men gewaar word door dat de ademhaaling bezwaard, draaijngen en zwaarheid in 't hoofd, eene opgeblazendheid en roodheid in 't angezigt endierglyken, moet men zonder uitstell aderlaaten en zig geheel aan de levensregeling houden welke reeds voorgeschreeven. De warme baden waar toe men hier zoo draar men eenige tekens van dier soort kwaalen opmerkt zijne toevlugt neemt, zijn in dit geval zeer verderfelijk en moeten nooit gebruikt worden. Dit zijn de voorbehoed middelen der beroerte, welke zoo zij bij tyds en anhoudent gebruikt worden veelyts eene beroerte verhoeden zullen.

De middelen welke men aawenden moet aan zulke lijders de welke van de bloedige beroerte aangetast en niet eensklaps uit het leeven gerukt worden: Wanneer de ziekte nit zoo hevig is en men den lijder vindt met een sterken, vollen, opgezetten pols (dat is te zeggen als de pols sterk en hard teegen de finger slaat), rood opgezwollen aangezigt, gezwollen hals, bezwaarde en snorkende ademhaaling, zonder gevoel en met geen andere beweegingen dan eenige poogingen om te braaken, die 'er zelfs niet altijd bij zijn, zijn dat men op staande voet het hoofd van den lijder geheel ontbloot, de hair met een scheer of scheermes afscheerd, het overige van 't lichaam

weinig dekken, hem eene versche lugt bezorgen, en niet zoo als het meest deels geschied de lijder te broijen met kombarsen of toe gehoude kamers, en zijn hals geheel losmaaken, te verstaan zijn das en hembt boortje. De lijder moet zeer still, gerust en koel gehouden worden. Men moet hem met het hoofd reedlyk hoog plaatsen en met de beenen nederwaards hangen, zijne kousse banden moet men vrij digt toehaalen. Zoo draa de lijder dus geplaatst, moet men hem een aderlating op den arm doen en een kometje vol bloed aftappen. Zoo het bloed met veel drift bij de eerste lating loopt of springt, moet men de aderlating in tyd van vier en twintig uren nog drie maal heerhaalen, het zij op den arm of voet. Men moet hem vervolgens alle drie uren een klisteer zetten, het welk bestaan moet uit een kometje warm water, twee lepel soete oli en een lepel vol fijn gemaakt zout. Men moet zoo het moglyk hem ryklyk van navolgende drank laten drinken: een bottel gemeen water, doeter bij twee mespint fijn gemakte salpeter of roode Halsche poeder. Zoo men dezer niet heeft, kenn men hem een afkookzel van tamarinden, wei van melk, water met roem van wijnsteen endierglyken laten gebruiken. Zoo draa de hardheid of het hardslagen des pols vermindert, de ademhaaling vrijer en het aangezigt niet zo rood meer is, moet men hem een paar lepel vol roem van wijnsteen in water gezmolten of volgenden drank laten gebruiken: senneblaaderen zoo veel als men met vier vingeren kan vatten, tamarinde en manna van bijde ter groote eenes hoender eijer, salpeter drie mespint vol; lat dit te zaamen koken met een kometje water op de helfte, zijgt het door een doek en laat het den lijder op een reis, of alle dertig tellens een lepel vol van gebruiken. Alle geestige dranken als wijn, brandwijn, het zij als drank, het zij om aan te leggen glyk zulks menigmaal geschied op de slaap, op de maag enz: of om aan te ruiken moet men zorgvuldig vermijden. Men moet den lijder zoo min als moglyk aanraaken, prikkelen, vrijwen of beweegen. Glyk zulks het eerste hulpmiddel is het welk men hir gebruikt, men verbeeld zig te onregt om daar door den lijder op te wekken, met een word, men moet alles vermijden wat de drift of de opwelling van 't bloed aanzetten of vermeerderen kan. Het braaken welkes zomtyds bij eenige lijders plaats heeft moet men nit zoo als men zig verbeeld dat de maag vur door braakmiddelen of door lauw water zoeken te vermeerderen. Men moet het volstrekt zoeken te vermijden en noit geen braakmiddel gebruiken, want het zou doodelyk kunnen zijn, want het zoude de herssenen nog meer met bloed overlaaden of door het sterke forceeren het bloed naar 't hoofd gedreeven worden.

In de slijmige beroerte hebben dezelve toevallen als in boven beschreefene plaats, alleenlyk is de pols nit zoo sterk en de ademhaling minder bezwaarlyk, het aangezigt niet zoo rood, somtyds

zelfs bleek; bij wijlen zijn de braakingen ook gemakkeliker en meer met stoffen verzeld. De aderlaating is in dit geval niet zoo noodig als in het vorige. Gemeenlyk egter mag zulks veilig voor eene keer gedaan – doch nit heerhaald worden. Men moit den lijder plaats en gelyk in het andere soort, hoewel dit hier een wenig minder noodzaakelyk is. Men zett den lijder vervolgens klijsteeren gelyk boven gemeld, dog zonder oli met eens zoo veel zout. De buik zuiveringen en dranken welke boven beschreefen, zij hir mede zeer noodig. Insglijks moit men den lijder terstond Spansche vliege pleijster of mostaard pappen aan de kuit en aanleggen.

[die volgende bladsye in H: semanuskrifvermis, en skoon skrif pp. 186-187 is gebruik]

Indien de natuur zig door het zweet schijnt te willen redden, moet men haar helpen door karmedikt te laten trekken gelyk als thee en rijkelyk lauwe warm van laten drinken, het welk de natuur veel beter zal behulpzaam zijn om het zweet te bevoordeeren dan door het schadelijk gebruik verhittender middelen en kombarsen de leijder te broijen. Men moit zo den lijder aan het zweeten hem zeekerlyk warm dekken en hem voor koude bewaaren, maar teffens msatig en nit tot broijens toe. Door het rijkelyk en langduurig zweeten, heeft de heer Tissot en andere vermaarde mannen de beroerte en gemeenlyk daarop volgende lamheid zien geneezen.

25 HOOFD:

Van de ziekten der vrouwen

[pp. 111-137]

Alhoewel de vrouwelijke zexe an alle de ziekten die ik beschreeven heb en nog beschrijven zal bloot gestelt zijn, zoo zijn zij nog an andere haare sexe eigene ongemakken van welk het manelijke gezlagt vrij onderworpen. De voornaamste dezer zijn de maand stonden of verandering, de zwangerheid, de verlossing en de gevolgen der verlossing. Men kan deeze zeekerlijk geene kwaalen zelve noemen, dan wegens de teederheid der sexe en de verkeerde behandeling welke in die toestanden somtyds plaats heeft, worden dezelve den oorsprong van ontallyke rampen en elenden. Wij zullen dus overgaan tot de bezchrijving dier kwaalen en ongemaken welke uit deze boven bezchreefene ongemakken door kwaalyke behandeling, verkeerde leefwijs kunnen voortkoomen.

Over de maandstonden of verandering

De vrouwelijke stonden of verandering begint gemeenlijk bij het werkende gedelte omtrent het viertiende jaar te vloeijen, dog bij werklooze, zittende, teere en weeke meisjes veelyts eenige jaare later. Het ophouden derselven is in den ouderdoom van omtrent vijftig jaaren, welke twee tyd perken dus het gevaarlykste van haaren leeftyd zijn. Bij de eerste verschijning deezer zuivering, ondergaat het geheele lichaams gestel eene zeer anmerkelijke verandering, inderdaad gemeenlyk ten goede, doch ook somtyts ten kwaade. Het is als dan dat de uiterste omzigtigheid nodig is, wyl de gezondheid en het geluk des levens eener vrouw grootendeels van haar gedraag in dit tydperk afhangt.

Zoo een meijse om dezen tyd haars leevens in huis en gestadig zittend gehouden word, nit in de open lugt komt, geene werkzaame beezigheeden die het geheele lichaam beweging verschaffen heeft, verzwakt en verslapt zij en blyft klein en teder van gestalte. Haar bloed nit behoorlyk bereid wordende, ziet zij bleek, geel en ongedaan uit, haar gezondheid geesten en krachten neemen af en zij word voor haar geheelen leeftyd ziekyk. Zoodaanig is het lot van een groot getaal ongelukkiger vrouwspersonen, welke of door te veel toegeevenheid, of door bekrompene omstandigheeden in dit gevaarlyk tydperk des leevens het voordeel de beweging en vrije lugt missen.

De gemeenste oorzaken dat deze ziekte in ons Nederlands Africa onder de jonge meisjes en vrouwen zoo algemeen, (1) is bij het meeste gedeelte de luiheid en loomheid; (2) de onder het meeste gedeelte der sexe ingewortelte schadlyke gewoonte om onrijpe vrugten te eeten (ik heef zelfst zodaanige gekend welke geene vrugten zouden eeten die tot hun rijpte gekomen) waardoor zoo zij ryklyk gebruik worden alle de vogten en sappen geheel bedorven raaken; (3) het veelvuldig gebruik van thee en coffij water waar van deze ziekzens hir onder de meisjes veel gemeener zijn dan elders; (4) het verderflijke gebruik der vur stoffen welke dat der vrouwlyken sexe eigene swaakke en tedere gestel nog meer verslapen. Een zwaarmodig gestel is mede voor meisjes van deze jaaren zeer nadeelig. Zelden ziet men eene levendige, vrolike meid die nit bestendig eene goede gezondheid geniet. Daar in tegendeel, de stemmige, de druilloorige en droefgeestige schepsels, de prooi zijn van opstijgingen en dierglyke kwaalen.

Wanneer een meisje tot die jaaren gekomen is, wanneer gewoonlyk de stonden beginnen te vloeijen en deze egter nit te voorschijn komen, maar integendeel bleek, droefgeestig, in een word haar gezondheid en geesten afneemen, raaden wij, in plaats van het arme meisje in huis op te sluiten en haar te kwellen met verschieperlyk walglyke en schadelijke middelen, als rosmarijn, pimpernel, kruizemunt, Haarlemmer en barnstyn, duivelsdrek, castoor endierglyken, haar liever in een vrije plaats te bringen waar zij vrije lugt in ademd en aangenaam gezelschap vind. Aldaar laate men haar gezond voetzel gebruiken, genoegzame beweging neemen voornamlyk te paard, het welk ik altoos van veel nut bevonden, en zig zelve verlustigen. Er is geene reede te twyfen of de natur dies geholpen zijnde, zal zelve het werk volbrengen en zeker hir in mist ze zelden, ten waare de schuld daar van bij ons zelfs te zoeken zij.

Zoo draa de stonden eens begonnen hebben te vloeijen, moit men zig zeer zorgvuldig van alles wagten, 't geen dezelve zoude kunnen stremmen. Alle vrouwsperzoonen moiten gedurende den tijd dat dezelve blyven aanhouden, of dat zij haare verandering hebben, zeer omzigtig omtrent haare spijs en drank zijn. Van visch en alle soorten van spijzen die zwaar te verteeren zijn, moiten ze zig onthouden, zoo ook van vrugten, karnemelk en diergelyken.

Koude is voor vrouwen in deze omstandigheeden mede zeer naadeelig. Veelen onder haar reeknen haare kwaalen van een koude die ze gedurende het vloeijen der stonden gevat hebben, oorspronklyk te zijn. Dus behoord alle omzigtig en oplettend te doen zijn in die omstandigheid, dat zij nit zoo als het meest gebeurd in dit tijd perk bloots voets in koude en nattigheid loopen, of

op koude klippen zitten, voornamntlijk s' avonds en s' morgens en welke hir zeer gebruikelijk is, om s' morgens of s' avonds in plaats van te gaan wandelen, op de stop welke gemeenlijk met klippen gefloert, gaan zitten. Alle deeze schadelijke misbruike kan een elk verhelpen door in de eerste plaats al was het dan maar tegen en geduurende dit tydperk, kouzen en schoenen te draagen en in plaats van op de koude grond of klippen, op stoelen te zitten; wijl eene koude die haar op andere tyden geen het geringste nadeel toebrengen zoude, op dat tydperk genoegzaam is om haar gezondheid en geheele gestel te bederven. Insgelijks moiten ze zig wagten voor alle de driften welke op het lichaam invloed hebben, als angst, vrees, verdriet, kwaadardigheid en andere gemoeds aandoeningen. De driften hebben invloed op alle de deelen des lichaams, doch op geene meer dan op deze en zijn nit zelden de oorzaak van opstopping der stonden, die zeer moeilijk of volstrekt ongeneeslijk is.

Door wat oorzak ook de stonden opgestopt zijn, uitgezondert de zwangerheid, moet men ten spoedigsten middelen aanwenden om dezelve te herstellen. Ten deezen eijnde raaden wij beweging, voor al te paard aan, in eene drooge, vrije en eenigzins koele lugt; gezonde spijsen en zoo het lichaam zwak is en kwijnend, hartsterkende dranken, insgelijk volijke gezelschap en alle soorten van onschuldige vermaaken en verlustigingen. Ontstaat de opstopping uit verzwakking en verslapping der vaste deelen, moit men zoodaanige middelen aan wenden die de spijsverteering bevorderen, de vaste deelen sevigen en het lichaam behulpzaam zijn in het bereiden van goed bloed. De voornaamste middelen zijn het ijzer, de kina, met andere bittere en saamtrekkende geneesmiddelen. Men laate een lepel vol ijzer vijlsel vier en twintig uren lang in eene warme plaats, op een bottel rijzende wijn, of zoo men deze nit heeft, op een thee kopje azijn in warme asch, of een andere warme plaats trekken, zijg het vervolgens door een doek en verdeele het doorgezijgte in twee deelen en doet jeder deel op een kelderfles of vier pinte koud water, en neeme drie of vier maal 's dags een thee kop vol daarvan. Of men maakt het vijlsel heel fijn een of twee lepel vol, neemt vervolgens een thee kop vol honing, theriakel een lepel vol, maakt dit wel door malkander en doit 'er het ijzer vijlsel bij, vermengt het wel en gebruikt 'er dags drie of vier maal ter groote eener noote moschaat van. Men ken bij het gebruik dier middelen nog bij voegen het gebruik van het een of ander bitter aftrekzel, maar geene Helmonts dropels; deze zijn te verhittend. Men kan bij voorbeeld kina, karmedikt, bitter lemoonschil endiergelijke op wijn of brandewijn laten trekken en tusschen het gebruik der voormelde middelen twee of drie maal 's dags van gebruiken, naar dat de lijdster zulks verkiest. Men heeft hir zeer int gebruik en is 'er ook

zeer opgesteld om meisjes welke de stonden nit kreegen kunnen bloed te laten, vooral zoo zij bleek, swak en ongedaan uitzien en wel op geen ander plaats dan op de voet, 't geen voor 't grootste gedeelte mede een vooroordeel is en noit ondernoomen moit worden zonder de raadgevingen eenes kundigen geneesheers. Verscheidene jonge meisjes waar ik bij geroepen was, heef ik van heerhalde latings in doodelijke zwakheid en waterzugt gevonden. Van ses bij welke ik in dien staat geroepen ben geweest, ben 'er nit meer dan twee geneezen. Zij waaren bijde dogters tans op het Roggegeld woonender veevokkers. De eene was reed zoo verre dat door 't gangrana of het koud vuur ze de helfte haar's linker voets verloor. Zij waaren bijde gegoede lieden, egter lieten ze het op 't uiterste aankomen om een geneesheer darover te laten roepen of ten minsten doen om raad pleegen.

Wanneer de opstopping der stonden uit slijmigheid en verdikking des bloeds voortkomt en de lijdster van een grof en volsappig gestel is, dat is te zeggen, als zij bloezemd van wezen, dik en grof van lichaams gestalte, zijn 'er zuiverende en zoodaanige middelen noodig die de vogten verdunnen. In dit geval moit zoodanig eene vrouw adergelaaten worden, al was zij nit dik en grof, egter heel bloezemd van wesen, is zulks noodzaaklijk het zij op de voet of op de arm, dikwijls mit de voeten in warm water zitten, van tyd tot tyd verkoelende buikzuiveringen gebruiken, als bij tuschen tyden van drie of vier daagen een lepel vol roem van wijnstijn endierglijken, en geene dan schraale en dunne spijzen eeten; haar drank zij wei van melk of amandelmelk. Ook behoort zij steeds maatige beweging te neemen, het zij gaan wandelen of met een paard of met een wagen rijden.

Indien de opstopping onstaan is uit gemoed andoeningen als verdriet, schrik, angst, toorn enz: moit men alles aanwenden om de lijdster te verlustigen of te doen bedaaren, het zij om haar van de voorwerpen die het zelve deden onstaan te verwijderen, of naar een anderen plaas, in gezelschap vroolijker lieden enz: te brengen. Darom behoort elk man omtrend deze omstandigheid voor zijne vrouw voor dien tyd al het geene welke op haar gemoed andoenelyk zoude zijn te verbergen en zig vriendlyk en toegeevend te gedraagen.

Somtyts egter gebeurt het dat de opstopping der stonden een uitwerkzel van andere ziekzens en kwaalen. In dit geval zoude men zeer kwaalyk handelen om zij door geweldige afdrijvende middelen te doen voortbrengen. In plaats van daarteegen middelen te gebruiken moit men liever alle middelen aan wenden om erst de ziekte te geneezen en de gezondheid en kragten te

herstellen. Zoo draa zal zulks nit bereikt zijn of de stonden zullen wel raas van zelfst weder komen.

Van het te sterk vloijen der stonden of stortings

Het vloijen der stonden kan zoo wel te sterk zijn als te gering. Dit plaats hebbende, verzwakt de lijdster en word bleek, den eetlust verdwijnt en de spijsverteering geraakt bedorven, haare voeten zwellen en veeltijds volgt 'er waterzugt of teering. De gemeenste oorzaake waar uit zulks ontstaan, kan zijn een zittend leven, uit sterk eeten van gezoutene, sterk gespeceriede of zware en scherpe spijzen. Darom behooren zig vrouwen welke an dit ongemak onderheevig of nit te wagtun voor het veel eeten van gezouten vleesch als bultongen, gezouten en gerookt schape en beeste vleesch, gezoute visch, risjes en den daar uit gemaakte blatjang, samballe, kerri en dierglyken, uit het gebruik van verhittende, van sterke en geestrijke dranken als chocolade, koffij, thee, kandeele, wijn en brandwijn, het gebruik der met vur angevulde stoffe, bovenmatige vermoeidheid, heevige driften en gemoedsaandoeningen enz:.

Dit ongemak ovrkomt dikwijls an vrouwens van vyf en viertig of vyftig jaaren, egter word het in ons Nederlands Africa bij veele vrouwens van vyf en twintig, dertig endi:ijk zeer veel waargenoomen, vooral onder de zoodaanigen welke meer zittend dan bewegend, meer in plaats van koud water te drinken met thee en coffij-water of andere geestrijke dranken hun leeftyd doorbrengen.

Om deze vloeiing te beteugelen of te doen ophouden, moit des lijdsters lichaam en geest still gehouden en zoo veel moglyk alle warmte vermijden worden. Zoo de vloed of stortings zeer sterk is, moet zij te bedde blyfen en laag met het hoofd leggen, edog het welk nog beeter om haar op een stroo bedde te laten leggen. Men neeme zoo de stortings sterk anhouden een paar bottels azijn, doet zij in een half eemer koud water en maak er bedde lakkens, of taffel lakens in nat en legge ze wat uitgewrongen zijnde de lijdster om de heele buijk. Zoo draa hit doek begint warm te worden van het lichaam, haale men het af en domple het weder in dat met azijn vermengte water. Egter heef dat in zomige gevalle nits geholpen, dus moit men zijne toevlugt neemen tot kouden baaden. Men ontkleede zulk een lijdster en lat haar tot onder de borste in een bali met koud water zitten, maar teffens het eerste maal nit langer dan omtrenk een dertig tellens, het tweede maal wat langer of naar dat het de kragten en omstandigheeden des lydsters toe laten. Zij moet verkoelende, ligte en dunne spijzen eeten, gelyk kalfs- of hoender-soup met of zonder brood en

rijklijk drinken van de volgende wei: men neem een half eemer melk, lat zij in een eijzer pot koken. Zoo dra zij begint te koken, doit men bij drie mespint vijn gemakte aluin en lat zijt te zamen op koken tot dat de melk geschift. Zijgt het vervolgens door een doek en lat de lijdster koud geworden zijnde van het door gezeigte melk water of wei gebruiken. Ik heeft in veele zeer zwaare vloijingen waar ik bij geroepen waar het altoos met veel vrugt laten gebruiken, edog zoo men dezès nit bekomen kenn, lat men eene of een paar hand vol wortels van brand neetels koken met twee kelder flesch water op de helfte, waar van de lijdster koud geworden zijnde, rijklijk drinken moit. Zoo de lijdster door het verlies van rijklyk bloed zwak of flauw, moit men haar zoeken te versterken door wat wijn of dertig of vertig drupels van het mineraal pijnstillend vogt van Hoffman, of zoogenamde witte Hoffmans drupels in een half kelke wijn en reukende vluge geesten of azijn onder de neus gehouden en de slapen en ovrige heele aangezigt mede te waschen. Zoo draa de vloijengen op houden, zullen gemeenlijk alle de anderen toevalle schielyk bedaaren, edog de lijdster moit zig zoo veel immers moglyk still houden. De minste eenigzins sterke beweging of gemoedsaandoeningen of broijingen zouden deze ongemak op het oogenblik weder doen voortkomen.

Over de witte vloed

Dat geene het welk men de witte vloed noemt, is eene zeer gemeene kwaal welke uit het opstopen en te sterk vloijen der stonden voort komt en die an vrouwen van een zwak en teder gestel ten uitersten naadeelig is. Het zelve ontstaat doorgaans uit verzwakking en verslapping des lichaams die uit ledigheid, of te veel zitten, uit het onmatig gebruik van thee, koffij en andere waterachtige en slappe dranken en spijzen voortkomen, en het gebruik der stoffe met vur zijn alleen genoeg om deze kwaal voortbrengen. De thee en koffij verslapt het lichaam van binnen en de stoffe van buiten en geene deele worden door de laste meer verslapt dan de teel deelen.

Deze ontlasting is dikwijls verschieden van kouleur. In 't begin is ze witt en melkagtig, egter zoo het ongemaak lang duurt, worden de stoffe welke den lijdster kwijdraakt geel, groen, grouw, of ook wit, somtyds zwartachtig.

Vervolgens zoo de kwaal blyft anhouden worden, de stoffe waterig, scherp en bijtend, vervuild en stinkend. Deze stoffe door knaagen nit alleen alle de deele uit welke zij voort komt, makt zij wond en etteragtig, maar bederft zoo hij lang anhoud alle de vogten en geeft anleiding tot veele ziekten en kwaalen.

Om deze kwaal te verdryfen, moet de lijdster zoo veel beweging neemen als zij maar eenigsings zonder vermoeid te worden, verdraagen kan. Zij moet vaste en voedzaame, egter ligt te vertere spijze gebruiken en versterkende dranken, gelijk goede roode wijn enz: Deze kan zij zuiver of mit water vermengt drinken naar zij zulks goedvind. Van thee, koffij moit zij zig onthouden. Sterke of kragtige vleeschsoupen hebbe ik in dit ongemak meermaalen van uitsteekend goede uitwerking bevonden. Ook moit de lijdster vooral 's morgens nit te lang in 't bedde blijven leggen. Zoo de kwaal na deze voorbeschrefene middelen nit luisterd en er geneesmiddelen noodig zijn, kan men met goed gevolg in dit ongemak gebruik maaken van volgend afkoxsel als het beste ons bekend: Neemt kina, witte bijvoet, van elk een goede handvol, lat dit te zaamen koken met twee bottels water op de helfte, zijgt het vervolgens door een doek en gebruikt 'er alle dage een bottel vol van, edog elken bottel vol moit daglyks gekookt worden en nit zoo als het wel gebeuren mogt drie of vier in voorraad. Het middel zoude dardoor veel van zijn kragt verliesen of bederven. Zoo dit middel anhoudend gebruikt word en men in het warme jaargetyde of goed zaizoen het koude bad alle weeke twee of drie maal bij gebruiken kenn, zal het zelden aan eene spoedige genezing te genieten.

Van het ophouden der stonden

Het ophouden der stonden in den in 't begin dezer hoofdstuk bezchreefen ouderdom van jaaren, is insglijks voor de vrouwelijke sexe zeer gevaarlijk. Het is ook geenzins te verwonderen eene gewoone ontlasting die lange jaare geduurt, hoe gering die ook zij, is genoegzaam in staat het geheel gestel in wanorde te brengen, ja zelfs den dood te veroorzaken als zij gestremmt word. Hir van daan komt het, dat zoo veele vrouwen omtrend dezer tyd des leevens in kwijnende en sleepende ziekzens vervallen of schroon.

De zoodaanigen egter die dit tydperk overleeven zonder eenige der boven genoemde kwaalen te krijgen, worden dikwijls gezonder, haare veezelen worden sterker, zij bevinden zig kloeker, verscheidene geringe swakheeden gaan over en zij genieten vervolgens een zeer gelukkigen ouderdom.

Het gebeurt dikwijls dat vrouwen van een grof gestel omtrent dezen tyd etterzweeren aan de enkels of andere deelen des lichaams krijgen, of verscheidene jaaren van het op houden der stonden door het eene of andere toeval aan eenig deel des lichaams, voor al an de beenen etterzweeren of verouderde zeere hebben gekreegen. Deze eerst en last beschreefene moiten zeer

voorzigtig behandeld en nooit moit men trachten om dezelve te geneezen, maar veel liver op er en etter dragend kouden, of zoo men deze welke zomtjits zeer lastig wil geneezen, moit men in der zelve plaats een fontanel stellen door het opdroogen of geneezen der zelve. In dit tydperk worden zulke vrouwen wel raas daar naa door hevige of sleepende ziekten, voornamlijk der water zugt, 't koud vur of schielijke dood aangetast.

Als de stonden door den ouderdom ophouden en dit eens klaps geschied en indien zij te vooren overvloedig waaren, moit men noodsaakelyk een aderlating doen en die wel alle drie of vier maanden herhaalen. Zij moiten minder voedzaame spijs en drank dan naar gewoonte gebruiken, vooral van vleesch, eijeren, wijn en derglyken, genoegzaame beweging neemen en steeds zoorge draagen om openen lyf te houden, of dat zij alle dage afgangen hebben. Dit laste zoo ze hard lijvig zijn kan men te weege brengen door twee of drie maal 's weeks een lepel of al was het maar een half lepel roem van wijnstijn te gebruiken, het welk het beste middel in dit geval, vermits het de natuurlijk ontlastingen door den afgang, pis en uitwasseming een weenig vermeerdert, en even daar door de veelheid van bloed, die er natuurlijk gemaakt word, vermindert.

Over het zwangerheid

Onder de onteelbaare weldaaden warmede de Grootte Stigter onzerer tegenwoordigheid ons vereert heeft en die tot bevordering onzer gelukzaligheid strekken, is de voortteeling onzers gezlagts zeker de grootste en geheimzinnige.

Het meeste gedeelte der zwangeren vrouwen zijn int begin haarer zwangerheid, onderheevig aan pijnen voort hart, mislykheid en braaken, voor al des morgens. De hooft en tand-pijn zijn mede zeer lastige toevallen der zwangerheid, ook zijn ze dikwijls met de zoode gekweld. Bij veelen duurt de zoode maar eenige maanden, bij sommige tot den eersten of tweeden daag naa haare verlossing. Maar deeze kwaalen wijken gemeenlijk voor de aderlaating en eenige zagt open lijf houdenden middelen, als een vijg of tien, met een goede hand vol rosiene gekokt met een bottel water op de helfte, vervolgens door een doek gezeigt zijnde, ken men het op eens of twee maal gebruiken, edog voor de zoode is ons geen beeter middel bekend dan de witte magneese, welk nit alleen zuur opslurpend, maar teffens ook laxerend is. Wij zouden nog verscheidene ongemakken der zwangeren vrouwen kunnen aanhaalen, maar terwijl het meeste dier ongemakken weder zoo als zij gekomen zijn verdweenen, zullen wij nit meer als de twee volgende waar vrouwen in dien

staat veemaal mede gekweld zijn byvoegen, als opstopping, somtijds ontlooping des pis. In het eerste toeval zijn stoffingen van warm water over de blaas en heup, en in het tweede soort de stoffinge met koud water de beste geneesmiddelen. Zoo egter in de tweede of lastgenoemde kwaal de pisontlooping door het koud water nit bedaard, ken men de lijder wei van melk welke met aluin gezchift, laten drinken.

Van het miskraamen

Dezer geene bijzondere verhandeling noodig gehad hebbende terwijl het aan een geschaakelt is met de zwangerheid, maar om het voor lieden welke gaarne alles int register van een boek naslaan te vinden zoude zijn, heef ik het om deze en andere reedenen bijzonderlyk beschreeven.

Eene iedere zwangere vrouw loopt steeds meer of min gevaar van een miskraam te krijgen. Hir tegen dienen zij zig met uiterste omzigtigheid in acht te neemen, wyl zulks nit alleen haar gestel verzwakt, maar teffens voor het zelve ongeluk in het vervolg bloot steld. Eene miskraam kan geduurende den geheelen tijd der zwangerheid voorvallen, doch het meest gebeurd zulks in de tweede of derde maand, somtijds ook wel in de vierde of vyfde.

De gewoone orzaaken eener miskraam zijn het sterven van de vrugt, zwakheid en verzlaping der lyfmoeder, zwaare ontlastingen, sterke beweging, zwaar beuren, te hoog reiken, braaken, zwaar hoesten, stuiptrekkingen, slaan of stooten tegens den buik, struikelen, vallen, koortzen, allerlei stank, overmaat van bloed, ledigheid en gebrek van beweging, eene al te rijkelyke of ook wel eene al te schraale levenswyse, door zig al te veel te broijen en te veel warme wateragtige spijzen en dranken te gebruiken, het overdaadig gebruik der met vur aangevulde stoofe, heevige driften en gemoedsaandoeningen als angst, schrik, verdriet, kwaadaardigheid enz:.

De kentekens eener naabij zijnde miskraam zijn pijn in de lendenen of in den onderbuik, eene doove pijn en zwaarte in de binnen zijde der dijen, eene kleine houde of huivering, mislijkheid, hartkloppingen, de borsten worden plat en zagt, de buik ingevallen en 'er ontlast zig bloed of waterachtige vogten uit de lyf of baarmoeder.

Vrouwen van zwak en slap gestel raaden wij om miskraamen voor te komen, vaste spijzen te gebruiken, wenig thee, coffij en andere slappe waterachtige dranken te drinken, minder vur in de stoofe te gebruiken, deze stoofe met vuur welke het meeste gedeelte anhoudend gebruikt, gepaard met een zittend en verslapend leefwijs, zijn de waare oorzaak dat de miskraame onder een vrij groot getal vrouwen in ons Nederlandsch Africa zoo algemeen zijn. 's Avonds vroeg te bedde te

gaan en 's morgens vroeg weder op te staan, vogtige huizen te schuwen, zoo veel mooglyk beweging in de opene lugt te neemen zonder zig egter te vermoeijen en nimmer uit te gaan in vogtig en mistig weder, voor al bloots voeds, zoo zij zulks vermijden kunnen.

Vrouwen van een vol en sterk gestel moeten maatig zijn in het gebruik van spijzen, zig van sterke dranken en van alles wat het lichaam virhit, of de hoeveelheid des bloeds vermeerderd, onthouden; zij moiten geene spijzen dan groentens en moeskruiden. Voorts moit eene zwangere vrouw steeds in eene vrolijk en bedaarde gemoedsgesteldheid gehouden worden. Alle hevige driften stellen het leven haarer vrugt in gevaar en kunnen oorzaak van een miskraam zijn.

Zoo draa zig eenigerlei tekenen van een miskraam beginnen op te doen, moit men de vrouw op een matras of het welk nog beeter, op een stroo bedd leggen, de veeren bedden zijn zeer kwaad in dat geval, mit het hoofd moit ze laag leggen en haar zoo veel moglyk still en gerust houden. Alle haar kleederen moiten los gemaakt worden tot de kouze banden toe, men moit haar nit broijen met deekens of kombaarsen, maar veel liever met eene dunne bedde laaken of spree bedekken en geene dingen geeven die verhittende zijn. Haar spijsze moit zijn brood of bishuid in water geweekt, melk met rijst, goort endierglyken.

Zoo haar kragten het toelaaten en door geene zwaare stortings rijklyk bloed is kwijd geraakt, moit men haar terstond een ordinaire kometje vol of thien onzen bloed op de arm aflaaten. Zoo zij sterk begint te vloeijien, moit men haar bedde of taffel lakens vier dubbelt gevouwen in koud water nat gemaakt over den buik leggen en dat zoo dikwijls heerhaalen als het doek begint drook te worden. Zoo dezer nit voldoet, kann men in een eijmer water een bottel roode vaderlandsche wijn of azijn doen en daar de doeken in nat maaken en op boven beschreefene wijze gebruikten. Haar drank zij garste- of rijst-water met zuur limon sap; men geve haar om de drie uren een goede mespint fijn gestootene salpeter met tien drupels pijnstillend mineral vogt van Hoffman of witte Hoff: drupels in een kop garste water. Indien zij met buikloop en braaken gekweld is, geeven men haar brood water met wat fijn gemaakte kaneel bij te drinken. Het zelve zal zelden missen an het oogmerk te voldoen.

Bloed rijke vrouwen die gewoon zijn op zekere bepaalde tyd haares zwangerheid een misval te krijgen, behooren altoos eenige dagen voor dat tydperk aader gelaaten te worden. Hir door en door den boven voorgeschreefenen leef reegel, zullen zij veeltyds dat ongeluk ontgaan.

Men moit egter nadat wij alle behoorlijke omzigtigheid ter voorkooming van miskraamen aanbevolen hebben, geenzins begrijpen, dat wij zwangere vrouwen van haare gewoone bezigheden en beroep afraaden. Dit zoude zelfs van eene regts tegengestelde uitwerking zijn. Gebrek aan beweeging verzwakt nit alleen het lihaam, maar veroorzaakt teffens eener al te grooten overvloed van vogten en dit zijn juist de twee voornaamste oorzaaken der miskraamen

Van het kraamen

Ledigloopers gelijk verschiedenen van landloopers enz: zoo draa ze bankroet of te lui om te werken geen beeter middel van bestaan kunnen kreegen dan zig voor wonder of tover dokter uit te geeven. Even zoo gaat het met onze vroedvrouwen. Het meeste gedeelte de welke twee of drie kinderen geteelt hebben zijn vroedvrouwen, behalven het groote getaal Hottentots en bastaard Hottentots en slaven meiden welke tot het verlossen van vrouwen Hottentotinne, slavinne endierg: gebruikt worden. Het getaal der door kwalijke behandeling vermoorden vrouwens, het getaal der kinderen welke in de geboorte door kwalijke en onkundige behandelingen om 't leven komen of met regt mag men zeggen vermoord worden, zoude het getal der eersten welke aan ziekzens sterven zeer overtreffen en van het laste zouden 'er zeekerlijk meer stervende en dood dan levend ter waerld komen. Zoo de al wijze Schepper en de natur nit voor gesorgt hadden door haare lichaams gestel van natur en t' klima eigen, slapper en dus die deelen welke tot doorgan van de vrugt dienen makkelijker verwijder.

Men beroept zig altoos dat het de nood vereischt, dit stem ik toe, maar egter vereischt het de nood nit om hand aan een werk te slaan waar van men onkundig is en het leven tweer schepselen van afhangt, glijk als of men jemand die geen horlogie maaker een horlogie 't welk stukend tot heel maaking wilde geeven. Hij wet dat het een horlogie is en ziet haar bouw, maar weet nit waar het stukend en op hoedaanige wijze hij het maaken zal om 't weder in zijn voorige gang te zetten. Even zoo gaat het met onze vroedvrouwen. Zij ziend haar, en anderer lehaam, de opening welke de natur gemakt tot onzerer doorkoming in de warld, maar egter om de inwendige bouw waar het by zwaare kraame an haapert en dan door de werking der schadelijken middel welke men gebruiken, het bemoid men zig net mede genoeg. Men heef de naam van vroedvrouw, slat hand an 't werk, (dezer egter zoude nog van geen de minste kwaade uitwerking zijn zoo men nit zoo als het meeste gedeelte gewoon om te doen één, twee of drie daage voor de tyd begon) en zett zulke arme schepsel aan tot ontydige poggingen, die alle verlooren zijn. Zoo de weeken zoo als

het bij een vroegtydig begin anders nit weezen kan te zwaak of te flauw, zoekt men deze te vermeerderen of te versterken door verhittende en vernielende geneesmiddelen. Men kan zig nit verbeelden dat de natur het zelve zonder haarer hulp ter waerld brengen. Egter zal zulks altoos geschieden zoo men, wanneer de arbeid langduurig is en moijelijk, om ontsteekingen te verhoeden haar te hulp komt met een aderlating van een goed half kometje bloed op den arm of foet te doen en een of twee klistereen of pillen te zetten en de lijdster boven de damp van warm water zetten (dat boven het damp van warm water te zetten moit men verstaan dat men in een pott of dierglyken warm water doet en lat de lijdster met haar schamdeelen darop zitten), of het meesten tegen natuurlijke gevallen de verlossen vertraagen. Zoo dezer plaats heeft, behoord men zoo raas doenlijk is een bekwaam vroedmeester te ontbieden. Egter is dit in het grootste gedeelte van Nederlandsch Africa ondoenlijk, ter wyl het meeste gedeelte der ten platten land woonende lieden van geneesheeren ontbloot zijn en al zouden zo zijn, zoo zoude men ze uit dwaazer schaamächtigheid of om de oude vrouw buiten haar wil nit voor 't hoeft te stooten, of zoo als dikwijls gebeurt, zulke lijdsters op eene barbaarsche wijze behandelt, willen de zoodanigen vroed vrouwen geen geneesheer bij laten roepen om over haar handelswijze tot geene verandwording te komen, en zulke arme schepsels moiten dan, bijde moeder en kindt, onder de wreedste behandelingen en pijnen hun leven eindigen. Men verwondert zig zomtyts dat vrouwen gelukkig en spoedig verlost en egter in weenigen uren of dagen voor de oppasters gezond gescheenen, sterven. Dit ben de gevolgen van het vroegtydig beginn, van het gebruik verhittender middelen, van het afplukken der naageboorte enz., welke alle meestentyds doodelyke ontsteekingen der gebaarmoeder veroorzaaken. Deze nood vereijsching zoo als zij het noemen en wezentlyk is, zoude egter heel makkelijk te verbeteren zijn door dat onder elke colonie een op twee geestige vrouwen van een bekwaame en kundige vroedmeester onderregt en aan slave of Hottentots meide geovenet worden, welke zoo zig bekwam bevonden warden, andere vrouwen welke daar toe geneegtheit toonden, te onderregten. Dan zouden minder vrouwen door kwalijke behandeling al hun leven van een kraam overhoudenden kwaalen bevrijd door der matschapij nit onnutig gemaakt of door de dood ontrukkt worden, door welke mischin heele gezlagte van nakomelingen tot nut van den volksplanting hadden kunnen voortgebracht worden. Veele kinderen welke door onkundigheid of kwaalijke behandeling de hals in de geboorte gebrooken word zouden daar door tot vreugte der ouders en geheeler familien, tot nut van de menschlijke madschapij behouden worden.

De misslagen die 'er in den tyd der verlossing begaan worden, zijn ontallijk. Daar is een afzonderlijk boek toe noodig, gelijk men in eenige landen heeft, om de onderregtingen te geven, die geschikt zijn om zulks voor te komen, dog dit loopt buiten het plan dat ik mijn voorgesteld heb. Ik zal alleen aan wijzen de voornamste oorzaaken die het meeste kwaad doen, gepaard met de waare en beste behandeling en geneeswijjs.

(1) het gebruik heeter middelen aan een in barens nood zijnde vrouw als de verlossing moeilijk of langzaam gaat, is hir tot een algemeen gebruik geworden, gelijk castoor, of bevergeil, de uitgeperste sap van rosmarijn, sali, wijruit, zwart gerookte pijp koppe fijn gestampt en met brandwijn ingegeven, wijn, theriakel, elix Helmonti of Helmonds drupels, Haarlemer oli, kandeele, koffij, venkel brandwyn of water endierglyken. Alle deze dingen zijn wezenlijke vergiften, welke in plaats van de verlossing te verhaasten, dezelve moijelyker maaken. Zij verwekken ontstekking in de baarmoeder en vermeederen de koorts, somtyds veroorzaaken die heete vergiften naa de verlossing heevige, jaa doodlijke, bloedstoringen.

(2) wanneer zwangere vrouwen beginnen te klaagen of ligte wezen kreegen, zoo word zij terstond van de vroedvrouw en van anderen, want gemeenlijk is de kamer opgepropt met eene geheele buurte vrouwens, op een kort bedde geplast, tyd op geen tyd zijnde. Zij zeggen men moit haar ondersteunen, egter onder dezer voorwendzel van ondersteunen word zij aangezett om geweldige poggingen te doen, in plaats van haar zoo lang als zij eenigzins kan, te laten wandelen en haar dan te ondersteunen dat zij nit vallen of struikelen doet, lat men haar dag en nagt op deze pijn bedde leggen en zoekt haar nog door vernielenden geneesmiddelen te helpen. Men moit ten dezen einde het zij u allen gezegt, die zig darmede ofgeven om vrouwen te verlossen en de zoodaanigen welke in baarens nood mogten komen, de eersten om geene vrouw te vroegtydig aantezetten of haar op een kort bedde en diergelyken te laten leggen, maar veel liever in de kamer of vertrek waar zij in is laten wandelen en van twee vrouwens of mans onder de armen ondersteunen. Men moit haar zelfst zoolang zoo het geene andere omstandigheeden beletten laten wandelen tot het water breekt, dan is het nog tyd genoeg om haar op een kort bedde te brengen. Zoo de arbeid langduurig is en moijelijk, moit men haar een aderlating op den arm doen die de verstopping en ontsteeking zal verhoeden, de pijnen stillen, de gespannenen deelen ontspannen en aan alles eene gunstige geschiktheid geven. Insglyks kan men van tyd tot tyd een verzagtend klisteer zetten en de lijdster zoo als boven reeds gezegt over de damp van warm water plaatzen. Den doorgang of de scham deelen moit men zagtelyk met een weenig boom oli of versche booter

of ongesouten vett smeeren en doeken in warm water nat gemakt over de buik leggen. Haar spijs en drank onder den arbeid zij brood pap en brood water. Van het laste kenn de lijdster zoo veel van gebruiken als zij begeert. Het laste zoort waar ik booven van gesprooken heeb, namelijk die in baarens nood mogten komen en onder onkundige en wreede handen vervallen moiten nooit geen andere behandeling en middelen ondergaan dan de boven beschreefene.

Deezen weeg inslaande, doen de vroedvrouwen nit alleen geen kwaad, maar zij gunnen ook tijd aan de natuur om goed te doen; een groot getaal van verlossingen die moijelijk scheenen, neemen een glukkig einde en men heeft ten minsten tijd om andere hulp te zoeken. Voor 't overige zijn de gevolgen der verlossinge gewenscht, daar met de verhittende handelwijze te volgen, ofschoon de verlossing reeds geschied is, de moeders en het kind zo geweldig lijden dat zij dikwijls beiden het leeven 'er bij inschieten.

Deze middelen zijn zeker nit voldoende wanneer de legging van het kind kwaad is, of wanneer 'er eenige wanschapenheid bij de moeder is, maar zij beletten ten minsten de verergering van het kwaad en laten gelijk ik gezegt heb, tyd over om een vroedmeester of eene of twee bekwaamen vroedvrouw te haalen.

(3) Zoo draa is nit de verlossing volbragt, of men ziet de vroed of eene andere diensbaare vrouw een of twee doeken der pas verlostten vrouw om den buik binden, welke het meeste gedeelte zoodaanig toegehaald worden dat men nauwlijks een finger tuschen het doek en de buik kan inkrijgen. Men verbeeld zig (1) dat zulks moit geschieden om de bloed voeijingen te doen bedaaren, of zoo als wel zomtjids geschid de stortings voor te komen; (2) om te beletten dat 'er op de verlossing geene flauwtens volgen; (3) dat de baarmoeder zig sluit en nit na boventoe kome. Egter zijn het dwaasheeden en schadelijke vooroordeele. In de eerste plaats kan zoodanig band niets dan eene benauwende, pijnelyke en beledigende knelling veroorzaaken en de gevaarlijkste toevallen 'er uit ontstaan en zal nimmer an het voorgewende oogmerk voldoen, nooit den kraamvloed stoppen dan door toevallen te veroorzaaken waar van de opgestopte vloed een gevaarlijk gevolg is. Maar de vroedvrouwen, moeders, grootmoeders en andere vrouwen die in geene zaak wijzer zig verbeelden te zijn dan in die der kraamvrouwen, dog die ongelukkig in geene zaak dwaazer denken en doen, blijven in weerwil van dit alles halstarrig daarop staan dat eene vrouw moit gebonden worden, dat zij anders nit leeven kan zoo zij geen band stijf gebonden om de buik heeft, daar het hun dagelijks angetoond word en veele vermaarde geneesheeren hebben

van over lang de dwaasheid, de nuttelosheid, ja de schadelijkheid van dezen zoo genaamden stuitband aangetoond.

Verscheidene vrouwen waar ik bij geroepen geweest na de verlossing en die ik zelfst verlost, hebben de nutteloosheid van dezen nits anders den schadelijken toevallen veroorzaakenden bande ondervonden door dat ik bij de eerste in flauwte leggenden dier knellenden band los maakte en weeg gooijde, zij terstond verligt en nit zelden heeltemaal herstelden. Bij alle die ik verlost hebb, hebben noit geen knellend band om haar buik gehad en ben egter zonder flawtens of andere toevallen van het uur dat zij verlost waaren gezond gebleven, egter gebruik ik een band, maar geen zoo schadelijk en knellend stroptouw. Een bedde of taffel laaken vier of drie dubbelt toegevouwen en om den geheelen buik gezlaan en zagtjes naar vereisch der omstandigheden toe gehaalt en met baaker of andere spelden vast gemaakt, dit band of doek ondersteunt den verslapt en ingevallenen buik veel beeter, de baarmoeder en ingewanden worden zagter en met veel meer voordeel gedrukt; en men komt alle de toevallen voor, welken zoo wel uit de te groote losheid en invalling van den buik, als uit den te sterken kraamvloed te dugten zijn. Het ware derhalven te wenschen dat deeze sluitband in een algemeen gebruik raakte en het andere, te verstaan het welk men gewoon te gebruiken, geheel afgeschafft wird. Waar toe ik hoope dat die geenen welke van mijn na de verlossing en die ik zelfst verlost en de goede uitwerking van ondervonden behandelt heb, mijn tot een kragtdaadig getuigenis tot nut van de maadschapij en hun eignes geslagts welsijn, voort zullen gaan in hun reeds begonnenen ijver om des ersten band zijne schadlijkheid en des lasten zijne nuttigheid aan hun welke nog met dit schadelijk vooroordeel ingenoomen zijn voortedraagen en van deeze schadelijke gewoonte zoeken aftebrengen. Ik twyfele nit dat het een en andre hir gezegte bij het een of andere der nog welmeenend gezonnt zijnden en meede werken zal.

(4) Bij deze eerste kwaade handelswijs na de verlossing blyft het nog nit. Men voegt 'er met een groote behendigheit nog een twyde bij, die het gevaar van de eerste vergroot en zelfs alleen in staat is verderflijke toevallen naar zig te sleepen. Men brengt naamelijk der vrouw een warm toegefronsten doek of luier in de opening der schaamdeele met oogmerk om het uit vloijende bloed op te fangen of op te stoppen, waarom men denselven ook stopdoek noemt. De noodzaakelijke uitvloed van bloed word dus op dezelve wijz tegen gehouden als dat men een opgevouwen stukje linne na een aderlating op de gemaakte wond legg; men verbeeld zig dat zoo men dezer nit gebruikt de verlostte vrouw zig dood bloeden moit. Het is onbegrijpelijk hoedaanig

de vooroordeele onder dezen lieden tegens de natuur aan, gelijk of zij met blindheid geslaagen ingewortelt zijn. Was het nit noodig geweest dat na de verlossing door deeze bloed vloijing het lichaam gesuivert moest worden, zoo zoude de aller wijste Schepper het in de natuur zoodanig geordend hebben dat 'er geen bloedvloijing na de verlossing zoude volgen. Dezer egter ziet men met onverschillige oogen overheen en stopt het geene op dat 'er noodzaaklyk volgen moet. Door dit schadelijk stopdoek klontert het bloed en verstoppt den weeg voor 't bloed dat verder uitvloeijen moet. Dit hoopt op in de baarmoeder, zet dezelve uit, spant haar, en weêrstaat haare werking en pooging om zig toe te trekken; en hir uit ontstaan somtyds de gevaarlijkste toevallen, als hevige pijnen, de zoo zeer te vreezene ontsteeking der baarmoeder enz.: Deze toevallen ontstaan zoo veel te gereeder wanneer de buik te gelijk door eenen nauw toegehaalden sluitband geprongd word, om dat dan de baarmoeder als tusschen twee drukkende magten even als in een pers geklemd en gekneld word. Ik raade derhalven de geenen welke voor vroedvrouwen uitgaan of uit nood dat 'er in de schielijkheid geene vroedvrouw te kreegen zulks doen moiten, willen zij voor't welsijn, jaa voor het leeven der kraamvrouw zorgen, dat zij die in de daad gevaarlijke en dikwijls doodelijke handelwijzen vaaren laten; dat, zoo zij het gevaar 'er van al nit begrijpen, zij slegts blindeling op volgen den raad van kundige geneesheeren uit wier's schriften ik de beste raadgevingen uitgenomen en met mijne weenige gepaard heef en welke oneendig beter in staat zijn om over 't goede en kwaade in deeze gevallen te oordeelen. Elk edelmoedig geneesheer zal altoos aan hulploose raad geven wijl elk eerlijk en edelmoedig geneesheer de algemeene belangens van het menschdom steeds hooger dan zijne eigene schatten zal. Ik en de zoodaanigen welke raad geven, hebben geen ander belang 'er in dan het behoud onzer meedemenschen, het behoud van dikwijls zoo dierbaare en noodzaakelijke moeders, wier dood meenigmaal ongelukkige vaders en medelijdens waardige weesen maakt. Eene jieder vroedvrouw of de welken het uit nood doen, zullen, zoo zij deze raadgevingen volgen welke hir aangewezen zijn of nog zullen aangewezen worden, hun geweeten minder beswaaren, haar eigene eer en voordeele in plaats van te verliezen, vermeerderen.

Ik zal tot meerderer onderregting hier nog bijvoegen, dat wanneer 'er onmiddelijk na de verlossing eene te sterke storting of kraamvloed plaats heeft, gelijk zomtyds gebeurd, zelfs zoodanig dat de vrouw in flauwte valt en gevaar loopt dood te vloijen, 'er niets beeter is dan de vrouw plat agter over, of op de rug met het hoofd laag te laten leggen, wat azijn onder de neus te houden, een weenig rijzende of Rijnsche wijn met water te geven, den sluitband of het

opgevouwen laaken een weinig meer dog voorzigtig toe te haalen en onderwijl den buik op de plaats der baarmoeder zagtyes met een vlakke hand te vrijwen. Zo deze bloed vloijing hevig is, moit men linnen doeken in gelijke hoeveelheden azijn en water of in roode wijn bevogtigd, op den buik – om de lendenen en de deijen leggen. Deze doeken verandert men zoo dra zij droeg worden en men houd 'er geheel meede op waneer de vloijing afneemt.

Wanneer de kraamvrouw nu dus geholpen, te bed gelegd en besorgd is, gevoelt zij zomtyts heevige pijnen welke men naaween noemt. Zij zijn van andere buik pijnen ligtelyk te onderkennen door dat zij beurtelings, kort na de verlossing en meest uit de lenden voortkomen, onder op het lyf schieten en met uitvloed van bloed gepaard gaan. Deeze pijnen zijn zeer natuurlyk, noodzaaklyk en heilzaam en ontstaan geenzins uit winden, opwerkings en gevatte koude, glijk de vrouwen dikwijls malkanderen wijs maaken en met verhittenden geneesmiddelen enz: willen verdrijven. Men moit zij egter nooit gebruiken, maar veel liever in plaats van deze de ligt pijnstillende amandel melk aan alle eerst verlostte vrouwens te geven en haar zoo veel van gebruiken laten als zij maar verkiest. Zij word op volgende wijze bereid: men neem dertig zoete amandelen, twintig meloen of Spansch spek pitte, stamp hen in een mortier of vijzel, doet 'er allengskes een pint of een halfbottel warm water bij; herhaal dit tot drie reisen toe en laat dan het overblyfel nog eens met al het vogt te gelyk uitgemolken worden. Zoo de lijdster onrustig en slaaploos is, kan men haar wat thee met saffraan laten drinken. Indien zij verhit is en koortzig, laate men haar om de vier of vyf uren in een kop van haar gewoone drank een mespint vol fijn gemakte salpeter gebruiken. Voral moet een eerst verlostte kraamvrouw stil en gerust gehouden worden, dat zij het welk het meest gebeurt als zij geneegtheit toond om te slapen, zulks doen kan, het welk haar altoos meer dan alle versterkende middelen versterken zal. Ook moiten kraamvrouwen schoon welvaarende nooit langer dan twee of drie daagen na de verlossing wagten om zig open lijf te verzorgen. Het beste middel om zulks te bewerken mijn bekend, zijn de Polichrest pille welke in dit geval boven andere middelen te verkiezen.

Door alle deze beschreefene kwaalijke behandelingen word nit zelden de zeer gevaarlijke en, zoo zij nit wel behandelt word, doodelijke ontsteeking der baarmoeder voort gebragt. Zij ontdekt zig door pijn in den onderbuijk, welke pijn op de minste aanraaking merkelyk toeneemt, door de opzetting en spanning der deelen, geduurige koorts met een zagte doch rasse pols (dat is te zeggen de pols slat nit hard tegens de finger, maar teffens gouw), ligte ijlhoofdigheid, somtyds onophoudelyk braaken, den hik, eene ontlasting van roodagtig, stinkend en scherp vogt die uit de

baarmoeder vloijt, eene gestadige aanperssing tot stoelgang; door verhitting, somtijds ganschelijke opstopping der pis en een onbluselijk dorst.

Zoo draa zig deze kwaal met de beschreefene tekens openbaart, moit men de vrouw een ruime aderlating op de arm doen en met tuschen poozing van vier uren dezelve voor 't tweede maal heerhaalen. De lijdster moit amandel melk, dun gort- garst- of rijstwater drinken, men laate haar drie of vie maal 's daags een mespint fijn gemakte salpeter of van het Hallsche roode poeder in een kop vol van deze drank ontbonden of gezmolten gebruiken. Ook moit men haar dikwijls klistereen van warm zetten en lauw warme melk in de baarmoeder spuiten, en men moit den buik gestaadig stooven door middel van doeken in warm water of melk nat gemaakt.

Het agterblijfen der kraamvloed, zoo dezelve door reeds beschreefene schadelijke behandelingen of door een ander toevall opgestopt, moit op dezelve wijze als de ontsteeking der baarmoeder behandelt worden. In alle deze gevallen zijn het rijklijk gebruik van verdunnende dranken, zagte ontlastingen en stoovingen der aangetaste deelen de veiligste middeln. Maar geenzins de heete afdrijvenden welke zoo men zij gebruikt in een oogen blik alle de hoop van geneesing beneemen.

De zoog koorts waar veele vrouwen van aangetast worden, moit bijnaa zoo behandelt worden als de boven beschreefene. Ook kan men een weenig warme lijmoli of ook roode kools bladeren op de borste leggen. Het kind moit men dikwijls de boorst geven, of dezelve door een ander laten uitzuigen. Niets is beeter om de zog-koorts te verhoeden, dan het kind ten eersten aan de borst te leggen. De schadelijke gewoonte van de kinderen in de eerste twee of drie dagen nit te laten zuigen, is een tegen de natuur en tegen het gezond verstand strijdig en voor moeder en kind beide zeer nadeelig.

Iedere moeder die zoog in haar borsten heeft, moit haar kind zoo zij de gevaarlijke ontsteeking, verhardingen of klonters, verzweeringen, ja zelfst de kanker in haare borsten wil vermijden, ten eersten zoo draa het kind daartoe geneegentheijd toont laten zuigen, of zij zouden door het meeste gedeelte reedelooser dieren overtroffen worden, welke hunne jonge zoo als zij ter world komen, laten zuigen en nooit zoo men zij hunne nit ontnemt of afstrogen, zulke toevallen kreegen.

Wanneer men ontsteeking in de borsten bespeurd, dezelve rood worden en hard en 'er zig tekens van verzweering opdoen, is het veijligst middel pappen van brood en melk met boom-olij of verssche ongezoutene booter gemengd op de borsten te leggen. Deze pappen vernieuwd men

twee of drie maal 's daags, zoo lang tot het gezwel verdweenen of tot ettering gebragt is. Het gebruik van terug drijvende middelen, is in dit geval zeer gevaarlijk en veroorzaakt meermaalen koortsen, zomtyds zelfs de kanker; daar in tegendeel de uitwendige ontlasting de etter zelden van eenig gevaar verzeld, ja veeltijds zeer heilzaam is.

De tepels van zoogsters zijn dikwijls onderhevig aan klooven en ontvellingen die haar geweldige pijnen veroorzaaken. De beste geneesmiddelen zijn een mengzel van boom-olij en was onder een gezmolten en in gedaante van een pleister op gelegd, of een weenig Arabische gom of het gom van de dooren boomen, een wenig gezmolten en de zelve daar mede doen bedeken, of met een zachte linsche lapi of veeder doen bezmeeren. Zoo deze kwaal hardnekkig is, geeve men een verkoelende buikzuivering, bij voorbeeld een lepel roem van wijnstijn welke gemeenlyk dit ongemak geneezen zal.

Wij kunnen de belaechlijke gewoonte niet stilzwijgend voorbij gaan welke onder het meeste gedeelte hir heerscht, naamlijk daat eene kraam vrouw voor den negenden daag niet moet op staan. Wat reden is 'er dat men dien dag zoo veel heiliger houdt dan de anderen dagen? Om dat het meeste gedeelte zelfs verstandige lieden zig verbeelden dat de baarmoeder zig eerst den negenden dag sluit. Of zoude misschien, zoo ik de beandwording op de eerste vraag mis, had deze daag meer betrekking op de gevolgen der verlossing hebben dan de agste of tiende? Neen, zottheeden zijn het. Elke volgende dag is hir zoo veel beter dan de voorgaande, hoe de vrouw meer verwijdert van den tyd waar in men gevaar te vreezen heeft en hoe zij meer in kragten toeneemt. Men moit egter deze uitweding nit zoo verstaan dat men zig den tweeden of derden daag na de verlossing buiten deur kan begeven, geenzins; in de kamer een of twee uurtjes opzitten en daglyks mede toeneemen en in tuschen tyden een wenig in de kamer gaan wandelen. Ook hebben wij het op geene ziekelijke maar op reedelyk wel zijnde kraam vrouwen toegepast. Het schielyk verlaaten van 't bedde heeft meer gevaaren als men zig wel verbeeld. Egter verlaaten en velaeten is tweederlij. Zoo men reedlyk wel, ken men het gerust den vierden dag beginnen met een uurtje zoo als boven gezegt op te zitten, in het tweede soort van 't bedde te verlaaten, moit men verstaan dat 'er eenige toevalen het, kunnen beletten of dat men zig an koude bloot stelde, het welk zomtyts gebeurd van jonge kraam vrouwen welke tegens alle waarschuwing en zulks stilletjes doen en zig meenigmaal ongeneesbaare kwaalen, ja zelfst de dood daar door verwekken.

Doch aan den anderen kant loopen vrouwen welke te veel gebroid worden weder gevaar. Gemeenlijk houd men vooral gegoede vrouwen gedurende de eerste agt of tien dagen in een soort van broei kas of zweetstoof en toitze vervolgens op om bezoek af te wagten. Het gevaarlijke van zoodaanige eene behandeling, is zeer klaar te zien.

De bygeloovige gewoonte van eene kraamvrouw zoo lang in huis te doen blijven tot dat zij haar kerkgang doet, is meede zeer dikwijls het middel om haar te doen koude vatten. Alle kerken zijn vogtig en togtig, de lugt in dezelve is onzuiver en gemeenlyk koud, dus kan 'er geen ongeschikter plaats uitgedagt worden weerwaards zig een vrouw vooreerst na gedurende vertien dagen of een maand in een warm vertrek opgesloten te zijn geweest, begeeven kan.

26. HOOFDSTUK

Van de zinkings pijn of sogenaamde lamziekte

[pp. 104-111]

De zinkings pijn word gemeenlijk in tweederleij soorten onderscheijden, als (1) met koorts (2) zonder koorts.

Deze kwaal is zeer naa aan de jigt verknogt. Gemeenlijk tast zij de geledingen aan, veroorzaakt eene zeer scherpe pijn en is somtyds met ontsteeking en zwelling gepaard.

De gemeenste orzaaken der zinkingen zijn veelyds dezelve als die der ontsteekende koortsen, namlyk gestremde uitwasseming, het onmatig gebruik van sterke dranken endierglyken.

De gemeenste orzaake dat deze kwaal zoo algemeen onder die ten platten lande woonenden lieden heerscht, zijn de schielijke verandering van weeder de ongezonde huizen welke zij bewoonen. Het meeste gedeelte woohnt in huizen zonder glaazen of in hutten in de grond ingegraaven, welke men ponthokke of hartbeesthuize noemt, wardoor zulke huizen altoos vogtig, het welk nog vermenigvuldigt word door eene ingebeelde zinnigheid om de vloere dezer huizen 's weeks een of twee maal met koijen mist of schaaap of beeste bloed te smeeran, het welk ten uitersten schadlyk, voor al zoo de lugt koel en vogtig is waar door zoo men, het zij door werken of door sterke beweeging, of door het veelvuldig gebruik van 't thee water sterk aan 't uitwaasemen of zweeten is, de uitwasseming gestremt, waardoor heel legtvaardig verkouwdheden, ontstookne koortsen, zeere keelen en de zinkingspijnen of lamziekte endierglyken voortgebragt worden.

Eene mede orzaak, voornamentlyk onder het vrouwlyke geslagt ten platten lande, is het schadelyk gebruik van bloots voets te lopen in koude en nattigheid en uit de koude en natigheid weder op die met vur angevulde stooffe. Zij zien op deze klijnigheid om kouzen en schoene te dragen, maar darop word nit gezien om door het blots voet lopen ongezond te worden en zoo veel aan kwakzalvers voor hunne schadlyke middelen te geven dat voor zoo een somma zijg menige lieden veele jaare lang met kouzen en schoenen hadden kunnen voorzien. Veele bewijze zoude ik kunnen aanhaalen dat ze zig deeze zoogenamde lamziekte zelfst op den hals haalen, wyl het hir onder deze lieden het gebruik is dat zij nits gelooven of zij moiten overtuigt zijn, of veel beeter

dat het meeste gedeelte te onnoozel om its te glofen, voornamentlyk zoo het ziekzens angaat, welke zij zig door eene verkeerde lefreegel verwekken, zullen wij een eenigen eenigzins tot overtuiging verstrekkende bewijs anhaalen. Het zoude onnoodig geweest zijn, maar ter wijl zij deeze ziekte te onregt an eenige planten welke het vee vreeten het welk zij slagten voor hun gebruik, of an 't water endierglyken toeschrijven.

In geene gewestens van ons Nederlandse Africa heerscht deze ziekte zoo meenigvuldig dan alleen in de Rogge en Camp de boo Velde, Zneeuwberge, Bruinjeshogte en andre daarom leggende gewesten. Van het Bokkeveld tot na de Kap hoord men zeer zeldzaam dat er een lijder van angetast word. Dit komt nit zoo als men zig verbeeld van de voorts opgeevene planten enz:!
Neen, omdat de in deze gewestens woonende lieden beeter huizen hebben, beeter gekleed en de vrouwelyke sexe het meest kouzen en schoenen draagen. Zonder kouzen zal men zomtyds wel eenigen zien, maar nit zonder schoene of zogenamte pampoesjes. Het 's nagts buiten deur of op den koelen grond in zulke vogtige en opene huijze te slaapen, natte kleederen, vogtige bedden kan dese ziekte te weege gebracht worden.

De kentekenen dezer ziekte zijn eene ontsteking voor afgegaan door een geweldige koorts, huivering, hitte, harde pols, hoofdpijn. Men gevoelt zelfs somtyds eene buiten gewoone koude, met eene geheele ongesteldheid, verscheidene dagen voor dat de koorts zig openbaart. Den tweeden, derden somtyds den eersten dag, word de lijder in eenig deel van 't lichaam, vooral aan de geledingen, angetast door een hevige pijn, die de beweging 'er van geheel beneemt en die wel haast verzeld word door hitte, roodheid en zwellung van het lijdende deel. Dikwijls komt zij 't allereerst in de knie, somwijlen in beiden te gelyk. Het gebeurt meenigmaal dat de koorts vermindert als de pijn zig bepaald heeft; op een andere tyd blyft zij veele daagen anhouden en verheeft alle avonden. Na eenige dagen vermindert de pijn in 't eene deel en tast een ander aan. Van de knie gaat zij over tot de voet, heup, lendenen, schouders, elleboog, hand, nek en dikwerf tot de tuschengeplaatste deelen. Altemets raakt het eene deel geheel vrij, terwijl het andere angetast word. Op een ander maal worden veele, zelfst het meeste gedeelte die ik gezien heb, an alle de geledingen te gelyk angetast en dan is den staat van den lijder beklaaglyk; hij kan geen lid beweegen en schrikt voor de hulp van allen die hem willen helpen, omdat men hem nit kan aanraaken zonder hem smart aan te doen. Hij kan het gewigt of de swaarte der deekens of kombaarzen nit verdraagen, hij beeft als men door zijne kamer gaat; de beweging van de vloer

verdubbelt zijne pijnen. De plaatzen daar de pijnen gewoonlyk het wreedste en hardnekkigste woeden, zijn de lenden, de heupen en de nek.

Dikwijls zett zig het kwaad ook in de huid van 't hoofd en dan zijn de pijnen onlijdelijk. Zoo lang het kwaad uitwendig zijn verblyf houdt, hoe pijnlyk het ook zij, als de lijder wel behandelt word is 'er geen groot gevaar; dog indien het door eenig toevall, door een misslag, of kwaalyke behandeling, of door eenig verborgene oorzaak naar het een of ander inwendig deel verhuist, is het ten uitersten gevaarlijk. Zoo het de herssenen aantast, veroorzaakt het een raas koorts; als het op de long valt, een verstikking en indien het in de maag of ingewanden zig neder zet, baart het ondraagelijke pijnen, ontstaande uit de ontsteeking dier deelen welke, indien zij groot en zwaar is, een schielijke dood aanbrengt.

Zoo draa de ziekte zig openbaart en hij jong en sterk is, moet men hem op den arm een goede kometje bloed aflaaten en lat hem rijklyk thee van vlierblom getrokken drinken en alle uree twee mespint roem van wijnsteen geven, zo lang tot dat hij ruime afgangen heeft of een maal of vier heeft purgeerd. Zoo men geene vlierblom heeft, kenn men hem in plaats van dien weij van melk met roem van wijnsteen geschift laten drinken.

Indien de kwaal nit merklyk vermindert na de eerste aderlating, moit men hem een paar uren dar naa een tweede lating doen.

Na de noodige ontlastingen is het warm bad doorgaans van veel nut. Zoo men een groote balij bijderhand, moit men na dat hij gelaten en openen lyf heeft gehad zijn eerst oogmerk laten zijn om den lijder in warm water te baden. Heeft men geene balij ken men doeken in warm water nat gemakt en uitgewrongen op de met pijn angetaste deelen leggen, doch men moit vooral zorg draagen' dat hij na gebaad of met doeken gestooft te zijn, geen koude vatte.

Lieden dewelke aan deze kwaal onderheevig en in de voorts op gemelde gewestens wonen, raad ik aan zoo zij het rijden met een waagen kunnen verdraagen, zig zoo spoedig als immers mogelijk na het onder de colonie Swellendam leggende Olfants Riviers bad te begeven en het zelfte daglijks zoo wel inwendig als uitwendig gebruiken. Edog de zoodaanigen welke het gebruiken, moiten na dat zij uit het bad komen en aan 't zweeten zijnde, wel wagten dat ze geene koude vatten en anhouden om 's morgens en 's avonds twee mespint roem van wijnsteen en de voorts gemelde thee van vlierbloom of weij van melk te gebruiken. De bereiding van deze weij is in

verscheidene hoofdstuke reeds opgegeven en is nogmaals te vinden in de lijst van de bereiding der geneesmiddelen.

Lieden welke an de Kaap of omleegende, of onder het distrikt van Stellenbosch of Swellendam woonende en van deeze kwaal angetast, raad ik aan om het onder de colonie Stellenbosch leggende Olifants rivirs bad te gebruiken. Die onder Swellendam en ander na den Zwartenberg woonende raad ik an om hun toevlugt na het Swartebergs of over Hottentots Hollands klooft leggende bad te neemen en de boven beschreefene geneesmiddelen bij te gebruiken.

Het tweede soort van zinkings pijnen is zonder koorts en welke men in ons Nederlands Africa door den bank jigt-pijnen noemt. Zij heeft eenige kenmerken die haar onderscheiden: zij is gemeenlyk zonder koorts, duurt lang, tast gemeenlyk zoo veel deelen nit te glyk aan als de boven bezchreefene. Dikwyl ontdekt men geene verandering in het lijdende deel dat nog heet, nog rood, nog gezwollen is; somtyds egter is 'er het een of ander van deze toevallen bij. De eerst bezchreefene zinkings-pijn tast sterke, frische en kloeke perzoonen aan; deeze soort komt meer in perzoonen van een zekeren ouderdom, of kwijnende lieden.

Deze jigt-pijnen, aan zig zelve overgelaaten, of kwalyk behandeld, duurt zomtyds verscheide maanden en zelfst jaaren. Zij is uitermaaten halstarrig als zij zig neederzet in 't hoofd, in de lendenen, het welk min lenden pijn noemt, of in de heup en langs de dijen, het welk kruis of heup pijn genamd word. Daar zijn geene deelen welken van de pijn bevrijd blijven; somwijlen bepaald zij zig in een klein gedeelte, gelijk op een hoek van 't hoofd, an den hoek de kaak, in den tip van een vinger, aan een knie, in eene zij, op eene borst, daar zij nit zelden pijnen voortbrengt, die den lijder voor de kanker doen vreezen. Zij valt ook op de inwendige deelen. In de long veroorzaakt zij een hard nekkige hoest, die eindelyk ontaard in zeer zwaare borst-kwaalen. In de maag en darmen verschrikkelijke kolik-pijnen, in de blaas ongemakken, welke zoo zeer gelyken aan die uit den steen ontstaan.

De geneeswijs is een weenig verschillend van de erst bezchreefene, niettemin in dien de pijn zeer heevig en de lijder sterk is, doet een aderlating in 't begin een zeer goede uitwerking.

De middelen welke de vogte verdunen en de scharpheid der selver verbeetern zijn de besten, als wij van melk of broodwater met wat roem van wijnstijn vermengt, bij voorbeeld op een kelderfles broodwater een lepel vol roem van wijnstijn; rijklijk darvan gebruikt heeft dikwijls na

het getuigenis vermarder geneesheeren en mijne geringe practische ondervindingen de aller hardnekkigste zinkingspijnen geneezen.

Na deze dranken vier of vyf dage gebruikt te hebben, zuivert men den buik, of lat den lijder purgeer met een lepel vol roem van wijnstijn.

Als men deze middelen beproeft heeft en de kwaal aanhoudt, moit men langen tyd geneesmiddelen gebruike die de uitwasseming herstellen kunnen, als sterke aftreksel van vlierblom rijklyk warm te laten drinken. Men kenn, zoo 'er geen koorts is, indien de maag wel kocht of den lijder appetit kreegt of heef om te eeten, den lijder nit hardlijvig en het ziekyk deel zonder ontsteeking (dat is te zeggen, dat het nit gezwollen en rood of brandend heet an te voelen is) kan men den lijder 's avonds naar bedd gaande een brok theriakel ter groote eener nootemoschaat geven en een paar kometjes warme vlierblom thee laten op drinken. Zoo zal dit geneesmiddel eene overvloedige zweeting verwekken, die dikwijls de kwaal weeg neemt.

Met het voorschreefene kan men geduurende eene week of langer, zoo de kwaal hardnekkig is en de kragten des lijders het toe laten, aanhouden. Vervolgens kan men 'er eenige dage meede ophouden en dan weder van vooren aan beginnen. Ter zelve tyd kan men het aangetaste deel koppen met koppen of kop hoorens, hetwelke veelyds zeer goed en verre boven het zetten van bloedzuigers teverkiezen.

Schoon deze kwaal een geruimen tyd lang in het minst naar geene geneesmiddelen schijnt te luisteren, moet men egter met derselver gebruik blyven anhouden.

Die geenen welk het rijden met een wagen of anderzins verdraagen kunnen, raaden wij het gebruik der voort beschreefenen bade aan, dewelke veelmaalen de harknekkigste en langduurige zinkings-kwaalen geneezen.

De leef reegel des lijders moit in bijde de kwaale dezelve zijn. Hij moet geene dan ligte spijzen en van dezelve wenig teffens gebruiken, gelyk geaadene appelen, gekokte gort en slap hoender nat, melk endierglyken zijn de beste.

Dit is de beste en waare geneeswijs der zinkings-kwaalen of lamziekte, maar geensins die schadelijke middelen welke men voor de zinkings-pijnen of lamziekte hir gebruikt en die daglijs groote onheilen voortbrengen, want veel dezer van zinkings-pynen angetaste lieden hebben, na dat zij weder herstelt, verstavingen de eenig deel der geleedenen overgehouden. De middelen

welke men het meest gebruikt en zeer schadelijk zijn, zijn de geestige geneesmiddelen, glyk brandwijn, champhor brandwijn, bucho brandwijn, terpenthin oli, enz:. Zij maaken de pijn hardnekkiger en vaster door de huid te verharderen, of zij noodzaaken het scharpe vogt naar eenig ander deel te verhuizen. Men heeft voorbeelden van schielyk gestorvenen, wegens het aanleggen van brandwijn in zinkings pijnen. Somtyds valt het vogt, geen uitgang door de huid vindende of gevonden hebbende, door zulke middelen weeder na binnen gedreefen op de klieren of op de beenderen en verderft hen.

27. HOOFDSTUK

Over de jigt

[pp.155-159]

Dat de jigt geene geleerde en rijke lieden ziekte meer is, zo ls men ze geliefde te noemen, bewijsen veele onser ten platten lande woonende ingezeetenen. Het meeste gedeelte word, zoo draa hebben zij niet de derteg of viertig jaaren bereikt, door de jigt aangetast. Het meeste gedeelte is den oorsprong deezer kwaal zig zelfst verschuldigt door de onmatigheid en luiheid. Het word ons genoeg aangetoont door arbeidzaame lieden welke tot een hoogen ouderdom gekomen zijnde, nooit of doch zeer zelden van deze kwaal angetast zijn. Dat dus de waare geneeswys of veel liever de verhoeding deezer kwaal van geene geneesmiddelen, maar alleenlijk van matigheid en werkzaamheid afhangt. Men heeft egter veele andere dingen welke de jigt kunnen te weege brengen, schoon de onmatigheid en luiheid de voornaamste oorzaaken der jigt zijn, als inspannen studien, nagtwaken, Venuskwaalen, naa binnen gedreevene uitslaag, het stremmen of het wit blyven van gewoone ontlastingen als der stonden, het zwetden der handen en voeten, de uitwasseming, enz:.

De wijn schijnt hir de jigt glijk in verscheidene landen waar ryklyk wijnen gebruikt worden te verwekken, als in Ostgnriyk, Hongaryje, Alexandrie, Atheen, enz:. De heer van Zwieten verhaald dat in Holland de jigt nit zo algemeen gewest zoo lang men sterkes bier gedronken, dan sedert de menigvuldige gebruik des wijns daar ingevoert is. Egter kan men alles gebruiken maar teffens matig, men moit ook geensins begrijpen dat de jigt uit het maatige gebruik der wijne ontstaat. Neen! Bacchus en Venus, smullereij en buitensporigheeden zijn de waare oorzaaken dezer kwaal.

De eerste tekenen der jigt zijn kwaade spijsverteering, windzugt of opgeblazendheid, van winden, hoofdpijn, misselijkheid, somtyds braaken, vermoeidheid en neerslagtigheid van geest, pijn in de lendenen verzeld met een lastig gevoel in de deien.

'Er zijn tot nog toe geene middelen tot geneezing der jigt bekend. Men hoord zeker daglyks verschiedene onfielbaare middel voor deze kwaal van kwakzalv aanpriezen en opsnijden, egter zijn ze alle gevaarlyk en veele lieden komen door derselver gebruik om 't leven. Een goede leefregel en maatige bewegingen zijn de waare geneesmiddelen dezer kwaal.

Zoo lang als den aanval duurd, moit de lijder niet dan schraale spijzen en verdunnende dranken gebruik, doch wanneer hij eene ruime leefwijze gewoon is, moit hij dezelve niet op eens veranderen, maar veel liever zijne gewoone leefwijze houden en van tyd tot tyd zig van de ruime aan een schraale leefwijze zoeken te gewennen. Hij kan bij voorbeeld zoo hij aan 't gebruik van wijn gewoon is, daglyks een paar glaas goede wijn gebruiken, of het welk nog beeter vier of vyf kop wijn kandeel, wyl dezelve de uitwasseming bevordert, drinken. Insglyks is het zeer goed dags twee maal een mespint van het vlug Harts-hoorn zout of zoogenoemde sal met wijn te gebruiken. Ook is het zeer goed des avonds eer men naa bedde gaat een kometje vol warme thee van vlierblom te drinken, het welk gedurende den nagt de uitwasseming zeer bevorderen zal.

De uitwasseming bevordernde middelen zijn tot nog toe als de kragtadigsten tot uitdrijving der jigtstoffe, bekend. Men moit ten dezen einde alles aanwenden om de uitwasseming zoo wel door inwendige als uitwendige middelen, inzonderheid aan het aangetaste deel te bevorderen. Men heeft hier int gebruik om het aangetaste deel met de warme pens van versch geslagten schaapen of bokken te stoofen, het welk niet alleen zeer goed, maar tffens van kragtadige uitwerking is. Ik hef het zelve zien gebruiken in gevallen waar de zwellen en ontsteeking zeer groot, de pijn allerhevigst was, zelfst bij het koud vuur, en in een tijd van vier en twintig uren waaren alle de toevallen verdweenen. Men gebruikt het of volgende wijze: zoo draa is het schaap of de bokk niet gedood, sneid men den buik aanstonds open en haalt de pens met zijn daarin zijnde vuiligheid uit, sneijd hem in de midde open en legt hem met vuiligheid en al op het aangetaste deel, of zoo de kwaal aan de voet, steekt men 'er het been in, doch zoo dat de warme mist op het aangetaste deel en de pens buiten waarts kome. Zulks heerhald men alle uren met een andere warme pens tot dat de toevallen bedaaren/. Dit middel bevordert ongemeen de uitwasseming des aangetasten deels en verzagt door zijne vettigheid de gespannenen deele. Heeft men dezes niet, kan men in plaas van deze haaze of katten vellen om het aangetaste deel leggen en het zelve zagt om wikkelen met een zagt doek of windzel en laat het zoo lang op leggen tot dat de toevallen bedaaren. Ook heef ik met veel vrugt laten om het aangetaste deel vooral om het been en voet leegen, de wol welke aan de sogenamde kapok bosjes groijt. Men vergaadert van dezelve eene groote hoeveelheid of zoo veel als men oordeelt om genoeg te zijn om het aangetaste deel mede te bedekken, maakt ze bij malkander zoo groot als het aangetaste deels, is omtrent de dikte hebbende van een vierdubbelt gevouwen laaken en wikkelde het om het aangetaste been of voet, en omwinde het verder met een zagt wentzel en lat het zoo lang als boven van het gebruik der velle gezegt, opleggen.

De lijder moit geduurende de vlaagen de jigt rijklijk drinken van de thee van vlierblom en zoo men zulk hebben kan, dags twee of drie maal een halfe lepel vol konserv van vlier gebruiken. Ook moit hij still en gerust gehouden worden. Al het geene wat zijn gemoet ontrust belett het uitkomen der jigt en drijft dezelve naar de inwendige deelen des lichaams. Alle middelen welke men gewoonlijk uitwendig gebreukt als camphor brandewijn, bucho brandewijn of dezselsv oli en anderen meer moit men als doodelyk vermijden. Zij dryven de jigt stoffe naar binnen en streeken alleenlyk om de kwaal en het gevaar derzelven te vergrooten. Men verbeeld zig te onzegt om deze kwaal door aderlaaten, buikzuiveringen of te geneezen of the verligten, egter moit men ze met veel voorzigtigheid gebruiken, want zij neemen de oorzaak van de kwaal niet weeg, maar verswakken den lijder en maaken den aanval de jigt langduuriger. Men kan in plaats van buikzuiveringen het zelve bewerken door laxeerende spijsen, als spinage, gekokte zuuring of beet zoupen, enz.; egter zoo den lijder hardlyvig en zijne kragten het toelaaten, is een zagt buikzuiverend middel van veel nut. Men kan den lijder bij voorbeeld een of een paar mespint rhabarber poeder met een kop aftrekzel van kamillen laten gebruiken.

Zoo dra de aanval der jigt over is, kan de lijder boven opgegevene gifte van rhabarber gebruiken en naa het gebruik deeze eenige tyd lang dags drie maal een kop van volgende thee drinken: neemt bitter limoen schill, karmedikt, wijnruite en kalmus van elk een hand vol, sneid het klijn en mengt het door malkander en lat eene handvol op een kelderfles water een dertig tellens lang koken. Verkiest men het op eene andere wijze te gebruiken, kan men het in twee gelyke deele verdeelen en jeder deel op een fles ligte wijn vier en twintig uren lang laten trekken, dar men dan alle daage drie maal een wijn kelk vol van gebruikt.

Men zal zoo men deeze middeln in dor naa de vlaagen der jigt gebruikt veeltyds verligting kreegen, egter geene volkomene geneezing zoo men niet van leefreegel verandert en genoegzaame beweeging neemt. Men moit zig niet verbeelden dat het genoeg beweeging zoude zijn als men bij voorbeeld met een pijp tabak in de kamer op en needer gaat wandelen of heen en weder draaijen, neen! arbeijden of gaan wandelen zoo men geen arbeijd heeft, of geen liefhebber van arbijden is, tot zweet en vermooidheid toe, waardoor de spijsverteering verbeetert, de uitwasseming bevordert en alle de vogten en sappen des lichaams in een gezonden staat gebragt en gehouden worden. Lieden welke aan deze kwaal onderheevig en eenige geneezing willen verwagten, moiten niet alleen in boven beschreefene leefwijs volharden, maar teffens ook van in plaats s' avonds tot tien, elf ure in gezelschap onder een glasje wijn of an de speel taffel te zitten

en dan aan taffel gaan zitten spijzen en met een volle maag naa bedde gaan, vroeg eeten, vroeg gaan slaapen en vroeg opstaan. Insgelyks moiten ze alle jaare twee of drie maal laxeerende middelen gebruiken als een paar mespint rhabarber of magnezia of roem van wijnsteen endierglyken.

Ok is meede zeer goed het gebruik der baaden. Den lijders zal 'er veelyds veel baat bij vinden, vooral zoo hij mede ryklyk van drinkt. De zweet en de spijsverteering word daar door bevordert en het lichaam versterkt.

Veelyts vertoond zig de jigt in de gedaante van eenig andere kwaal, zomtyds word het hoofd, of de long, of de maag, of de nieren aangetast. Hir door word ze veelyds verkeerd behandelt, of men tracht haar niet als jigt, maar als eene andere kwaal te geneezen, waar door den elendigen lijder zoo ze in haaren loop gestuit, veelyt al zijn leeven lang met verscheidene kwaalen gevoltert, of het deerlijk slagtoffer dezer kwaal word.

Darom behooren lieden welke ze meermaalen gehad hebben, tegens dien tyd wanneer ze eenen vlaag derselven verwagten, of verscheidene voorboodens van kwaalen gewaar worden, zeer omzigtig te zijn zoo wel in 't gebruik van geneesmiddelen als leef reegel, vooral moiten ze zig zorgvuldig wagten geene koude te vatten.

28. HOOFDSTUK

Over de vergifte

Over de vergiften wonden door de pijle der Bosjesmans veroorzaakt

[pp. 154, 165]

De vergifte waar mede de Bosjesmans hunne pijle vergiften, onderscheid men (1) in boom gift; [(2) in klip gift;] (3) in slang gift en (4) in boll gift. Het eerste en tweede is bijkans altoos zoo draa jemand met dierglyk soort vergiften pyle gewond doodelyk, vooral zoo het pyl niet anstonds uitgesneeden of zoo het pijl niet in gedrongen. Egter eene wonde heeft veroorzaakt dezelve niet anstons met eenigen sneeden verwijdert en uit gezoogen word, het zy met de mond, of met een daar toe vervaardigt hooren.

De twee lasten zijn niet zoo gevaarlijk en worden van de Bosjesmans het meest op de jagt gebruikt om het wild met te schieten. Egter zoo zij geen van de erst gemelde vergifte pijlen hebben, gebruiken ze de laste op hun stroperein tot hun tegen weehr en veroorsaaken voornamentlyk het derde vergift, als zoo een pyl diep ingedronge en vooral in een deel daar men het niet wel kan uitsnyiden zonder gevaar te vraa als in de buik enz:, veeltyds de dood.

De bereiding dier giften waar mede de Bosjesmans hun pijle vergift is bij kans een elk hir bekend. Egter zal het niet onaangenaam zijn om eene uitweding over te doen voor zoo verre het mijn door de Hottentots welke bij de ingezetene woonen, en nog vergifte pyle tot hun wapen gebruiken, bekend gemakt is worden.

Van de boom gift

[pp.165-168]

Uit verscheidenen planten bereiden de Bosjemans het vergift om hun pijlen te vergiften, dog det boom gifte als de schielyksten van uitwerking worden het meeste van hunnen gebruikt en uit hun verscheidenen gewassen bereid word, het eerste bereid uit de wortel eenes bosch welken de Hottentots °keip noemen. Deeze bosch groijt het meest in de kloofe van groote gebergstens omtrent drie, vier, ook wel vyf voeten hoog. Zijne blaaderen gelyken eenigzins naa de laurir blaaderen maar wat ligt groener, breeder en van voor meer rond dan spits. Van 't begin van mand Januari tot mand Maart geeft deze bosch eene groote, omtrent naa de zon-blom glijkende

geelagtige blom, welke tuschen haar bladen eenig vogt heeft. De uitwassening of de reuk van deze blom is zoo venijnig dat zoo draa een vogel maar op deze blom, gaat zitten hij in een oogenblik dood is. Van dezem bosch graven de Bosjemans de wortelen uit, sniden zij in klijne stukken en kookten zij in een van hun uit aard bereiden pot, of in de doppe van de struis eijeren of in hol gemaakten klippen zoo lang tot dat alle de harstagtigen deele welke deze wortelen bezitten, opgelost of uit gekokt zijn. Vervolgens haalen ze met een stokje het houdt van de wortelen uit en laten het overige tot de dikte van honing koken. De tweede soort word veel eer van naa een boom glijkenden gewas gemaakt dan de eerste. Dezer gewas glykt veel na de alois, egter niet zoo dik van stam en blaaderen; het groeijt in gebergens tuschen de klippen. Ook wel, doch zeer zeldzaam, worden einige in vlakke veldens gevonden. De dikte van de stam dezer gewassen is van een volwassenen Turksche tarwe of millis, het groeit drie a vier voeten hoog regt op en is, zoo men het afbreekt van binnen, met een melkagtige sap opgevuld. Deezen sap tappen de Bosjesmans door eene klijne opening welke ze in den stam maaken af en koken het tot dien dikkte en ook op de zelfte wijze als het eerste.

Van het slang gift

De slangen welke zij vangen om het vergift van te bereiden zijn de koper kapellen en poff adders, edoch de eerste gebruiken zij het liefste wijl deze hun vergift veel schielyker van uitwerking dan der lasten soort.

Zoo draa zij de spoor van voormelde slangen ontmoeten vervolgens zij zulks tot dat zij de slang of het gat vinden waar zij ingekroopen. Zoo zij de slang ontmoeten, word zij van hun gevangen; vinden zij het gat waar zij ingekroopen, graven zij zoo lang naa tot dat zij haar vinden. Zoo draa hebben zij haar niet of zij sneiden 'er de kop af, spalken de bek met een stokje op, sneiden vervolgens op weeders zyden der kaake beenderen de blaasjes of zackjes waar het vergiftig vogt in is uit, en onder binden zij dat 'er geen vergift kan uit vloijen of verlooren gaan en laten zij in de son droogen. Gdroogt zijnde, vrijwen zij zulke tusschen twee klippen tot een heel vyn poeder en vermengen het met anderen giften of was.

Boll gift!

Deze bolle glyken zeer veel naar de sequilla of zee ajuin, edoch de blaaderen ben breeder, langer en bruingroen, geeft eene aan een korten stengel uitkomende rood blom; daar inteegeen deel uit de zee ajuin eenen tot vyf voet hoogen stok uit groeijt. Deze bolle noemen de Hottentots taⁿie en

worden van de Bosjesmans in twee of drie stukken gezneeden en op het vuur gebraden. Den onder het braaden uit loopenden sap vangen zij op en koken denzlfen tot der dikkte van hönig. Met dezen sap, welk zeer kleverig, vermengen zij schier altoos de anderen gifte. Zomtyds vermengen zij alle vier soorten door malkander om kragtiger van uitwerking te zijn. Zij gebruiken het boll vergift het meest voor de jagt om wild te schieten. De gewonden gediertens worden 'er van dronken en vallen van neder.

Van deezen vergiften neemen zij, het zij van elken soort bijzonders, of dat zij verscheidene door malkander gemengt hebben, ter groote eener erwete en plakken het op weerskanten van de uit ijzer bereiden harpoen; veeltyds stippen zij 'er als het vergift nog vloeijbaar het bovenste deel des peils in en omwoelen het met uit schaape darmen bereide snaaren.

Alle deze vergifte werken alleenig door wonden of zoo draa zij zig in 't bloed verspreid. Inwendig ingenoomen veroorzaken zij eene braaking of stoelgaang verzeld met eenige pijnen in de maag en ingewanden. Ik heef verscheidene maalen het honden ingegeven maar geene andere uitwerking van gezien dan alleenig dat de honden treurig en met een neerhangenden kop loopen. Zij raakten gemeenlyk naa eenige uren aan het braaken of aan 't purgeeren, edoch bij zommigen heef ik zulks niet waargenoomen welke jankend omzwirven. De buik zwol op, de oogen verdraaiden en een wittagtige schuim kwam uit hun beck, maar alle deze toevalle verdweenden zoo dra ik hun een leepel boom oli ingaav en eindigten met braaken. De Hottentots hebben verscheidene lieden trachten te vergeeven met dier glyken soort vergift, edoch zij hebben 'er niets dan eene ligte braaking, pijnen in den mag en darmen van bespeurd, welke egter verdweenen zoo draa zij aan het braaken of aan een ligte loop geraakten.

Terwijl de Boschjesmans zeer zelden een van de voortsbeschreefenen vergiften gebruiken om hunne pijle te vergiften maar altoos met anderen vermengen, zoo volgten 'er ook meest tyds eenerlij toevalle op bij eenigen ligter bij eenigen zwaarder en hebben dus ook geene verscheidene, maar alleenig eenerlei behandeling en geneezing noodig.

[pp. 168-169]

De toevallen welke zig opdoen zoo draa een mensch met zulk een vergift pyl gewond en het vergift zig int bloed reeds heeft verspreid, zijn verduisternis en geel worden der oogen, duizelingen, benauwdheeden, geduurig braaken, hartklopingen, koud zweet en styfheid de leden.

Men moit ten dezen einde voor, of zoo zig reeds eenige van voorts beschreefenen toevallen openbaaren, zoo schielyk als immers mogelyk alles aanwenden om te beletten dat het vergift zig niet int bloed verspreid, of zoo de plaats het niet toelaat, om zulks te doen het harpoen of pijl zoeken uit te sneeden.

Het eerste kan men bewerken door, het zij de wond aan de arm, hand, been of voet, dezelve twee finger breed boven de wond met een kouze band of dierglyke enigzins styf te binden.

Het tweed, zoo zulks de plaats niet toelaat om het gewonde deel te onderbinden, moet men trachten de harpoen door een scherp mess of ander scherp snijdend instrument uit te snijden (want de harpoenen ben 'er maar enigzins vast op gemaakt en met een weerhaak van een pen of daartoe bereijde spits beentje voorzien dat als zoo een pijl in een deel van lichaam indringd en men het zelfde wil uit trekken, de weerhak zulks belett en zoo het met eenige magt geschied, de vergifte harpoen te rug blyft). Men moet ten dezem einde niet veel aan trekken maar terstond de wond over kruits open snijden, hoe grooter hoe beeter, of zoo groot dat men den harpoen gemakkelyk kan uit haalen. Zoo men zulks bereykt wasche men de wond ter stond met water uit en zett 'er een kop hooren op en houde darmede een uurlang aan. Zoo zulks verregt, giet men boom of olio oli in de wond en verbinde ze alle daage vyf of ses maal met oli en wat theriak. Met lat het band zoo het deel gebonden 'er een dag en nagt opzetten, maar wel opletten dat het niet te styf toegehald anders zoude het gevaarlyke ontsteeking of versterving kunnen verorzaaken. Men lat den lijder ryklyk boom oli met warm water drinken dat hij, zoo hij niet aan 't braaken, aan 't braaken raakt en darmede zoo lang anhouden tot dat den lyder niets meer uitbraakt. Zoo men geen oli heeft kan men zulks bewerken door melk of enkel louw water met wat zoud ingezmolten. Ook kan men den lyder alle avonde bij het slaapen gaan een mespint poeder van de Virginsche slang wortelen, of zoo men deze niet heeft een brok ter groote eener noote muskaat theriakel laten gebruiken. Doch wanneer het reeds eenige uren geleeden dat den lijder gewond en het gezigt verduisterd, zij meest tyds alle middelen, voor al zoo het pijl met boom gift vergift, vrugteloos.

[p.167]

Egter moit men alles beproeven om den ongelukkigen lyder te redden.

Lieden welke uit verscheidenen omstandigheeden of toevallen zouden vermoeden of overtuigt zijn dat hun eenig dierglyk soort vergift is bijgebracht worde, behoeven maar wat boom oli met

lauw water vermengt te drinken tot dat zij aan 't braaken raaken. Zoo zullen alle toevallen verdweenen en geen de minste gevaar meer te vreezen zijn.

Over de beetten der vergiftige dieren

[pp. 170-174]

Ter wyl Nederlandsch Africa rijk van allerlei soort van slangen, zullen wij beginnen met de der koper kapillen, als mede eene der vergiftigsten van dat geslacht.

De beet deezer slange welken men altoos voor doodelyk houd is ongegrond. Hij is in zoo verre doodlyk zoo men geene schielyke hulp of middelen kan anwenden.

Doch deze middelen kan jeder mensch hebben om hem naa dat hij gebeeten zig voor eenige uure voor de toevallen welke naavolgen te bewaaren. Dezzrn middel is een band het welk men zoo draa is men niet gebeeten, een duim breed boven de wond wat styf toebind op dat het vergift niet bloed verspreid word. Heeft men kruidt bij zig, doet men 'er een weenig op de wond en steekt het in de brand, of snijde of steek de wond met een mes of ander spits instrument of werktuig grooter dat zij aan 't bloeden raakt, daar men dan onder dien tyd zoo het in 't veld of tuin of elders geschied naar huijs zig kan begeven en volgende middelen gebruiken: men zett ter stond naa eenige sneeden over kruits in de wond gemaakt te hebben een kop of kop hooren op de wond en houde daar mede een uur of langer aan naar dat het ryklyk bloed heeft uitgezoogen. Men wasche of vrywe de wond naa het koppen met warme azijn, of het welk nog beeter met boom oli en lat den lyder een lepel vol boom oli met twee lepel vol azijn gemengt gebreuken. Ook kan men eene pap van wat theriak en boom oli op de wond leggen en men lat den lijder rykelyk drinken van een afkokzel van vlier bloem met glyke deelen azijn en water gekookt. Ook kan men hem zoo men geene vlier bloem heeft, in plaats van deeze wat theriak omtrent ter groote eener okkernoot met een half bottel azijn en een half bottel water door malkander gemengt en de theriak in opgelost of vijn gemaakt laten drinken. Word den lyder misselyk of begint te braaken, moit men zulks zoeken te bevorderen met lauw water en oli of booter. De Hottentots zijn gewoon de wonden van vergiftigen dieren uit te zuigen, het welk van zeer grooten nut en kan van elk zonder vreeze dat hem 't vergift die de wond uitzuigt zoude kunnen schaaden, doch moit de geen verzeekerd zijn dat hij geenerlei wond of zeer in zijn mond heeft. Om het nog voorzigtiger en zonder de minste vreeze te doen, kan de geene die de wond uitzuigt zijn mond van binnen en buiten met boom oli waschen. Dog deezer heef ik nog te herrinneren dat men het boven de wond gebondene band

voor de eersten twee dage niet moet loos maaken, egter wel op letten dat het niet te stijf toegehald, anders zoude het gevaarlyke toevalle kunnen verwekken.

Men maakt hir veel ophef van den slangen stein en betaald hem veeltijds het stuk voor twalf en vyftien rijxdaaler, egter kan men het zelfte bewerken zonder dezen slangen steen. Ook moit men zig niet virbeelden dat hij zoo als men voorgeeft in slangen gevonden word; hij word van de Indiaanen uit een tot asch verbranden wortel met een zekere soort aarde vermengd en vervolgens gebrand en toebereid. Een elk kan zig dezen slangen steen zelfst en veel beeter koop maaken en is teffens van de zelfte kragt en uitwerking. Men neeme een stuk hart beest hooren, snijde een stuk ter groote en dikte eenes duits en rooste het vervolgens int vuur en bewaar het voort gebruik. Dezzes behoorden alle landlieden in voorraad te hebben en zelfst hunnen slaven en Hottentots te geven, dat zoo draa zij van eenig soort vergifter dieren gebeeten of gestooken, zij het terstond kunnen opleggen. Ook kan men het zelfte bewerken met de zogenaamde heere boonen, welke een jeder bij zig draagen kan. Men gebruikt zij op volgende wyze: zoo draa men van eenig vergift dier gebeeten of gestooken, snijd men de boone in 't midden van malkander en bevogtigt een van de doorgesneedene stukken met de mond en legt het op de gebeetene of gestookene wond, daar het zig terstond vast op zuigt.

Dezze opgegevene behandelingen en geneesmiddelen kunnen bij alle beeten of steeken van vergiften dieren gebruikt worden, als der poff adderen, zwarte slangen, nagt slangen of zoogenamde kouze bandje, boom slangen, schaap steekers, kabies slangen, hoornsmannetjes, geitjes, haagdisse, schorpionen, spinnekoppen endierglyken en zullen genoezaam zijn tot geneezing van de beeten of steeken van alle de vergiftige dieren.

Over de vergifte planten en gewassen

Daar zijn eenige soorten van vergifte planten, gewassen endierglyken welker uitwerking zeer schadelyk, jaa veeltijds doodelyk, met welke men egter veeltyds zeer onvoorzigtig, zonder dat lieden hunne uitwerkings kennen, gebruikt of van kindern ziet gebreuken, ja zij veeltyds aan kinderen geeft om te spelen en wat het aller onvoorzigtigste is, als inwendige en uiterlyke geneesmiddelen gebruikt worden, zomtyds op den raad eener ouden vrouw, Hottentot en anderen, zonder te weeten wat voor kragten zij bezitten en of zij schadelyk zijn of niet. Genoeg het is de raad eener ouden vrouw; dien moit men opvolgen all zoude men ook het leeven op eene schriklyke wijze verliezen. Hoe dikwyls geeft men niet kinderen doornappelen, de vrugt van nagt

schaade endierglyken om te speelen, welke zij dikwyls onder het speelen in de mond steeken of op eeten. Hoe veele kinderen ben reeds door dien weeg droevig om hun leeven gekomen. Wat nog meer, men gebruikt het uit geperste sap van de doorn appelen voor een buik zuivernd middel en O! daar is geen beeter purgatie als dezze, het werkt van boven en onderen, maar helaas, veelyd zoo lang tot dat het lichaam en ziel met dezze kostelyke purgatie uit gewerkt hebben. Dezzet schrijft men, all worden zij klaar blyklyk van de schadelykheid dezer purgatie overtuigt, egter niet de purgatie, maar de ziekte toe, dat zulk een ongelukkig lijder zijn leeven heeft verlooren en zijn 'er veelyds nog over verwondert dat hij overleeden, daar de purgatie doch zoo kostelyk heeft gewerkt. Hoe dikwyls hebben kinderen zonder weeten hunner ouders van dierglyk soort vrugte gegeeten, te huis gekomen zijnde zwaare benauwdheeden, walgingen, braaken, flauwtens, veelyds een schielyken dood gehad, het welk men niet woest waar van dan het kwaam of wat de oorzaak van was. Veelyds ben 'er anderen kinderen bij geweest die zulks gezien of zelfst meede gedaan hebben, egter zullen zij het niet zeggen dat hun speelgenoot of zij zelven van eenig dierglyk soort bezien of vrugt gegeeten, uit vreeze van bestraffing. Het dient een elk tot warschouwing om met het gebruik dier middelen voorzigtig te zijn en nooit van dierglyk soort bezien of vrugte, wat naam zij ook hebben mogen, aan kinderen om te speelen te geeven en zo veel moglyk oppassen dat zij van zulke niet eeten of hun onschadelykheid moit algemeen bekend zijn. Egter gebeurd het dat zij kinderen weten te bekomen schoon men zy warschouwd en oppast door Hottentos of slaven. Veelyds worden zulke vrugte den kinderen gegeven van hun oppasseressen 't welk gemeenlyk klijne slave of Hottentots meide zijn, die het eenigsins uit een domme onnozelheid, of om hunne jonge meester of meestaarste te paijen geven, zonder te weeten dat zulks schadelyk zoude zijn, om dat zulke bezien of vrugte veelyds van eene aanlokkende kouleur of gedaante of smaak zijn.

De eerste toevallen welke het meeste soort vergifter planten en vrugten voortbrengen, zijn benauwdheid, walgingen en braaken, draaijingen in 't hoofd, slaaperigheid en bezwijmingen, somtyds een opgedreevenen buik verzeld met eene brandende hitte en dorst.

Men moit zoo men deeze toevallen bespeurd den lijder ryklyk lauw water met hönig zoet gemaakt laten drinken en zoo spoedig als moglyk den lijder laten braaken met vier of vyf grein braakwijnstyn op een kometje water laten smelten en den lyder naa onderscheid van jaaren van een tot seven of agt jaar oud zijnden om het kwartier een halfe lepel vol geven en ouder zijnde om het kwartier een lepel vol geven zoo lang tot dat hij begint te braaken. Dan houdt men op met

ingeven van het in een kometje water gezmolten vometiv en lat den lijder ryklyk lauw water met zuiker of hönig zoet gemakt na drinken. Heeft men geen braakwijnstyn of braakwortel, kan men het zelfte bewirken door het ryklyk drinken van lauw water met boom oli of boeter of lauw water met wat zout en ekstrakt van thee, of ramenaz zaad vijn gestampt en een mespint vol van met lauw water ingenoomen; men zett den lyder terstond naa het braaken. Zoo door het braaken of door het vergift geene ontlasting of loop voortkomt, een klijsteer uit water en zout en boom oli. Men laat den lijder vervolgens rijklyk water met azijn en hönig vermengt op drinken.

Ook heef men hir veel al in 't gebruik de theriakel en andere bereidingen van geneesmiddelen welke met heulsap of opium vermengd als een tegengift voor alle vergifte, voort schreuwen den klijnen kinderen. Ook is men zeer gereed om zij aan zieken te geven welke niet kunnen slapen of ijlhoofdig zijn. Daar men reeds verscheidene voorbeelden van het misbruik dierglyk soort middelen heeft. Mijn is nog eens in mijn geheugen van een zekere vrouw welke op een vrolijkheid genood en zulks niet garn woude laten voorbij gaan, gav haar ses of seven manden oud zijnde kind, 't welk wat lastig was, een thee lepeltje vijn gemakte theriakel met zoo als men vermoede een twintig of dertig dropels heulsap in, om dat het kind dus de geheele nagt zonder te schreuwen zoude slapen en zij haar vermaak zonder gestoord te worden, zoude kunnen waar neemen. Maar helaas, zij kwam te huijs, haar kind sliep in een eeuwige slaap. Dit zijn de gevolgen omme de kinderen met uit heulsap bereiden middelen te doen slaapen of als zij schreewen darmede tot stilzwijgen te bringen.

Indien men door onvoorzigtigheid, onoozelheid of uit een ander oogmerk te veel opium of heulsap, theriakel endierglyken gebruikt heeft, of aan een kind gegeven, 'er kend men uit een benauwd slap met half geslootenen oogen, reutelen op de borst vooral bij klijne kinderen, een wonderlyker pols, het aanzigt is rood, de lippen zwellen op, bezwaarde ademhaaling, hikk, koud zweet, stuipe, welke gemeenlyk met de dood eindigen.

Men moit ter stond den lijder aderlaaten al was het een kind van twee manden. Naa de aderlating, of zoo men bevreest is om zulke klijne kinderen bloed te laten, zett men den lijder tot over de schouders in een bad mit lauw water en azijn, bijvoorbeeld op een eijmer water een bottel azijn, en lat 'er den lijder een twintig tellens in zitten. Vervolgens lat men den lyder ryklyk water met azijn vermengt of glyke hoeveelheden water en azijn drinken en doeke in warme azijn nat gemaakt voor de neus en mond houden.

29. HOOFDSTUK

Over de beet doller honden en katten endierglyk

[pp. 174-183]

Wyl wij niet voornemens zijn om dezer kwaal zelve te verhandelen, maar alleenlyk de wijze opgeeven willen om dezelve te verhoeden en af te wenden, zullen wij ons over deeze schriklyke en doorgaans doodlyke ziekte niet breedvoerig over uit laten.

Wij hadden ons voorgenoomen om 'er int geheel niet van te melden, doch terwijl op alle plaatzen der ingezeetenen een vrij groot getaal honden en katten gevonden worden welke tot bewaaking hunner wooningen, vee, wijngaards, boomgaarde, tot de jagt, enz:.

Dit zijn de honde welke tot nut verstrekken en veelyds hun leeven voor hun mester of mesteresse laten. Welk getal het meest uit agt of thien bestaat, behalven de schoothondjes en wat grootere keffertjes, zoo dat men het getaal van honden door de bank op elke plaats vyfthien reekenen kan.

Bijkans op alle de plaatze van de ingezeetenen in ons Nederlands Africa zal men een getaal van dertien of viertien honden vinden. Onder dezer getaal zijn 'er veelyds maar de helfte welke tot wesentlyk nut verstrekken; het andere getaal ben schoothondjes en wat grootere keffertjes, enz:.. Onder dezer groote getaal honden kan men op elken plaats nog drie a vier katten vinden welke zeekerlyk alle bijde nuttelyke dieren zijn, egter behoorde men nooit meer dan op zijn hoogst vyf of ses goede honden in plaats van veertien slegten en in plaats van vier a vyf slegte katten twee goede te hebben.

De kenteekenen van een dollen hond zijn, indien hij van tevooren vroolyk was, neerslagtig en loom uitziet, eene afkeer van voedzel, drank, geselschap van menschen en honden toont, geduurig knoort op het naaderen van een mensch, zelfst zijn eigenen heer of honden, enz:.. Als hij de ooren lat hangen en de staart hangende tuschen de beenen in kneipt, met de tong uit de beek bezett met een witte schuijm, all hijgende met den kop tegens den grond, glyk slaperig of dronken herom loopt en een jeder die hem ontmoet tracht te bijten, moit men vreezen dat hij doll is. Zoo dusdaanigen dollen hond niet dood geslaagen of geschooten word, loopt hij dus een, twee of wel drie dagen, zelden langer, naa verloop van welke hij door hitte, honger en vermoeidheid uitgeput zijnde, sterft.

De honds dollheid der katten word gemeenlyk voortgebragt door dat de honden reeds vijanden van de katten zijn en dat meenigmaal zulke katten, welke veel all gewoon met honden te speelen het eerst zoo draa en hond doll en dus het vinijnigst gebeeten worden, wyl altoos de eersten twee of drie beete de gevaarlykste zijn. Eene katt welke van een dollen hond is gebeeten, word in korten tyd doll, egter gebeurd het dat zij zonder van een dollen honden gebeeten te worden, doll worden.

De kentekenen eener dollen katt zijn, een groote verwildheid in de oogen, schuim voor de mond, een gestaadiges geloope, vervolgens als de kwaal toeneemt vliegt zij tegen alles aan met een aanhouden geschreewe, somtyd springt zij op tegens de muur en graud en beiten de kalk of klei uit de muur, dan weder naa een andere plaats en alles wat zij ontmoet will zij krabben en beiten. Op laast vliegt zij glyk als een vogel van een plaats naar den anderen en valt veelyd onder het springen met een geschreud dood ter aarde. Zoo zulk eene katt niet dood geslaagen of geschooten word, duurt dezze toevallen gemeenlyk twee, somtyds tot den vierden dag, eer zij sterft.

In 't jaar 1791 in de mande Februari en Maart zijn in den omtrek van Drakenstein, Fransche hoek en Paarl verscheidene honden doll geworden, waar onder een slave jonge van zeekern landbouwer in de Fransche Hoek woonende gebeeten, kort daarna doll geworden en elendig in 't veld gestorven. Aan de Paarl zijn drie paarde doll geworden. Het eene was van een dollen hond gebeeten in zijn linker agtervoet en wird agt dage daarna doll zonder der lieden hun weeten die het toebehoorde. Deze lieden hadden geene andere toevalle waargenoomen, dan alleenig dat het paard niet vreeten en zuipen willen. Dezes paard is vervolgens verwoed in 't veld omgelopen en naa all wat zig hem naaderte met de voeten gekapt en om zig gebeeten, en onder anderen een paard in de hals gebeeten. Den tweeden dag bespeurde men reeds eenige kentekenen van dolheijd aan het zelve, egter dagt 'er geen mensch aan dat het mischien van het dollen paard gebeeten; men oordeelte dat het styf gereeden waar. Het worde ten dezem einde naa het daar digt bij loopende Berg rivier gebragt om het te laten swemmen, maar helaas! het was nog niet tot aan de borst int water of overleed. Het eerst gemelde is den agsten dag dood gevonden. Het derde was een hengst en kwaam nooit uit de stal of hij moest gereeden worden, wierd egter in de stal doll, kapte, schop en beet naa alles wat zig hem naaderte. Men zette hem met groote moite een toom aan, bragt hem buiten de stall en opende hem een ader aan de hals, edog dezes baate niets. Men vermoede dus dat het paard doll was. Om van dezze vermoeding verzeekerd te willen zijn, bragt men het paard

naar een kuil water, edog het paard was nog niet tot aan de knie in 't water, of het sloeg dood ter aarden.

Gemeenlyk zijn de honden in heete en drooge jaargetyden aan dit ongemak onderhevig, vooral zo zij rijklyk versch of bedorven vleesch te vreeten kreegen, of van de aan ziekzens of anderszins gestorvenen vee aazen en niet genoegzaam versch water kunnen bekomen. Daarom behoorde een elk uit voorzigtigheid van de mand December tot Maart zijne honden over dags in een koele plaats aan een ketting of in een vertrek opgeslooten te houden en hun geen vleesch, maar veel liever brood en overvloedig versch water te geven. Zoo zoude men, all zoude een hond tegens dezze aangewende omzigtigheid doll worden, men hem kunnen dooden zonder dat 'er eenig mensch of gedierte van gebeeten word.

Wanneer jemand door een hond gebeeten is, moit men zoo veel mogelijk trachten om denzelven te vangen, het zij met een vang strik of riem, of zoo als men hem best zonder gevaar van gebeeten te worden kan bekomen, den zelven op sluiten en nauwkeurig onderzoeken of dien hond wezentlyk dol is of niet, waar van men in tyd van een dag volkomen verzeekerd zijn kan, want verscheidene omstandigheeden kunnen veel tyds oorzaak zijn dat men een hond voor dol houde. Hij verliest bij voorbeeld zijn heer, loopt rond om denzelven zoeken, van 't rond loopen verhitt en om dat hij zijn heer niet vind verleegen, steekt hij den tong uit den bek en loop als woest rondom. Eenig mensch ziet hem dus loopen en houd hem voorzeekerd dol en behoeft maar van een eenig mensch met voorgeeven dat hij dol is vervolgt te worden, of het voegen zig ter stond eene menigte menschen of jongens bij om hem meede te vervolgen en te helpen dooden. Deezem hond zig dus van een meenigte menschen bezet in 't naauw gebragt zijnde, met steenen geworpen en met stokken geslaagen wordende, ziet alles wat hem voorkomt voor vijanden aan en zoekt zig dus te verweeren, met van zig te bijten. Egter slaat of goojt men hem wel raas de kop in om dat men hem voorzeker voor dol heeft gehouden, daar het dan niet mogelyk is als 'er eenig mensch van een dusdanig bang, of wezentlyk dol hond gebeeten, aantoonen of hij dol is geweest of niet. Zeeker geneesheer geef volgenden raad; indien de hond te schielyk dood gedaan is, om te onderzoeken of verzeekerd te zijn of hij dol geweest of niet. Dezer middel tot onderzoeking bestaat in een stuk versch of gekookt of gebraden vleesch waarmede men des dood gedaanen hond zijne tanden en tand vleesch vrijwe, maar teffens zorg draagende dat 'er geen bloed aan kome. Zulks gedaan hebbende, moet men dit vleesch een leevenden, gezonden hond aanbieden

of toerijken. Neemt hij het aan en eet het op, zoo is de dood hond niet dol geweest, maar weigert hij het met geschreeuw en gehuil, is de doode hond dol geweest.

Terwijl mij nooit de gelegendheid voorgekomen is om deeze schrikkelijke ziekte te zien en te behandelen, kan ik dus bij eigene ondervinding niets van dezelve zeggen; doch zal de toevallē met verscheidene voorschriften van geleerden lieden, vooral van de geleerde Dokter Tissot meede deelen, welke aldus zegt:

“Als iemand gebeeten is, geneest de wonde doorgaans zoo gemakkelyk als of zij niet vergiftig ware; dog na eenigen tyd, langer of korter, van drie weken tot drie maanden, meestentyds naa zes weken, begint men in de plaats daar de wonde geweest is, een doffe pijn te gevoelen; het lidteeken zwelt, ontsteekt, gaat open, en laat een scherp, stinkend, roodagtig vogt uitvloeijen. Op denzelfven tyd is den lijder neerslagtig en zorgeloos, hij gevoelt een algemeene verstijving, een bijna geduurige koude, een moelykheid in 't ademhaalen, een benauwdheid, die hem overal bij blyft, pijnen in de darmen, de pols is zwak en onregelmatig, de slap is woelig, onrustig, beroerd door droomen, opspringingen en schrikken, de afgang dikwerf ontstelt; van 't eene oogenblik tot het andere komt 'er een weinig koud zweet, en somtyds heef men eene ligte pijn in de keel. Dit is de eerste trap of liever de eersten toevallē der honds dolheid.

“De tweede trap, de volkomen honds dolheid, is verzeld met de volgende toevallen: de lijder word gekweld door een geweldigen dorst en het drinken pijnigt hem; kort darna haat hij den drank, bijzonder het water en na eenige uren schrikt hij 'er voor, en deeze afzchrik is zoo sterk dat het brengen van water aan zijn lippen, het zien, ja de naam deszelfs, of die van alle anderen dranken, het zien van dingen die wegens hunne doorschijnenheid eenigen overeenkomst met water hebben, glyk het lucht, hem een onuitdrukkelijken angst en somtyds stuiptrekkingen veroorzaakt. Zij zwelgen egter, schoon op een gewildige wijze een weenig vleesch of brood door, altemets vleesch nat, veelen zelfst de dranken die men hun voor een geneesmiddel geeft, mits dat zij niet van water zijn, of dat 'er op dien tyd niet van water gesproken word. De pis word dik en brandig, somtyds raakt zij verstopt, de stem word heesch, of zij verliezen hem geheel, dog 't geen men zegt van hun geblaf, glyk aan dat van honden, zijn vertellingen die belaggelyk, bijgloovig en van alle waarheid ontbloomt zijn, zoo wel als veele andere verdigsels, waar meede men het verhaal dezer ziekte opgepropt heeft. Het geblaf der honden valt hem lastig. Daar zijn oogenblikken dat zij raas hallen, vermengd somtyds met woede. 't Is in deeze oogenblikken dat zij naar de

omstanders spuwen, en zelfs poogen te bijten, ja wezenlijk gebeten hebben. Het aanzien is strak en eenigzins verwoed, het aangezigt dikwijls rood. Gewoonlijk voelen deze ongelukkigen die verheffing aankomen en verzoeken de omstanders op hunne hoede te zijn. Veelen hebben deze woede van bijten nooit gehad. De angsten en pijnen die zij uitstaan zijn onbeschrijfelijk; zij verlangen sterk naar de dood, en sommigen hebben zig zelve om 't leven gebragt wanneer zij 'er de middelen toe gehad hebben.”

Door veele geneesheeren en ook door het gemeen zijn en worden veele geneesmiddelen aangepreezen voor de beet en zig reeds openbaarte honds dolheid. Door de eersten zijn als onveilbaare middelen opgegeven als het lever kruid, de cinaaber of vermiljoen, de miscus, peeper, duivels drek, castoor, champhor endierglyken, welke geneesmiddelen en bereidingen egter veelmaalen vrugteloos bevonden zijn, en ook bij die lieden waar ik dit werk voor geschreefen en bij een gdraagen, niet altoos zouden gereed en behoorlijk bereid zijn, en al zouden eenige uit voorzorg zig meede voorzien, zoo zouden zij egter niet zoo veel van hebben als tot het aanhoudende gebruik dier middelen vereischt word.

Het gemeen geeft hir verscheidene middelen op welke zij in tijd van nood, uit nood gebruiken. Vooral maaken zij van het hair van den dollen hond die jemand gebeeten veel opheev, vertrouwen en verzeekeren dat het een onveilbaar middel is, als men zulke bekomen kan en op de wond legt. Egter weet men van dit zoo onveilbaare middel geen voorbeeld op te geeven dat enig schepzel, die van een wesentlyk dolen hond gebeeten en de honds dolheid zig bij hem heeft openbaart, geneezen, maar helaas! alle een schrikkelyken dood gehad. Maar waar van dan komt het opheev deezer middels? Van lieden die zиж verbeeld glyk als ik reeds gezegt heef van een in benawdheid of gejaagden, of zijn meester verloorenen hond, welken zij voor dol aangezeen of gehouden, gebeeten zijn worden, hem dood gemaakt en het hair van den gezond, en nooit dol gewezenen hond, op die verbeelde dollen honds beet geleeft hebben, het welk dus glyk als een andere versche wond ligt geneezen. Ook maakt men veel opheev van het bloed der schildpadde inwendig gebruikt en uiterlyk op de wond gelegd, en verscheidenen anderen middelen welke niet verdienen om aangehald te worden. Men moit dierhalve tot zulken tot niets dienenden middelen zig nooit laten aanraaden of zijne toevlugt neemen, want dezelve hebben al meenig mensch die anders als hij behoorelyke middelen gebruikt, had kunnen gerett worden, van zijn leven op eene aller schrikkelykste wyze beroeft.

Men moit zoo draa jemand van een dol hond gebeeten en zulks zonder gevaar geschieden kan, de omgeleegene deelen der wonde wegsnijden, doch wanneer dit niet zeer kort naa het beet geschieden kan, zal het beetir zijn zulk te laten. Heeft men dien onverschrokkenen moed niet om zulk te kunnen doen of laten doen, kan men de wond met een mess of ander snijdend werktuig doorkerven, egter moit zulks wat diep geschieden. Men zett naa het doorkerven een kop of kop hooren op de wond om te beproeven of men daar door niet misschien het ontfangene vergift kan uit zuigen. Naa het koppen wasch men de wond uit met lauw water waar wat zout ingezmolten, of peekel water. Men verbindt vervolgens de wond met basilicum of konings-zalv en bezmeere de omgeleegene deelen der wond, omtrent twee duim breed van de wond rondom met kwik of zoogenamte ruitersalv en houde daar meede aan, met de eerste drie maal 's dags te verbinden en met de laste eens op een dag intevrijwen. Naar de wond ter stond naa de beet dus danig behandelt te hebben, raad de geleerde Dokter Tisson dat men den lijder

- 1.) Een zeer ruime (dat is te zeggen rijkelyk bloed aflate) aderlating doe en zulks naa vereisch der omstandigheeden den tweeden-, derden-, ja vierde reise herhaalen
- 2.) de lijder moit dagelyks twee maal tot aan zijn kin in warm water gebaad worden zoo zulks de omstandigheeden toe laten
- 3.) hem dagelyks twee of drie klistereen zetten uit een afkokzel van kasjes of kiesjes blaaderen met wat hönning bij gedaan
- 4.) de opene wond glyk als boven reeds gezegt een of twee maal 's dags met de kwik of ruitersalv te vrijwen
- 5.) het gansche deel waar in de gebeetene wond is, moit met warme boom oli gevreewen worden en in een baaie en met oli bezmeerde lap gewonden worden
- 6.) men moit den lijder om de drie uren eene gifte laten gebruiken met thee van vlierbloem van het zoogenaamde Cobbs poeder, het welke bestaat of gemaakt word van natuurlijke en door konst bereide cinnaber of vermiljoen, van elke soort vier en twintig greinen of zoo veel als vier en twintig peper of garst kordels zwaar weegt, met sestien greinen muscus te zamen in een mortier zeer fijn te wrijven. Doch het zal beeter zijn schoon ik de voorschrift hir opgegeven dat een elk die het in voorraad houden wil in de apotek lat klaar maaken. Egter kan men het zelfte bewerken met zig in de apotek van de gemeene bereide kwik pillen uit kruim van brod en kwik bereid te voorzien en 's morgens en 's avond een van gebreukt, want het boven opgegevene middel is goed

voor rijke lieden, maar kan van arme landlieden, om dat het aanhoudend gebruikt moit worden en de muscus zeer duur, niet bekostigt worden.

7.) alle avonde bij het slaapen gaan, moit men den lyder laten gebreuken van volgende slikbrok: men neeme een dragma of zoo veel als sestig peeper of garst kordels zwaar weegen, Virginiaansche slangwortel tot poeder gemakt, campher en assa foetida of duivels drek, van elk tien greinen of zo veel als tien pepel kordels weegen, theriakel ter groote eener nootemuskat. Dit alles maake men met eene genoegsaame hoeveelheid conserf van vlier of höning tot een slikbrok. Dat ik in plaats van 't opium de theriak heef gestelt is om reede dat men hir de theriak bijkans in alle huijse houdings vind en het opium niet en bij het conzerf van vlier heef ik de höning gevoegt om dat het conzerf van vlier hir wat duur en de höning goedkop of niets kost. Egter zoo den lijder 's nagts onrustig is, kan men hem 's morgens ook een slikbrok geeven, doch men moit onder den naam van slikbrok geenzins begreipen een heele mond vol, men verstaat 'er onder een brok ter groote eener noote muskat.

8.) zoo de mond bitter, of indien de lijder misselyk en poggingen doet om te braaken, kan men dertig of vertig greinen van de hijpocacuanha of braakwortel geeven om den lijder te doen braaken en teffens rijklyk lauw water op drinken.

9.) den lyder moit geen ander voetzel dan pappen van brood, meel, gort, rijst en melk gebreuken. Zijn drank zij garst water met vlierbloem afgekookt.

10.) indien de lijder langen tyd zwak en vreesagtig of schrikagtig blyft, lat men hem drie maal 's daags een mespint poeder van de kina of koorts bast gebreuken.

Deze van de vermaarde heer Tissot opgegevene geneezwijs welke ik hir mede gedelt, is tot nog toe de beste en aan 't oogmerk van deeze schrikkelijke ziekte het voldoenste en kan bij alle hondsdolheiden het zij dat zij was voortgebragt door den beet eenes dolgewordenen mensch, hond, kat of andere gediertens, als de het meest van verwagtede gebruikt worden.

30 HOOFDSTUK

Over de Maazelen

[pp. 183-186]

De maazelen is eene uit het oosten naa Europa en Nederlands Africa overgebragte ziekte, waar aan de menschen zonder onderscheid van jaaren onderhevig zijn. In ons Neederlands Africa heerschen de maazelen niet zoo dikwijls als in Europa en worden het meest door bezmetting voortgebragt. In het jaar 1771, mand July en Augustus hebben zij met groote kwaardardigheid gereegert en van dien tijd tot het jaar 1789 van bevrijd geweest, en hebben in deeze jaar niet zoo kwaadaardig geweest. Egter zijn 'er verscheidene lieden en veele kinderen aan gestorven, doch onder het getaal diergeenen die gestorven zijn, zijn het meeste gedeelte door verkeerde behandeling of aan de gevolgen der mazelen om hun leeven gekoomen.

De toevallen welke vooraf gaan, glijken zeer veel naa die der verkouwdheid, als bij afwisseling hitte en koude, geweldige hoofdpijn verzeld met eene zekere vermoidheid, geene trek tot eeten. De tong is meesttyds wit en vogtig; den lijder word aangetast door een drooge hoest, ontsteeking der oogen, slaaperigheid en het geene de ziekte kenbaar maakt, zwaare zeere keel en geduurige pogingen tot braaken of buik loop, zijn doorgaans de voorloopers van het uitkomen der maazelen.

De mazelen komen omtrent den derden of vierden dag uit en vertoonen zig eerst int aangezigt, vervolgens op de borst en andere deelen de lichaams als kleine roode vlakjes, glijkende naa die van vloo beeten, dogh zijn ze een weenig meer uitgepuilt, in 't aangezigt en boorst meer verheeven en verheffen van koleur. De braaking houd gemeenlyk op naa de uit botting of uit koming der mazelen, dog de koorts, hoofdpijn, hoest en moijelijke ademhaaling vermeederen, welke toevalle egter veelyds verminderen of verdweenen naa een bloeding uit de neus of braaking van gal stoffen. Den sevenden, agsten, of negenden dag beginnen de mazelen in het aangezigt en vervolgens over het geheele lihaam te verbleeken. Veelyds gebeurd deeze verbleeking reeds den derden of vierden dag naa dat de toevalle goedaardig of kwaardardig zijn. Veelyds egter blijven de koorts, benauwde borst en hoest naa de verbleeking en afvalling der mazelen of puistjes duuren, inzonderheid wanneer den lijder verhittende middelen gebruikt, of te veel gebroied is worden, welke toevallen verdweenen zoo den lijder aan 't braaken of aan een ligte loop van galachtige stoffen geraakt of rykelyk pis lost, of door een overvloedige zweet het

overgeblevene venijn uitgedreeven word. Ontstaat egter geene dier ontlasting, het zij onder de ziekte of kort naa dezelve, zoo vermeederen alle de boven beschreefene toevallen en het venijn valt op de long en veroorzaakt eene ontsteeking; de ademhaaling, koorts, hoest en dorst neemen van uur toe uur toe en den lijder loopt gevaar zijn leeven schielijk, of aan een verzweering der long langzaamer te eijndigen. Somtyds gebeurd het dat de mazelen schielijk naar binnen slaan of door verkeerde behandeling naar binnen gedreeven worden, waarvan den lijder veelyds ijelhoofdig word en gevaar loopt zijn leeven te verliezen. Egter moit men den lyder geene verhittende en walgelyke middelen geeven om dezelve te doen uitkomen, als schaape mist, theriakel, bucho brandwijn endierglyken, maar het zelve zoeken te bevorderen glyk als onder in de geneezing dier kwaal zal worden opgegeeven.

Het aaderlaaten is indeeze glyk in alle ontsteekings ziekten het eerste en noodigste, inzonderheid als de koorts hevig, de pols hard, de ademhaaling moijelyke en de keel en oogen zeer ontstoken zijn, moit men den lijder terstond eene ruime aderlating op den arm doen. Met lat hem met de beenen in lauw water zitten en als 'er zig miselykheid of neiging tot braaken opdoen, moit men zulks zoeken te bevorderen door een aftrekzel van camill bloemen of lauw water, het welk den lijder altoos zeer veel verligting zal toe brengen. Heeft men zulks bereijkt, lat men den lyder rykelyk thee van vlier blom met wat melk vermengt drinken. Zoo de hoest hevig en de keel brandend heet, lat men den lijder den wazem van warm water inzuigen en legge doeke in warm water nat gemaakt om derselvs keel. Ook kan men hem laten gebruiken van volgende likk mengsel: men laat Arabisch of het gom van de dooren boome omtrent een lepel vol smelten met kookend water en als het gezmolten, kan men het zoeten met wat kandij of klontjes zuiker, en lat 'er den lijder dikwijls van likken, het welk de keel verzagt en den hoest vermindert.

Als de mazelen schielk na de uitbotting weder inslaan, lat men den lyder ryklyk thee van vlier bloem of een slap wijn kandeel drinken; men lat hem met de beenen in lauw water zitten en legge hem pappen uit zuurdeeg, mostaard, azijn en zoud in den nek, op de armen, aan de kuiten en onder de voetsoolen, of het welk nog beeter en kragtiger van uitwerking als men zulk bekomen kan, Spansche vliege pleisters aan de armen en beenen te leggen.

Zoo draa de mazelen beginnen te verbleeken en als schubben afvallen, moit men den lijder volgende buikzuivering laten gebruiken: tamarinde en manna van bijdes ter groote eenes hoender eijer, roem van wijnstyn een lepel vol, of zoo men deezen niet heeft salpeter een halfe leepel vol.

Lat dit te zaamen kookken met een kometje water op de helfte, zijgt het vervolgens door een doek en gevt 'er den lijder alle half ure een lepel vol van tot dat het begint te werken. Den lijder drink wat thee of dunne soup naar, maar zoo op de mazelen een buik loop of de zoogenaamde purgeer ziekte of perzie volgt, moit men den lijder alle dage twee maal 's morgens en 's middags eene half mespint rhabarber poeder en een half mespint roem van wijnstijn geven, en 's avonds een brok ter groote een noote muskaat theriakel laten gebruiken. Vermindert egter in de loop naa deeze middelen aangewend te hebben niet, moit men den lyder eene aderlating doen.

Zoo 'er naa de mazelen de lijder een drooge hoest en kortademheid, verzeld met groote hitte in de borst, dorst en een drooge tong en huid overhoud, moit men den lijder rijkelijk thee van vlier bloem met melk laten drinken en van tijd tot tijd een weenig bloed aflaaten, en geen ander voetzal dan meel spijzen met melk klaar gemaakt, of groentens, ook wel vrugten gebruiken. Ook dient zig den lyder daglijk zagte beweegingen te neemen en moit zig voor koude wagten.

Den lyder moit geduurende en naa de kwaal geen ander dan ligt voetzal en verkoelende dranken gebruiken als garst of rijst zoupen. Zijn drank zij thee van vlier bloem met melk of melk met water, garst water, amandel melk endierglyk.

Ik zoude nog its kunnen zeggen van de reeds in verscheidenen landen aangewende poggingen om de mazelen inteenten, maar zij kan van deeze lieden waar dit werk voorgeschreefen en bij een gedraagen niet dienen, want hoe eenvoudig, zonder steil en regelmaatigheid der taal, ook deezer werk geschreefen, zullen veele het leezen zonder 'er eenig begrip van te kunnen hebben, daar ik zoo veel moglyk getracht heb om het naar deezer lieden gewoonen mengelspraak voortedraagen.

31. HOOFDSTUK

Over de kinder pokkjes

[pp. 186-193]

Geene ziekte is zoo verwoestend in ons Nederlands Africa als de kinderpokkjes. Zoo zij regeeren, verwoesten zij even als de pest en tasten menschen van allerlei ouderdom aan, zoo zij zulke nog niet gehad hebben. Egter is het een groot gluk dat zij hir niet zoo dikwijls als in Europa en andere landen heerschn. Onder honderte van menschen waaronder veelen die reeds seventig ook tagentig jaaren bereikt hebben, zal men weenige vinden welke de kinderpokkjes gehad hebben. Daar inteedeend in Europa en ander landen van de hondert geene vier of vyf van bijvryd blyfen. De kinderpokkjes hebben van het jaar 1767 niet weeder geheerscht tot nu toe en worden het meest door bezmetting voortgebragt in weerwil van alle aangewende omzigtigheid en order onzerer voor het algemeen welzijn waakendin regeering, voortgebragt door scheepen waarop de kinderpokkjes heerschen of kortelyk geregeert hebben.

Terwijl deeze moorddaadige ziekte in die jaaren mijner alhir geofenten practeicq nog niet geheerscht en dus ook van mijn hir nog niet is behandelt worden, zal ik de wijze van geneezing van de geleerde dokter Tissot opgeeven.

Men onderscheid de kinder pokjes in afzonderlyke en saamenvloeiende, of goedaardige en kwaadardige, terwijl de saamenvloeiende altoos van gevaar verzeld of kwaadardiger zijn.

De kinderpokjes kondigen zig gemeenlyk drie of vier dagen voor dat de koorts zig openbaart aan door eene bijzondere treurigheid, lusteloosheid en slaperigheid; den lijders zijn doorgaans zeer dorstig en hebben geen trek tot eeten, zij klaagen over eene buiten gewoone vermoidheid glyk als naa zwaare arbeid of loopen en zweeten bij de minste beweeging. Hir op volgen beurtelings vlaagen van koude en hitte, welke van uur tot uur toe neemen en teegens den tyd der uitbotting of uitkoming heviger worden, verzeld met hoofdpijn, lendenpijn en braaken. De lijder heeft een onrustigen slaap verzeld met een overvloedig zweet en ontwaakt schielyk met schrik en opspringen. Jonge kinderen worden veelyds door stuipen aangetast voor dat de pokken uitkomen; egter zijn zij geenzins gevaarlyk of het zij dat 'er andere gevaarlyke toevallen bij gepaard gaan als, zoo de pokjes reed uitgekomen schielyk weder inslaan, of ten tyde der etter koorts heeft men gevaar te vreezen, als 'er zig dan vlagen van stuiptrekkingen opdoen.

Een zeer gunstig tekenen is als in de eersten dagen der ziekte neus bloedingen ontstaan, welke zeer nuttig en gemeenlyk de zwaare hoofdpijn verminderen en de groote slaaperigheden welke gemeenlyk bij kinderen zoo gemeen, eendigen.

Deeze toevallen duuren tot den derden of vierden dag der ziekte. Op het einde van een dier dagen beginnen gemeenlyk de pokjes onder het zweet zig te vertoonen als vlooi- beeten; zoo het gebeurd dat zij zig vroeger dan boven gezegt vertoone, is het een zeer ungunstig teeken. Doorgaans bespeurd men de eersten in 't aangezigt, vervolgens aan de handen, voorarm, hals en boven aan de borst.

Eene langzaame uitbotting en vermindering der koorts zijn doorgaans zeer gunstige tekenen zoo draa zig de pokjes beginnen te vertoonen. De afzonderlyke of goedaardige pokjes, welke rood in den grond, en met witte etterachtige stoffe, die vervolgens geel worden gevuld zijn, kan men voor het beste soort houden.

De saamvloeiende of kwaadaardige pokjes erkend men wanneer de puisten loodverwig of bruin zijn, ook wanneer zij klijn en plat zijn en in het midden een zwarte stip hebben. Wanneer de puisten met een waterig vogt vervuld zijn, wanneer 'er veele in het aangezigt komen, saamenvloeyen of in elkanderen loopen, zijn het altoos gevaarlyke teeken.

Als de pokjes op haar grootste zijn, worden alle tuschen ruimtens waar geene pokjes zijn rood, ontstoken en glinsterende. Het angezigt zwelt gemeenlyk het eerst, dan de hals, welke zwellung somtyds zoo groot als verschrikkelyk dat de oogen geheel gesloten worden of toezwellen. Egter vermindert deeze zwellung naar maate de pokjes opdroogen en dan zwellen de hande, beenen en onderscheidene deele op eene verbaazende wijze, welke zwellung egter zoo 'er niet veel koorts bij van geen kwaade gevolgen. Zij is het gevolg altoos zoo draa de pokjes op haar grootste zijn.

Maar heeft den lijder veele pokjes, ontstaat 'er zoo draa zij aan 't etteren raaken een nieuwe koorts welke den lijder hitte, dorst en pijnen veroorzaakt. Den lyder is ongerust en kan geen gemakelyken plaats vinden om te leggen of te zitten, hij word gekweld door droomen, bezwaerde ademhaaling en slapperigheid, en sterft gemeenlyk door verstikkinge of door een slaap koorts. De tyd van het grootste gevaar is als het aangezigt, het hoofd, de hals en andere deelen uitermaaten gezwollen zijn en 'er zig loodverwige, bruine of zwaarte vlakken vertoonen, bloedige afgangen en pisse, enz: duiden alle het uiterste gevaar aan. Maar zoo draa de zwellung vermindert of begint

te zakken, de korsten in het aangezicht te droogen en de huid rimpelt, bevindt zich den lijder doorgans beeter en het gevaar vermindert.

Zoo draa' zig de eerste toevallen of boven beschreefene kentekene der kinder pokjes openbaaren en den lijder zij niet gehad heeft, en de kinderpokjes wezentlyk heerschen, moet men den lijder koel en stil houden en men laat hem s' morgens, s' middags en s' avonds met de beenen in lauw water zitten en zette den lijder daglyks een klisteer het welk van zeer veel nut om de hoofdpijnen en de neigingen of braakingen, welke de lyder zeer lastig zijn, te bedaaren. Men lat den lijder rijklyk drinken van een aftrekzel van vlier bloem met de helfte melk (men moet hir niet verstaan het aftrekzel met even zoo veel melk te vermengen als het aftrekzel groot is. Neen! men lat het den lyder gebruiken gelyk als men gewoon is om thee te gebruiken, bij voorbeeld op een halve thee kop of kometje vliesbloem thee even zoo veel melk bij te doen) of enkel water en melk zoo men geene vlier bloem heeft of zoo zij den lijder niet van smak zijn.

Den lijder moet zoo veel als moglyk uit het bedde gehouden worden en zoo veel hij maar kan opzitten.

De spijs des lijder zoo hij trek heeft tot eeten, moet ligt zijn als gekookte appelen, of perziken, of eenige sneeden brood met wat water en melk. Vleesch, vleesch soup, eijeren, wijn en alle uit wijn of brandwijn bereide geneesmiddelen moet den lyder vermeden als vergift. Dan men is hir bij meest alle ziekten zeer gereed om zulke middelen te doen gebruiken om zoo als men zig verbeeld de zieke te door zweeten, of om uit te drijven of om de maag te versterken, te geneezen. Toont den lijder geneegtheit om karnemelk, wei of heug van melk te drinken, kan men hem zulks vryelyk geven.

Veele kinderen of lijders die de pokjes hebben, op een bedde of om kinderen te paijen zoo dezelve niet te bedde willen blyfen, om er iemand bij te leggen is meede zeer naadeelig zoo wel voor den lijder als den gezond zijnden.

Men moet den lijder zoo hij verpoozing van koorts heeft den geheelen loop der ziekte dagelyks verschonen, maar teffens zoorg draagen dat het hembt of andere linne goederen droog en gewarmt zijn.

Zoo deze ziekte regeerd in de somer moet men den lijder koel houden. Men kan ten dezen einde twee of drie maal s' dags de kamer lugten, of een raam zoo 'er voor t venster is uit haalen en de opening met een stuk linnen toemaaken, het zij dat men het over een raam trek of aan het kouzijn

plakke of spijkere. Heeft den lijder een zwaare koorts en eene brandende hitte, kan men zoo de lugt heet dezelve zoeken te verkoelen door met water en azijn de kamer dikwijls nat te maaken, of wilge of populier boome, of takke van kaaree boome in een eemer water in het vertrek te zetten, maar teffens op eenigen afstand van den lijder en alle dage met anderen ververschen. Regeerden de kinderpokjes in of tegens den winter, moit men den lijder voor koude lugt bewaaren en de kamer niet lugten of boome inzetten; de lugt in de winter is hir overvloedig koel genoeg.

De voorschriften welke de geleerde dokter Tissot tot behandeling en geneezing der kinderpokjes opgeeft zijn volgende:

1. Wanneer de koorts sterk, de pols voll, (dat is te zeggen als de pols hard tegens de vinger slaat) de hoofd en de lendepijn heevig en de huid droog is, den lijder terstond eene aderlaating op de arm te doen, twee uren daarna een klisteer zetten uit een afkokzel van kasjes blaaderen of kamel bloemen en indien de koorts even heevig naa de eerste aderlaating blyft aanhouden, moit men eene tweede aderlating doen. Doch zoo de koorts niet heevig en zig geene van voorts beschreefene toevallen opdoen, kan men het aderlaaten onder weege laten.
2. Zoo de koorts zeer sterk is en lang aanhoud, zett men den lijder twee of drie klisteeeren dags en men lat hem twee of drie maal 's dags een voetbad gebruiken.
3. Den lijder moit zoo veel immers mogelyk uit het bedde gehouden worden en hem zoo lang als hij 't verdraagen kan op een stoel zitten.
4. Men moit des lijders kamer dikwijls lugten en zoo de lugt heet, met voorbeschreefene middelen dezelve zoeken af te koelen.
5. Men moit den lijder niets dan verdunende dranken laten drinken, vooral garst water met salpeter, höning en zuur limon soop of azijn, bij voorbeeld op een bottel garst water twee mespint vol salpeeter, een lepel vol höning en twee lepels vol zuur limoon soop of azijn. Zoo door deezen drank de koorts niet vermindert, neem men vier lepels vol zuur limoon sap of goede azijn, höning of zuiker zoo veel als men oordeelt genoeg te zijn om het ter dikte eenes stroop te laten kooken en als het genoeg gekookt, doet men 'er een mespint vijn gemakte zalpeeter bij en lat den lijder om het uur een lepel vol van gebruiken en rijklijk van boven opgegeevenen drank drinken. Zoo de koorts vermindert, vermindert men ook met de geneesmiddelen.

6. Wanneer naa vermindering der koorts dezelve egter van den in de pokjes komenden etter weder word opgewekt, moit men trachten den lijder zoo hij hardlijvig openen lyf te houden door klistereen of zagte buik zuiveringen. De eerste kunnen bereid worden uit een heel of half kometje lauw water waarin men voor een kind een half en voor een volwassenen een heel lepel vol zoud en hönig laat smelten. De laste kunnen bereid worden uit een stuk tamarinde ter groote eenes hoender eijer met twee kometjes water te laten kooken op de helfte en bij lepels of halfe thee kopjes vol gebruiken, of kan enkel bestaan uit een lepel vol roem van wijstijn in een glaas water laten smelten en op een reis gebruiken. Voor kinderen kan men een afkookzel bereiden uit omtrent zoo veel als men met vier vingeren vatten kan sennebladeren te laten kooken met een of twee kometjes soop van gedroogte pruime, apricoozen of perzikes met een weenig rhabarber poeder of witte magneeze. Zoo men het zoet wil maaken, kan men 'er wat hönig of zuiker bij doen. Van dit afkookzel geeve men de kinderen teffens zoo lang tot dat zij beginnen te laxereen. Dit kan men drie of vier maal met tuschen poozingen van vyf of ses dagen herhaalen.

7. Men moit zoo naa het laxereen de ziekte heevig blyft den lijder in de dagen de tusschenpoozingen of dat hij niet laxeert, laten aanhouden met het gebruik van de boven n:o 5 opgegeevene stroop.

8. Den lijder moit zoo veel moglyk uit het bedde in een lugtig vertrek op een stoel zittende gehouden worden, tot zoo lang dat de koorts hem verlaaten heeft. De bij bejaarde lieden voortkomende kwijling moit men zoeken te ondersteun door dikwijls water met hönig of zuiker gezoet in de keel te spuiten, want zij brengt zeer veel tot geneezinge toe.

9. Indien het aangezigt en de hals sterk gezwollen zijn, legge men aan de voetsoolen pappen uit zuurdeeg, mostert, zoud en azijn. Deeze pappen veroorzaaken somtyds hevige en brandende pijnen, maar naar maate deze pijnen vermeederen, slinkt het hoofd en de hals op eene zichtbaare wijze.

Veeltyds, als de ziekte zwaar is, zwellen de oogen toe en blyfen veele dage geslooten, egter moit men 'er niets voor gebruiken dan alleenig dezelve betten met lauw warme melk of water.

Zoo draa de puisten vol etter en beginnen geel te worden, moit men dezelve openen, glyk als eenig ander etter puistje, het zij om met een schaar het bovenste puntje aftesnijden of met een nald door steeken en de uit loopende etter veege men met een stuk vijn, heel zagt en droog linnen af. Men kan wyl de pokjes gemeenlyk in het aangezigt het eerst beginnen te rypen aan het zelve

beginnen en vervolgens aan het gansche lichaam en zulks zoo dikwyls heerhaalen als zij met etter opgevuld worden.

Meenig een zal schroomen om zulks te doen, dat men zig misschien verbeeld dat het zwaare pijnen veroorzaakt, of dat 'er gevaarlyke gevolgen zouden kunnen uit ontstaan, maar men kan het zonder de minste vreeze doen. Het is een der vermogensden hulpmiddel waar men zig van bedienen kan om het angezigt voor leelyke lidteekens te bewaaren. Het venijn word op deze wijze een uitgang gegeven om niet in het bloed te rug te keeren, de zoo gevaarlyke etterkoorts word daar door geneezen, de gespannene huid ontspannen en de swelling des aangezichts en hals vermindert.

Een elk kan zig een heel naatuurlyk voorbeeld van de nuteljkheid der opening van de pokjes maaken. Men is gewoon alle puistjes welke aan het liechaam voortkomen, te openen of open te kräbben zoo draa zij eenig etter in vertoont en een elk doet zulks om dat de pijnen welke deze puistjes meer of min veroorzaaken zoo draa zig de etter ontlast, verminderen of verdweenen.

Een enkele bloedzweer verwekt koorts en neemt toe hoe meer hij tot zijn rijpe komt, vermindert egter zoo draa zij de etter ontlaast heeft, het zij dat hij doorgezneedden word of van zelfst door breekt, maar wat eene groote hollte veroorzaakt de etter niet zoo men zulk een zweer niet opend en alleenig wagt tot dat hij van zelfst open breekt. Dus kan men het nut welches deze opening der geel rijp gewordenen pokken voortbrengt heel ligt inzien. De pyn van een klijn puistje word vermindert zoo draa het geopend, de koorts welken een bloedzweer veroorzaak, word benoomen zoo draa hij geopend dat zig de etter ontlasten kan. Zouden dan dus honderdten of duizende kleine zweertjes niet een veel heeviger koorts dan een eenig kunnen veroorzaaken? En zoude de koorts dan niet verminderen als zij alle geopend, daar hij vermindert naa de opening eenes eenigen bloedzweer? Ja, verzeekerd moit hij verminderen zoo geene andere toevallē zulks niet beletten. De leelijke litttekenen welke door de in de pokjes blyfend etter veroorzaakt worden, zullen minder zoo men dezer opvolgt meenig fraai angezigt mismaakt maaken.

Zoo draa is niet den lijder hersteld en de pokjes bij wyze van schubben afgevallen, moit men hem zoo hij geduurende den geheelen loop der ziekte geen loop gehad, laten laxeeren met het een of ander buikzuiverend of purgeerend middel, bij voorbeeld met een afkokzel uit senneblaaderen, tamarinde, manna en cremortartari of roem van wijnstijn. Van het eerste neemt men zoo veel als met men vier vingeren vatten kan, van het tweede en derde, ter groote eenes

hoender eijer en van het laste een gewoone lepel vol. Dat alles laat men te zaamen kooken met een kometje water op de helfte of minder en laat het den lijder op een reis gebruiken. Ook kan men het zelfte oogmerk bereiken met een lepel vol roem van wijnstijn in een glas koud of warm water te laten smelten. Kinderen kan men van het boven n:o 6 opgegeevene afkokzel laten gebruiken, zelfst zal het zeer nuttig zijn zulks naa tusschenpoozing van eenigen dagen nog maals te heerhaalen.

Ik zoude nog eene ruime uitweiding kunnen doen omtrent des met veele duzend voorbeelden zeer nuttelyke bevondene inenting der kinderpokjes. Maar helaas! De lig gloovige vooroordeele van 't gemeen moisten eerst gelyk in alle anders landen waar dit zoo heilzaame middel geoeffend word, uit den weeg geruimt worden.

Immers weenige zouden dezer middel als eene dierbaare vereering der Voorzienigheid beschouwen. Zij zouden glijk in verscheidenen anderen gevallen zig uitdrukken, “waar de plaagen zijn, moit men zij mijden”.

Dit is zeekerlyk waar, maar alleenig in zomigen opzigten, bij voorbeeld – doch wat helpen de overtuigensten voorbeelde? Men stoort 'er zig weenig aan en doet, al zouden zij van godgeleerden in opendlyken godshuizen voorgedraagen worden, darom wat een elk wil.

Darom zal ik de verhandeling dezes anders zoo zeekeren middels tot de bewaaring voor de gevaar der kinderpokjes hir niet bij voegen. De bekendmaaking hir van zal ontwyfelbaar zoo draa de Voorzienigheid dit land eens weder met deze meer als de pest te vreezene ziekte straft en de nuttelyk en met mind gevaar verbondene inenting van de geneesheer zal geoeffend worden, van het algemeen ingezien en omhelst worden.

Dan zal men eerst met juichen de Voorzienigheid danken voor dat zoo heilzaame vereerde middel. Dan zullen alle bijgloovige vooroordeele in allgemeene op onwrikbaare gronden gebouwde waarheeden te rug keeren, want het algemeene spreekword, “men gelooft geene heiligen of men moit de wonderen zien” – maar veeltyds te laat.

32. HOOFDSTUK

Over de Hoofdpyn

[pp. 193-201]

De mensch is aan velerlei pijnen en smerten onderheevig en vooral aan hoofdpijnen; veele lieden zijn 'er al hun leeven lang meede gekwelt, zommige met aanhoudende, veele met tusschen poozinde. Men onderscheid het gemeenste in vierderlij soorten, als (1) in hoofdzweer of hoofdpijn, (2) in verouderte, (3) in scheele, (4) in uit opwerkings en hipochondrie voortkomende hoofdpijn. Terwijl deeze vier voorts opgegevene hoofdpijnen verscheiden van naamen, van oorzaak en geneezing, zullen wij ook elk bijzonders verhandelen.

'Er zijn nog verscheidene soorten van hoofdpijnen welke door verschillende oorzaaken voortgebracht worden, als hoofdpijnen veroorzaakt door groote verhittingen, als van swaar werken, sterk loopen, dansen, enz.: Ook worden hoofdpijnen veroorzaakt door onmatigheid in drinken sterker dranken, Venus en derselver kwaalen, door dampen van zwaavel, gistende of werkende wijnen, koolen, van uitgebluschte lampen en kaarssen, door brandende mist endiergelijken meer. In een word all wat den vrijen omloop des bloeds door de vaten des hoofds belemmert of stremt, veroorzaakt hoofdpijnen, insglyks all wat een meer dan gewoone toevloed van bloed naar het hoofd teweegbrengt, kan deeze kwaal uit ontstaan. Niet zelden worde deeze kwaal veroorzaakt door het opstopen van gewoone ontlastingen, als der neus bloedingen, mandstonden, ambijen en zweet der voeten, zoo ook door het naar binnen drijven of inslaan der jigt, roos, schurft of eenige anderen uitslag.

Doch de gemeenste oorzaak deezer kwaal heerscht gemeenlyk in de maag en darmen zoo zij niet het gevolg van eenig ander ziekte is. Veelyds ontstaat zij uit eene heete galachtige of bloedrijke getemperdheid.

In alle de opgegevene hoofdpijnen moit men zoo zij, zoo als ik reeds gezegt heb uit de maag voort koomen, eenige dagen niets of min en schraale spijsen gebruiken en rykelyk verdunnende dranken drinken. Wijkt de pijn hir voor nog niet moit men een zagt braak middel of buikzuivering gebruiken. Ontstaat zij uit verhittheid en dat 'er geene neusbloeding op volgt het welk veelyds voor al bij bloedryke lieden pleegt te geschieden, moit men den lijder bloed laten en met de beenen in melk lauw water zitten. Ook kan men hem alle ure of twalf maal op den dag

een mespint vol van een uit glyke deelen salpeter en roem van wijnstyn bereid poeder laten gebruiken, en zoo hij geene ontlasting heeft, zett men hem een klisteer en heerhaale zulks naa vereischde omstandigheeden en houde hem zoo veel als mogelyk still en gerust.

Ontstaat de hoofdpijn uit het opstoppen gewooner ontlastingen, moit men trachten dezelve zoo spoedig als moglyk te herstellen door met de beenen in lauw water te zitten, zagte buikzuiveringen en door het rijklyk drinken verdunnender dranken.

Ontstaat zij uit verzwakking der maag en ingewanden moit men naa dezelve met zagte buik zuiverende middelen gezuivert te hebben, zoeken te versterken door het eene of andere maag bitter en maatige beweeging.

Indien de hoofdpijn zwaar en onverdraaglyk is en naar 't gebruik van voorts beschreefene middelen niet vermindert, moit men, om te beletten dat daardoor des lijders leeven niet in gevaar raake, hem naar dat hij het zij door klistereen of zagte buikzuiveringen gezuivert, een Spansche vliege pleister of een papp uit zuur deeg, mostaard, zoud en azijn bereid in de neck of aan de binnen zijde van de beenen leggen. Ook laat men hem dikwyls met de beenen in lauw water zitten waar in men een goede hand vol zoud kan doen; voorts vrijwe men het hoofd en de hals met doeken in warme azijn nat gemaakt en laat den lijder drie maal 's dags een thee kop amandel melk waar in een brok theriakel ter groote eener grooten boone gezmolten of opgelost, gebruiken.

Over de oor pijn

Veeltyds worden lieden met eene hevige pijn in een of bijde de ooren aangetast en welke uit verscheidene oorzaaken ontstaan.

Glyk als van zinkingen, uit de verplaatzing eener ziekte verwekkende stoffe, van de belette uitwasseming, van met het oor op den kouden of vogtigen grond endierglyken te leggen slapen, of door wormen die in het or geteeld of in het zelve geraakt zijn, ook door harde lihaamen die de holte des ors kwetzen, glyk als men veeltyds gewoon om zig de oren te zuivern met een stokje, speld of ander spitz werktuig waardoor dikwijls de holte des ors gekwetz worden, welke kwetzing veeltijds ontsteeking en verzwearing veroorzaakt.

Zoo de orpijn uit zinkingen voortkomt, moit men den lijder Spansche vliege pleisters agter de oren leggen en het or stooven met de wazem van een afkokzel van kamill bloem of vlier, het welk gezchieden kan met een Keulsch kanetje of kruik. Het zelve vulle men met het een of andere

warme afkokzel en houde de mond van het kanetje zoo dicht als mogelyk tegens de gehoorgang of opening van het or.

Worde de orpijn veroorzaakt door diertjes of harde lihaamen moet men zoo spoedig als mogelyk is alles aanwenden om de zelve naar buiten te drijven. Zoo 'er diertjes in zijn, kan men zy na buiten drijven met wat oli waarin een weenige aloë opgelost of gezmolten in het oor te laten druppen. Zoo zij 'er niet uit kruipen, het welk gemeenlyk gebeurd naa het indruppen, zoo kan men verzeekerd weezen dat zij 'er van gedood worden; is 'er eenig hard lihaam welke de pijn veroorzaakt in het oor, laat men een weenig lauw warme oli in het oor druppen en trachte den lijder tot niezen te brengen door snuif of eenig ander nies verwekkend middel. Raakt egter den lijder door het niezen zulks niet quijt, moet men het zelve met een tangetje of anderszins trachten uittehaalen.

Nog voor korte tijd was ik geroepen bij een meisje van omtrent vier jaaren oud, welke zig eene boone had in 't regter oor gestooken, de ouders zulks niet aanstonds gewaar wordende tot dat de boon aan 't opzwellen raakte, begon het kind over pijn in zijn or te klaagen. Men onderzochte het zelve en vond dat 'er eene boone in was; men zochte door allerlei middelen zulke uit het oor te haalen, egter vrugteloos; men drijv daardoor de reeds opgezwollene boon dieper in 't or. Toen ik 'er kwaam was het oor zwaar ontstooken en het kind schreuwte over een onuithoudentlyke pijn. Ik opende hem eene ader aan de arm en haalde hem met een tangetje de boon zeer glukkig uit. De toevalle verminderten en naa eenigen dagen was het kind volkomen weder hersteld.

Dezer dient een elk tot voorbeeld om niet kinderen zoo als men veelyds gewoon boontjes, erweten endierglyken te geven om te spelen. Door zulke onagtzaamheden kunnen veele onheilen uit voortspruiten, ja veelyds doodelyke gevolgen naar zig zleepen.

Worde oorpijn veroorzaakt door ontsteeking moet men den lijder eene aderlaating op de arm doen en laat hem het oor stooven met de wazem van een van boven opgegevene afkokzels, men laat den lijder ryklyk garst water met wat salpeeter drinken; agter het oor kan men den lijder vrijwen met bucho brandwijn of oli.

Word door deze middelen de ontsteeking niet ontbonden of weeg genoomen, spuite men dikwijls des daags den lijder warme melk waar in eene uije gekookt in het oor en legge hem pappen van brood en melk tegen het oor, maar teffens dezelve vyf of ses maal des daags ververschende, en dat zoo lang tot dat de verzweering doorbreekt of geopend kan worden. Zoo het doorgebrooken

of geopend, moit men trachten de etter stoffe zoo veel immers mogelyk naar buiten te leiden, het zij met de oor op een kussen gaan leggen dat daar door de etter kan uit loopen, of met inspuiten van warme melk met saffraan gekookt, enz.: Ook kan men den lijder eene zachte buikzuivering laten gebruiken welke bestaan kan uit rhabarber poeder en roem van wijnstijn, van jeder een mespint vol.

Over de tandpijn

Onder allen plaagen der menschen zijn de tandpijnen eene der smartelyksten en het zouden zig zeker veele lieden vinden die aanzienlijke belooningen 'er voor beloften indien jemand een zeker middel vinden, konn zij naa weenig tyd of dagen uit de grond te verdrijven.

De tandpijnen zijn zomtyds zoo hevig en aanhoudend dat zij slaapeloosheid, koorts, ontsteekingen, zweeren, stuiptrekkingen en bezwijmingen veroorzaaken.

De gemeenste oorzaaken der tandpijnen zijn bederf of verrottinge der tanden of kiezen, ontsteeking der zenuwen van de tanden en koude zinkings stoffe die op deze deelen valt.

Het bederf of verrotting der tanden word te weege gebracht door het gebruik van al te heete of al te koude spijzen en dranken, zoo ook van 't gebruik van veel zuiker en andere zoetigheden. De tanden met naalden of spelden te stooken of te schrabben is meede zeer nadeelig voor dezelve; zoo ook het kraaken van nooten, amandels endierglyken, in een woord al wat het verglaasd waar mede zij overtrokken zijn, beschadigt is voor dezelve ten uitersten naadeelig.

De tandpijn van ontsteeking der zenuwen word veroorzaakt door sterke verhittingen, het zij door arbeid, of door voetzels en drank of andere onmaatigheden. Lieden van een middelmaatigen ouderdom die bloedrijk, zijn het meest aan dit soort tandpijn onderhevig.

Tandpijnen welke uit zinkings stoffe ontstaan, worden het meest veroorzaakt door lang met ontblooten hoofde als men bezweet te staan, of nabij een open venster te zitten of zig op eenige andere manier aan tocht bloot te stellen, vooral zoo men niet gewoon om het hoofd te ontblooten of het zelve zeer gebroed houdt.

Het beste middel tot geneezing der tandpijn die uit verrotte tanden voortkomt, is het uittrekken derselven, egter kan men verscheydene middelen beproeven zo men bevreest voor het uit trekken, als den zelve te branden met een gloeiend eyzertje of breijnaald. Zoo men deeze operatie vreest, kan men een bolletje katoen ter groote eener erwete doopen in nagel oli en het zelve in de holle

tand steeken. Bij gebreek van dien of dat men 'er misschien geen baad bij vind, kan men wat camphor, te verstaan drooge kampher, met wat was vermengen en de holle tand mede opvullen. Ook kan men beproeven de holle tand met theriakel op te vullen of met was, lood, enz: om daar door te beletten dat de buiten lugt niet in de kies of tand kome.

Ontstaat de tandpijn uit ontsteeking, het welk men erkend uit het schielyk komen der pijn, veeltjds verzeld met eene roodheid in 't aangezigt, koorts en hevige hoofdpijn; het tand vleesch word rood en zwelt op, welke zwellung veeltjds in een ettergezwel overgaat. Men moit den lijder eene aderlaaten op de arm doen en hem dikwijls de mond laten spoelen met een lauw aftrekzel van vlierbloem, of water met salpeeter, of water en melk. Openbaart zig een ettergezwel moit men het zelve trachten rijp te maaken door gestaadig warme melk of in melk gekookte of gebraadene vijgen of uijen in de mond te houden. Zoodraa het rijp is, moit men het openen met een lancet of ander spitz of snijdend werktuig. Zoo de lijder hardlijvig kan men hem een lepel vol roem van wijnstijn laten gebruiken.

Woord de kwaal veroorzaakt door koude zinkings stoffe laat men den lijder een lepel vol roem van wijnstijn gebruiken en rijklijk drinken van het aftrekzel van vlierbloem waar bij men voegt een halve hand vol klijn gezneedene kalmus. Ook kan men hem om de stoffe schielyker afte leiden en Spansche vlieg in de nek of age tr jeder oor eene leggen. Ook kan men het aangetaste deel vrijwen met eenige drupels van het pijnstillend mineral vogt van Hoffman of zoogenaamde witte Hoffmans drupels, of indien men deze niet heeft, met warme bucho of campher brandwijn of azijn. Ook is meede zeer goed het kauwen en rooken van tabak en all het geene dat veel kwijl verwekkt.

Bij kans onnoemelijk is het getaal der middelen welke men gebruikt en aanprijst voor de tand pijn. Men moit zig egter wagten om alles te gebruiken. Men heeft hir zeer in 't gebruik om in de holle tand blauwe vitriol of desselfs oli te steeken, welke dikwijls de geheele mond en keel rouw maaken en van kwaade gevolgen zijn kunnen.

Over de maag pyn!

Veeltjds worden lieden van eene schielyke pijn in de maag aangetast, verscheidene zijn 'er die geduurig aan onderheevig. Deze kwaal ontstaat uit bedorvene spijsverteering, overlaadingen der mag met spijzen, uit winden, uit koude slijm stoffe, uit scherphheid der gal en uit alle scharpe of vergiftige stoffe welk door het inzwelgen in de maag kome.

Miltzugtige lieden en vrouwen welke veel met opstijgingen of opwerkens gekweld, zijn veel aan dit ongemaak onderheevig. Ook is ze zeer gemeen onder de vrouwens in den afgaanden leeftyd, zoo draa hunne stonden ophouden te vloijen, maar heelaas! bij de zoodaanigen is deze kwaal zeer zelden geneesbaar.

Zoo draa deeze kwaal naa het eeten ontstaat, is 'er reede te gelooven dat ze uit eene kwaade spijsverteering, of uit ongezond voetzal of uit overlaading des maag met spijsen voortkomt. In het eerste geval moit den lijder van spijs veranderen tot zoo lange hij vinde wat soort van voetzal zijn maag het best verdraagen wil en zoo hij 'er een gevonden, moit hij zig 'er bij houden. In de tweede plaats zoo men 't een of andere ongezond voetzal genooten en de maag pijn 'er uit ontstaat, moit men trachten het zelve zoo schielyk als mogelyk door braaken weer van zig te geeven, het welk geschieden kan door rijklyk lauw water te drinken, of door de vinger in de keel te steeken, of door het rijkelyk drinken van een aftrekzel van kamille, of zoo men het braaken daardoor niet kan verwekken, moit men een braakmiddel gebruiken. In de derde plaats als men zig door onmaatig eeten de maag heeft overlaaden, welks niet alleen hevige maagpijnen, maar tevens ook een schielyke dood kan veroorzaaken, behoorde men met regt voor zulke lieden geene middelen optegeeven terwijl ze zig onder de beesten verlaagen. Immers, geen beest zal meer voetzal gebruiken als hij noodig heeft om zijn honger te stillen en al heeft het meer gebruikt als hem noodig, zoo gevoelt hij ter stond dat het hem bezwaart en tracht, het zij door rollen of door its te vreeten wat hem doet braaken, weder te ontlasten. Een hond, zoo draa hij meer gevreeten als hem dienlyk, vreet graas tot zoo lang tot hij an 't braaken raakt. Egter stoord het meeste gedeelte 'er zig weinig aan deze voorbeelden. Men gaat niet op gastereijn of naa bruiloft maalen om zig met goede vrienden te vervroolijken; neen, omme dapper de schotels te ruimen en de glaazen te ledigen.

Zoo draa men zig door onmaatige eeten heeft te buiten gegaan en men eene drukkende pijn op de maag gevoeld en zig miselykheid tot braaken op doit, moit men zulks trachten te bevorderen door rijkelyk warm water of een aftrekzel van kamille of karmedikt te drinken om zoo schielyk als mogelyk de maag van het genootene voetzal weder te ontlasten. Heeft men geene kamil bloemen of karmedikt, kan men zulk verwekken door het drinken van rijkelyk lauw water waarin men wat zoud heeft laten smelten.

Veeltyds openbaart zig deeze overlaading met eene schielyken flauwte, het aangezigt des lijders is bleek en ontsteld, in plaats van neiging tot braaken heeft den lijder nu en dan de hik; de pols ik klijn, (dat is te zeggen hij is nauwelijks te voelen) de ademhaaling is vrij en de maag is opgezett. Zoo draa zig deeze toevale naar eene overmaatige maaltyd opdoen, moit men den lijder terstond een scherp klisteer zetten uit lauw water, zoud en oli, waar in men wat zeep kan laten smelten. Men laat den lijder vervolgens ryeklyk water waarin zoud gezmolten, drinken; hoe meer den lijder van drinkt hoe beeter. Zoo dezez geene ontlasting, het zij door de afgang of door het braaken verwekt, moit men terstond den lijder een braakmiddel geven, het zij braakwijnstijn of een zoogenamde witte vomitiv of braak wortel. Raakt den lijder aan 't braaken, zoo bedaaren gemeenlyk alle toevale naa het zelve. Kan men egter tegens alle aangewende poggingen het braaken niet verwekken, zoo sterft den lijder veeltyds een uur naa dat zig de eerste toevallen geopenbaart aan eene beroerte. Zoodanig is het einde zulker lieden die zig misschien eens hebben te buiten gegaan in 't overmaatige eeten en gulzigaards kunnen geen anderes te verwagten wezen.

Ontstaat de maagpijn uit winden, zoo begint den lijder vooral naa het eeten winden op te rispen en den lijder gevoelt eene lastie, pijnlijke spanning der maag. Veeltijds word den lijder door de zuure, scheerpe oprispingen miselijk en raakt dikwijls door braaken de genootene spijzen met brandend heette zuure stoffen quijt, naar welke zij gemeenlyk eenige verligting van de pijn hebben.

Deeze maag pijn is niet alleen zeer lastig, maar word ook zeer zelden geneezen. De voornaamste geneesmiddelen zijn dat den lijder zig wagte van alle winderig spijzen en van alles wat in de maag zuur word, gelyk groentens, melk endierglyken. Den lijder moit veel beweeging neemen, het zij door wandelen, of rijden of arbijden. Insglyks moit hij zig wagten voor veel tabak rooken, thee water en koffij. Zoute spijzen kan den lijder gebruiken, als ham, gezoute, gepekeld en gerookt vleesch. De maagbitters zijn in deeze kwaal meede zeer goed, als karmedikt, kamillbloemen, de toppe van alzem, het zij op wijn of brandwijn getrokken, of dat men ze als thee door den dag gebruikt.

Indien de maag pijn ontstaat uit ingezwolgene bijtende of vergifte stoffen, glyk als vergifte planten, welke veeltyds mede in het voetzels komen, moit men dezelve door braaken doen ontlasten door lauw water met zoete oli, boeter of vett, welke niet alleen het braaken zullen verwekken maar teffens ook de maag en darmen tegens de scherphheid dier stoffen beveiligen.

Onstaat deeze kwaal uit het opstoppen of uitblijven van gewoone ontlastingen, gelijk der stonden, enz: zall eene aderlaating, vooral bij bloedrijke lieden, van veel nut zijn. Men moit telkens door zachte buikzuivernde middelen, als roem van wijnstijn, rhabarber of senneblaaderen open lijf houden. Vrouwens die in den afganden leeftyd eenige wond kreegen, het zij op de arm of het been, moiten zij zulke trachten etter dragend te houden, of zoo zij geene wond of zeer hebben, en fontanel an een van de beene laten zetten; zoo zullen zij, zoo zij aan de maag pijn onderheevig, 'er van geneezen worden.

De maag pijn kan ook ontstaan uit verplaatzing van jigtige stoffen. In dit geval zijn alle verwarmende hartsterkingen van veel nut, als goede Fransche brandwijn, rum, arak, geneever, enz: 's dags drie a vier zopjes kelkes van gedronken. Indien zig walgingen of neigingen tot braaken opdoen, moit men het zelve bevorderen door het drinken van lauw water of een aftrekzel van kamille bloemen.

33. HOOFDSTUK

Over de schurft

[pp. 201-203]

De schurft of kraauwagie is eene zeer lastige bezmettelijke en teffens zeer gevaarlijke ziekte, zoo zij kwaalyk behandelt word. Deeze ziekte word het meest door bezmetting voortgebracht als door het aanraaken of slapen bij een perzoon welke 'er van aangetast; ook door kleederen te draagen van een nog bezmett geweest zijnde of bezmett geweest zijnde perzoon. Alle de deelen van het lichaam worden 'er van aangetast, doch doorgaans verthoont het schurf zig eerst als kleine waterachtige puistjes tusschen de vingeren en aan de gewrigten der handen en verspreid zig vervolgens over het geheele lichaam.

Deeze puistjes veroorzaaken eene zeer lastig jeuking, welke heviger word als den lijder in het bedde of door sterke beweeging of bij een vuur warm word. Deeze kwaal word het meest door eene kwaalijke levenswijs, vooral van het veelvuldig gebruik van gezouten voetzels, morssigheid en bezmetting voortgebracht.

Deeze kwaal is zeer zelden gevaarlyk, ten zij ze te lang geduurd zonder 'er middelen tegen gebruikt te hebben; of dat men ze te schielyk naar binnen drijft, zondern behoorlyke zuivernde en ontlastende middelen vooraf gebruikt te hebben. Zoo kan ze veele gevaarlyk volgen en kwaalen naar zig sleepen.

Wanneer iemand door deeze kwaal aangetast, moit men hem eene buik zuivering laten gebruik, welke bestaan kan uit een lepel vol roem van wijnstyn met eene mespint rhabarber poeder vermengt en men laat hem voor zijne gewoone drank drinken van volgende afkokzel: men neeme eene paar hand vol kweek wortelen en een paar stukjes zoet houd, laat dit te zaamen koken met twee kelder fles water tot op de helfte en laat 'er den lijder van gebruiken.

De deelen welke het meest met de schurft bezmett zijn, moit men vrijwen met volgende smearzel: men neeme twee lepel vol bloem van zwavel, een mespunt vol fijn gewreevene ammoniac-zout of salmiak, twee lepels vol varkens reuzel of boeter of oli en vermene het wel door malkander. Van dit smearzel neeme men ter groote eener okkernoot en vrijwe daar mede drie maal ter week, des avonds eer men zig te bedde begeeft, de aangetaste deelen. Geduurende

het gebruik der zwavel op de uiterste deelen zall het zeer goed zijn dat den lijder alle morgen en avonde een poeder gebruike, bereid uit eene halfe mespint bloem van zwavel en een mespint roem van wijnstijn, met wat vlier bloem thee, of met zijn gewoone drank. Men moit den lijder zoo hij volbloedig eene aderlating doen, voor en al eer hij begint met het gebreek van zig te zmeeren.

Den lijder moit geduurende de kwaal zig zeer zorgvuldig wagten voor koude; ook moit hij zig dikwyls waschen met lauw water en zeep, of lauw warm gemaakte zee water. Van linnen moit hij zig twee a drie maal 's weeks verschoonen, maar die kleederen welke hij dragt, moit hij houden geduurende de kwaal. Zoo draa de schurft geneezen, moit hij die kleederen welke hij geduurende de kwaal gedraagen, verbranden of zoo hij zulks uit armoede niet doen kan, wel laten door lugten en met zwavel berooken, anderzints zoo men zulks niet zoude doen, zouden zij op nieuw de besmetting aanbrengen.

Den lijder moit zig geduurende de kwaal van alle gezoute spijzen onthouden, glyk ook van zuure en vette voetzels en specerijen. Zijn spijs zij gort en rijst zoupen, groentens, vrugten, enz.: Zijn drank zij de boven opgegevene, of garst water.

34. HOOFDSTUK

Over de scheurbuik

[pp. 203-206]

Van deze kwaal worden het meest de zeelieden en de bewoners van zee-kusten aangetast.

De scheurbuik kan uit verscheidenen oorzaken ontstaan, gelyk uit opstopping van gewoone ontlastingen, uit groote droefheid en vreeze, doch gemeenlyk ontstaad deze kwaal (1) door bezlootene, door stillstaande rivieren of moerassen, met schadelijke dampen aangevulde lugt; (2) uit gebrek van behoorlyke voetzels en dranken; (3) uit niet genoegzaame beweging of luiheid.

Deeze ziekte begint met een ongewoone traagheid en lusteloosheid van het geheele lichaam; naa de slaap des lijders gevoelt hij eene ongewoone mattigheid en zijn geleedingen zijn als gezlaagen. Den lijder bekomt vervolgens eene bezwaarde ademhaaling, verzeld met een stinkenden reuk welke ontstaat van verrotting des tand vleesch, het welk op eene zachte aanraaking bloed. Ook ontstaan 'er veelvuldige bloedingen uit de neus, moijelykheid bij de minste beweging; de beenen en voeten zwellen en het vetoonen zig geele, loodverwige en paarzse vlekken op dezelve. Het angezigt is gemeenlyk bleek en eenigzins gezwollen. Als de kwaal verzlimmert, verrotten de tanden, het tand vleesch, en stinkt afschuwelyk; hierop volgen gemeenlyk bloedstorting en uit verscheidene deelen des lechaams, drooge uitslag over het geheele lichaam en kwaadaardige zweeren aan de beenen. Den lijder gevoeld door het geheele lichaam eene steekende pijn welke s' nagts heviger word. Ten laasten, of als de ziekte op zijn ergst, word den lijder van een uitteerende koorts aangetast en word van uur tot uur slegter, en den lijder word door het braaken, of buikloop, door water zugt of versterving der ingewanden, of door zwaare bloedstorting en vlawwtens op eene elendige wijze uit het leeven gerukt.

Terwijl deeze ziekte zoo als wij reeds boven gezegt uit ongezonde lugt, slegte of al te veele zoute spijzen en niet genoegzaame beweegin, of liever luiheid ontstaat, is zij int begin zeer gemakkelijck te geneezen.

1.) Door, zoo men een tyd lang ongezonde lugt heeft ingeademt, moit men zoo schielijck als mogelijck van verblijfplaats veranderen en zig naar een andere drooge en gezonder lugt streek verplaatzen.

2.) Door van spijs te veranderen, in plaats van gezoutene spijzen een tyd lang aanhoudend niets anders te gebruiken dan groentens, als kool, spinagie, uijen, radijs, enz.: alle soorten salade als krop salade, andijvie, bronkers, enz.: Ook is meede zeer heilzaam het gebruik der vrugte, als zoete, zuure en bittere limoonen, appelen en peeren, perzikes, waterlimoon, druiven, enz.: Hoe meer den lijder hir van gebruikt hoe schielyker hij 'er van zal geneezen worden. Het is ook geenzins te verwonderen, men ziet het bij voorbeeld aan de schaapen zoo draa deeze in drooge jaargetyden slegte weide hebben of naa koude, natte jaargetyden schurft worden, dezelve in het eerste geval niet geneezen voor en all 'er ze niet jong uit geloopene boschjes of graas kreegen, en in het tweede geval zoo draa het zaizoen of zij van plaats verandert.

Veele zullen zig beroepen dat zij geene groentens hebben en ook niet kunnen bekomen, egter zijn het vlauwe uitwendigen. Heeft men geene tuin groentens, zoo heeft men dog bijkans overal brand neetels, bron kers, dubbeltjes doorn blaaderen en wijngaardens om van de jonge uitgelopen blaaderen of opgegevene kruiden spinagie en salade te bereiden, welke zoo men geene tuin groenten niet heeft even zoo goed en heilzaam. Ik stell eens men zoude ook deeze niet hebben, zoo heeft men egter dog op de meeste plaatzen ten platten lande zoete en zuure limoonen en de hir zoo min geagte, maar teffens zeer heilzaame, zoete en karnemelk in overvloed. Deeze rijkelyk gebruikt is meede zeer heilzaam, het zij gekookt of rouw, gegeten of gedronken, of wei van gemaakt.

3.) Door rykelijke beweging, dit zullen veele niet kunnen doen, terwijl veele een te lui leeven gewoon zijn, en de beweging bij deeze ziekte zeer moijelyk valt, doch de zoodanigen verdienen zulks dewelke uit luiheid van deeze ziekte aangetast worden. De jenen egter die niet te lui en van deeze ziekte aangetast, moiten neffens gezonder lugt en gezond voetzels, rijkelyk beweging neemen en vlijtig arbijden, al zoude het in 't beginn wat zwaar vallen, egter moit men zig zoo veel mogelijk op de beenen houden. Zoo kan men als de kwaal nog niet de overhand genoomen, eene volkoomene geneezing verwagting. Ook is meede zeer gezchikt tot geneezing deezer kwaal dat men den lijder zoo veel mogelijk een gestaadige blijmoedigheid en vergenoeging verschaffe en de zoodanigen die om hem zijn moiten zoo veel mogelijk tegen het stuurs, gemeelijck, knorrig en droefgeestig humeur, inschijklijkheid gebruiken en hem geenzins zoeken zijn gemoed te ontrusten.

Zoo egter de ziekte reeds enigzins de overhand had genoomen, moit men den lijder dags ses maal eene mespint roem van wijnstyn laten gebruiken, en daarmede zoo lang aanhouden tot dat hij rijkelyk openen lyf heeft gehad. Zijn drank moit zuuragtig zijn, als water met azijn, of zuure of zoete limoen soup; ook kan men hem laten drinken tamarijn water of wei van melk.

Zoo het tand vleesch reeds aan 't rotten, moit men zulks trachten tegen te gaan met een uit glijke hoeveelheid azijn of zuur limoen soup en hönning gekookten stroops, om daar mede dikwijls op den daags het tandvleesch en de andere reeds met zwertjes bedekte deelen, bevoigten.

Wij zouden hier nog iets kunnen zeggen van de lazarij of hier genoemde lazarus, egter hebben wij het niet voor raadzaam bevonden terwijl deeze ziekte zeer kwaadardig en tot geneezing de grootste oplettentheid eenes kundigen geneesheers vereisch. Door veele onkundige lieden en kwakzalvers is hier onder het meeste gedeelte der inwoonderen het schaadelyk vooroordeel ingewortelt, dat deeze ziekte ongeneesbaar, waar door al meenig een van deeze ziekte angetast door dat men geen bekwaam of kundig geneesheer heeft laten bij roepen, op eene elendige en ramspoedige wijze om zijn leeven gekomen, welke anders, schoon deeze kwaal zeer hardnekig te geneezen, in 't beginn deezer verschrikelyken kwaal hadde kunnen behouden worden.

Men moit dus het schaadelyke vooroordeel laten vaaren dat deeze kwaal ongeneesbaar zij; ze is geenzins ongeneesbaar zoo draa men bij tijds, als de vogte nog niet heeltemaal bedorven zijn, of dat de kwaal reeds lang geduurt en den lijder al verscheidene leedemaaten heeft quijt geraakt, kundige geneesheeren doet raadpleegen.

Men kan voor en al'er dat men met een geneesheer kan raadpleegen, de zelfte levenswijze en geneesmiddelen welke teegens de scheurbuik zijn opgegeeven, gebruiken.

35. HOOFDSTUK

Over de bestiering en hulpmiddelen der drenkelingen

[pp. 206-210]

In de bestiering en hulpmiddelen der drenckingen behoorde een jeder, glijk de kinderen in de Catechismus, onderregt te zijn, terwijl hier bijkans jaarlijks lieden verdrinken en door dat men 'er geene andere hulpmiddelen kennt als zij bij de beenen op te hangen of te rollen, veele menschen welke door gepaste middelen hadden kunnen behouden worden, hulploos zijn gestorven.

Wij hebben voor goed gehouden om de bestiering en hulpmiddelen voor drenkelingen in vrag en andword op te geeven, ten einde deeze vragen, een elk heel maakelijk tot nut voor onze evenmenschen, ja! veelyds voor eigene naabestaande, of slaven, van buiten kan leeren en een elk behoorde zijne kinderen darin te onderwijzen en dagelijks glijk als het A.B.C. of Cathechismus vraagen, van buiten laten opzeggen.

Vraag

1.) Moit men den ongelukkigen drenkeling, naar dat hij reeds eenige kwartiere of uure onder water geleeen heeft en het lihaam koud, verstijft, geheel roerloos en zonder beweging is, voor dood houden?

Andwoord

Neen, geenzins, deeze tekenen kunnen alle een geruimen tyd lang plaats hebben en het leeven kan door gepaste middelen weder opgewekt worden, waar van genoegzaame voorbeelden zijn.

Vraag

2.) Welks zijn dan de zekerste tekenen des doods eenes drenkeling?

Andwoord

Uit verscheidene proevneemingen is gebleeken, dat een beginzel van bederf, eene beginnende verrotting in het lichaam het zeekerste teken is. Edog men heeft naaderhand eenige andere tekenen van een wezenlijken dood opgegeeven, als onbuigzaamheid der gewrigten en de stijfheid der ledemaaten, het breeken der oogen, de weekwording der ooghollen en de ontsluiting of gaaping van den aars.

Vraag

3.) Zoude men dan als deeze tekenen tegenwoordig den lijder zonder its te beproeven, begraaven?

Andwoord

Neen, men moit niet alleen als deeze tekenen niet plaats hebben, maar ook dan wanneer zij tegenwoordig zijn, alle die hulpmiddelen beproeven om den onglukkigen drenkeling als 't ware weder op te wekken; dan het heeft bij ondervindingen geleerd dat zulke ongelukkige, daar deeze tekenen reeds tegenwoordig waaren, weder zijn hersteld worden.

Vraag

4.) Welks zijn dan de voornaamste oogmerken die men tot herstelling eens drenkelings te betragten heeft?

Andword

Zijn longen en herssenen van het aldaar opgepropte bloed te ontlasten, de natuurlijke warmte en den omloop der vogten te herstellen.

Vraag

5.) Welke middelen worden daar toe vereischt om zulks te bewerken?

Andword

Zoodraa de drenkeling uit het water gehaald, moit men hem ten spoedigsten zijne natte kleederen uittrekken of afzneiden, en zijn lichaam eene geruimen tyd lang en bij aanhoudenheid wrijven met groote linnen of baije of lakensche lappen, zoo warm gemaakt als mogelyk is, en zoo draa men een well gewarmd bedde gereed heeft, hem daar in leggen en steeds met vrijwen aanhouden. Gebeurt zulks egter dat een mensch ongelukkig in 't water valt men hem uithaalt en geen plaats te bekoomen daar men hem zoude kunnen binnen korten tyd brengen, zoo ontbloote men hem terstond van zijn natte kleederen en laat hem van jemand vrijwen tot dat een ander een groot vuur wat langer en breeder als den lijder is, op de grond kan maaken. Zoo draa de grond van het vuur heet, krabbe men het vuur weeg en legge den lijder op de warme plaats, egter moit men well onderzoeken dat de grond niet brandend heet en den drenkeling kan verbranden. Men maake vervolgens rond om den lijder op een afstand van omtrent twee voet een zagt vuur en bedekke

zijn hoofd met van het vuur warm geworden aarde en houde aan met vrijwen. Insgelijks kan men hem warm gemaakte steenen of klippen onder de armen, knien en voetzoolen leggen. Als den drenkeling aldus geplaatst en terwijl de eene perzoon wrijft, moet een ander eene warme lugt en rook van tabak door middel van een tabakspijp, rietje, tregter, blaas balk, of eenig andere werktuig die men in de mond steekt in zijn long blaazen. Heeft men geen van deeze werktuigen, zoo moet een sterk perzoon met zijn mond op des lijders mond leggen en hem met alle kragten in den mond blaazen en des lijder neusgaaten wel toe houden.

Eene aderlaating is mede zeer goed om den omloop der vogten te herstellen, het welk egter veelyds aan verscheidene deelen des lichaams niet geschieden kan, uit reeden wijl de aderen aan de arm in dierglijke gelegenheden zelden bloed geeven, zoo moit men ten dien einde de aderlaating aan de kropäder of de groote ader aan de hals beproeven, welke ader niet alleen zeer gemaklyk te vinden is, maar teffens ook het geschikst om de harssenen te ontlasten. Heeft men naa het openen deezer ader zijn oogmerk bereikt, kan men den lijder een goede kometje vol bloet aflaat.

Men brengt vervolgens zoo spoedig als moglyk in groote veelheid, lugt of tabaks rook door den aars in de darmen, het zij door een daar toe vervaardigt werktuig of door een aangestookene tabaks pyp die men in den aars steekt. Men bedekt den kop der pijp met zijn dekzel en over deezen een papier doorstookten met verscheidene gaaten. Men neemt hem in de mond en blaast uit all zijn magt; zoo de eerste pijp leeg geblaazen, stopt men zoo dikwijls als zij leeg word en zoo lang tot dat 'er eenige tekenen van leeven zig opdoen. Ook kan men het zelfte bewerken zoo men geene tabaks pijp bij der hand, met een blaas balk, of met een rietje of met de scheede van een mes, op wier eind men een klijn gatje sneid, of met een penneschagt of eenig ander soort van pijpje, door welke men op staande voet lugt of eenigen anderen waassem inblaast.

Men moit den lijder vervolgens naa de aderlaating de sterkste vlugge geesten onder de neus houden, als geest van ammoniac-zout, van harts hoorn, enz.: Heeft men deeze niet houde men gebrande veederen of leer onder de neus, of men blaaze hem snuiftabak of de rook van tabak in de neus. De ruggraad en kolk der maag wrijve men gestaadig met warme brandwijn of bucho brandwijn of andere geesten, van welke men den lijder ook eenige druppels in den mond brengen kan, door middel van een veder.

Zoodra den lijder eenige beweging maakt en blyk van leeven geeft, moet men hem van tyd tot tyd eenige lepel vol honig-azijn van zee-uijen, of tondel doek bolle met warm water gemengd geeven, of wanneer men dit geneesmiddel niet heeft, neeme men in plaats van dien, een sterk aftrekzel van salie, van camille of van gezegenden distel of karmedikt, gezoet met hönning. Zoo men geen van alle deze niet heeft nog schielyk bekomen kan, geeft men warm water waarin men een weenig zoud doet.

Vraag

6.) Moit men dan zoo de lijder eenige tekens van leeven geeft uit schijden met deeze hulpmiddelen?

Andwort

Neen, men moet schoon ook den lijder eenige tekens van leeven geeft, met de hulp middelen niet uit schijden, want somtyds sterven zy na die eerste beweging. Men moet met de verwarmende en prikkelende middelen steeds blyfen aanhouden en den lijder van tyd tot tyd geringe hoeveelheden van verwarmende en hartsterkende dranken in geeven. Somtyds blyft 'er schoon den lieder reeds geheel bij gekoomen is, eene bezwaarde ademhaaling, hoest of koorts over, welke eene wezentlyke ziekte veroorzaakt. In dit geval is het noodzaakelyk dat men den lijder op den arm aderlaate, waar naa men hem rijkelyk gerst water of thee van vlier bloem te drinken geeft.

Den lijder moet vervolgens nog eenige tyd in 't bedde gehouden worden, terwyl hij eenigzins verzwakt en afgemat en zijne uitwasseming meer of min geztremt is. Men laat hem nu en dan een kelke oude wijn of een weenige brandwijn geeven. Zijn spijsen welke hij gebruikt moeten lugtig, teffens hartsterkend zijn, als gort of rijst met wijn gekookt, hoender of kalfs soupén, gekookte en gestoovte vrugte met wijn en wat kaneel.

Dit zijn de waare hulpmiddelen om ongelukkige drenkelingen te herstellen, op gegeeven en aan de heel waerld bekend gemaakt door eenige menschievende perzoonen en achtingswaardige Maatschappij ter Redding van Drenkelingen te Amsterdam in den jaare 1767.

36. HOOFDSTUK

Van de lichaamen die tusschen de mond en de maag of in de keel blijven steeken

[pp. 210-213]

Deeze toevallen zijn zeer gemeen vooral bij de vrouwelijke sexe en kinderen, terwijl de eerste veelyds gewoon zijn om naalden, spelden, vingerhoeden, enz: in den mond te neemen, zelfst meede te slaapen. De kinderen zijn veelyds aan deeze toevallen onderheevig door de onvoorzigtigheid der ouders en oppassers, welke hun gemeenlyk schadelijke zaaken geeven om mede te speelen en de kinder, vooral zoo zij nog klijn, gewoon zijn alles wat zij in handen kreegen in de mond te steeken, als naalde kookers met kleijne dekzeltjes, ringen, koraalen, steentjes, boonen, erweten, veelyds geld als koopere duiten, dubeltjes, schellinge, enz:.. Dit is eene groote onvoorzigtigheid en kunnen door eenig voorvall heel ligtvaardig in de keel geraaken eer men zulks gewaar word.

Zulke onbedagtzaamheden hebben all meenig een het leeven gekost, egter stoort men zig 'er weenig aan en denkt niet aan de gevaar die deeze dingen kunnen veroorzaaken, dan voor en al eer zulks geschied is.

Als eenig lichaam in den slok darm of keel blyft steeken zijn 'er twee middelen om het los te maaken, naamentlyk het zelve trachten uit te haalen, of het naar beneden te duwen of te stooten. Edog de zeekerste weeg is het zelve uit te haalen, doch deeze is niet altoos de gemakkelijkste; dus moit men vooral zoo het lichaamen zijn welke zoo zij in de maag komen geene gevaarlijke gevollen naar zig sleeppen, het zelve zoo schielyk als mogelijk trachten naar beneden te duwen of te drukken.

De lichaamen welke men zonder gevaar naar beneden kan duwen of stooten, zijn alle wat stukken zijn van gewoone spijzen, als brood, vleesch, peeze, (of zogenaamte zeenuw) van beesten of schaapen, vrugten, enz:.. Alle lichaamen welke onverduwelijk of zoo zij in de maag komen gevaarlijke toevalle kunnen veroozaaken, als kurk en linnen proppen, steenen van vrugten, beenen, vischgraaten, glaas, stukjes geld of metaal, als spelden, naalden, vingerhoede, ringetjes, enz: moit men, schoon dit veel moijelijker is, egter alles aanwenden om dezelve uit te haalen.

Zoo die lichaamen niet diep zitten, kan men trachten hen met de vingers uit te haalen, het welk menigmaal gelukt. Wanneer zij dieper zitten, moet men zig van klijne tangetjes bedienen. Heeft men deeze niet, kan men in tyd van nood een maaken uit een nog eens zoo lang als eene gewoone breenaald sterken ijzer draat, welken men int midden buigt dat de twee einden glijk als die van een passer even lang bij elkanderen komen, of op dezelfde wijze glijk als een hairnaald. Men buigt vervolgens de einden naar binnen warts glijk als klijne hakjes om, dat de pinte nett op elkanderen sluiten, men woelt 'er vervolgens wat gaaren of katoen om, int midden van het tangetje, bij voorbeeld als een schuiver, om als men het in de keel zittende lichaam 'er meede heeft gevatt, men het tangetje daar door kan digt schuiven, het welk dan zoo het lichaam niet te vast, zeer zelden missen zall om het uit te haalen.

Men moet egter om het met zekerheid te kunnen verrigten aan het bovenste eind van het tangetje een draad of zyl gaarn binden om het daarmede aan de hand te kunnen bevestigen, om dus alle onheilen die door het uit de hand ontslippen van dit werktuig zouden kunnen gebeuren, te vermijden. Dit werktuig is niet alleen zeer eenvoudig, maar teffens ook tot het uithaalen van eenig lechaam uit de keel zeer gezchikt, dar men heeft niet te vreezen dat men den lijder eenige wond in de kelle toebrengt, welks men bij verscheidene soort ijzere hakjes tot het uithaalen van lichaamen uit de keel opgegeeven, te vreezen heeft.

Dit tangetje is mede zeer bekwaam, wanneer lichaamen die eenigzins buigbaar zijn, als een nald, speld of een vischgraat, dwers in den slok-darm zitten (want zoo draa hij met het tangetje gevatt is, zoo kan men zonder veele moite een van deeze twee haakjes int midden van het lichaam brengen; glijpt het op het eene haakje af, zoo houd hem het andere) buigt het dezelve en maaktze los; of indien het een broos lechaam is, dient het om dezelve te breeken.

Zoo het lichaam tegens alle aangewende poggingen egter door het tangetje niet zoude kunnen gevat en uitgehaald worden, moet men het zelve, al schoon het mogt gevaarlijk zijn, naar beneden duwen, dan de lijder binne weenig minuten te zien sterven, wijl 'er veele voorbeelden zijn dat het doorzwelgen van schadelijke en onverduwelyke dingen van geen het minste kwaad gevolg geweest is.

Om deeze te bewerken, bedient men zig van een sponsje het welk men aan een balein, ijzerdraad of buigzaam houd, als van de bosch of maat rottings enz., vast gemaakt is. Men neemt bij voorbeeld een lang stukje balein of houd het welke men rond en teffens zeer glat schaafft, men

splet het aan een eind omtrent twee duim lang in twee, en steekt 'er een stukje spons omtrent een lid van een vinger lang tusschen de splet, maar zoo dat het balein nett in het midden van het sponsje komt. Men omwoelt vervolgens het balein en sponsje met een sterken draat gaaren of zijde, dat het sponsje bij het naa beneden duwen niet kan loos gaan en de uitsteekende einden boven het sponsje van het gespletene balein moit men rond met het sponsje glyk afsnijden, dat het de slok darm niet beleedigen of zeer maaken kan; zoo men geen spons niet heeft, kan men het zelfte en teffens vijliger bewerken met een stukje taai vleesch aan het balein of houtje of ijserdraad te binden, het welk zoo het in de slok darm mogt steeken blyfen, geene gevaarlyke gevolgen naar zig sleept.

Wanner alle andere middelen vrugtloos en men gebruik moit maaken van het sponsje, moit men het zelve eerst met wat zoete oli of vett bevogtigen en dan vervolgens het zelve den lijder in de keel naar beneden voorbij het insteekende lichaam doen steeken, om het zelve met het weer te rug haalen naar boven trachten te brengen, maar kan men zulks niet bereiken, moit men het zelve zoeken naar beneeden te stooten.

Maar wanneer men klaarlyk ziet dat alle aangewende poggingen om zoodanig lichaam uit te haalen of neder te duwen of stooten vrugtloos zijn, moit men met derzelve gebreuk op houden, dewijl de ontsteeking of gezwolst die 'er door veroorzaakt word, zoo gevaarlyk zijn kan als de verstopping zelve.

Men moit den lijder om de ontsteeking of toezwelling des hals te verhoeden, welke van het insteekende lechaam en van de bewerkingen zoude kunne ontstaan, een aderlaating op de arm op onder de tonge doen en hem terwyl men de hir boven gemelde middelen beproeft, dikwijls warme melk met water, of enkel lauw water, of gerst water, of afkokzels van kasjes blaaderen doen slikken, of met een spuit of blaas doen inspuiten, het welk meede de ontsteeking belet en dikwyls het in de keel steekende lichaam heeft loos gemaakt.

Wanner men egter naa alles beproeft te hebben, het lichaam op generlei wijs of naa boven of naa beneden kan bekomen en men genoodzaakt is om hetzelve te laten steeken, moit men den lijder aderlaaten en hem eene schraale leefwijs doen houden. Hij moit niets gebruiken wat verhittend, maar alleen wat verkoelend, als brood pap, meelpap, melk, groentens, soupens, enz.: Zijn drank zij melk met of zonder water verdunt, gerste of rijst water. Men moit rondom zijn hals eene weekmaakende papp leggen welke bijstaan kan uit melk en kruim van brood of uit kasjes

blaaderen of uit zemelen met water en een klond boeter gekookt. Met deeze middelen moit men blyfen aanhouden, schoon dat het in de keel zijnde lichaam reeds loos geraakt is.

Ook is zomtyds de beweging in verscheidenen waanhoopigen gevallen een zeer goed middel geweest om in de keel tegen gehoudene lichaaamen los te maaken, zelfst beter dan werktuigen. Dus moit men ook de beweging als te voet, te paard of met een rijtuig beproeven. Men heeft ook voorbeelden dat lijders zijn gered geworden, dat zulk een lichaam door lachen, niezen, of door een vuistslag in de rug, zijn losgeraakt. In een word, men moit in deeze waanhoopige gevallen alles beproeven om den ongelukkig lijder te redden.

Wanner naa alle aangewende middelen de toevallige vermeerderen, de slok-darm of keel gezlooten raakt, of toezwelt en den lijder generlei voetzels meer doorzwelgen kan, moit men hem tragten te voeden en aan het leven te houden, door middelen van klistereen van kragtige vleeschzoupen, melk of dierglijken, om daar door, wanneer alle hoop om den doortogt of de keel te openen verdweenen, men tyd gewinne naa een bekwaam heelmeester om te zien om den onglukigen lijder door strotsnede misschien te redden. Maar helaas! is deeze in zeer korter tyd niet te bekomen of den lijder word niet door het een of andere zeldzaame geval gereedd, zoo volgt in wenigen uren de verschrikkelijke dood op.

37. HOOFDSTUK

Over de pis vloed of onwillige ontlooping der pis

[pp. 214-217]

De pis vloed of onwillige ontlooping der pis is een gestaadige en overmaatige ontlooping der pis. Oude lieden en dronkaards zijn veelyds aan dit ongemak onderhevig, egter word zij ook menigmal waargenoomen bij jonge lieden, vooral bij zulken de welke een ontugtig leven leiden, of aan Venus kwaalen onderhevig, of onderhevig geweest zijn. Kraam vrouwen van een slap gestel, of door verkeerde behandeling, worden veelyds van dit ongemaak aangetast. Ook is de pislloed dikwyls het gevolg van zwaare ziekten, als koortzen, kwaadaardige buikloopen, enz.; ook kan ze ontstaan door groote vermoeidheid en afmattingen, als van het afleggen van groote reizen met een ongemakkelyk paard, door zwaar arbijden, hard loopen, enz.: Veelyds is ze het gevolg van het gebruik sterk pis drijvender middelen, waar mede men hir zeer gereed is om te gebreuken; ook kan ze ontstaan uit het overmatig gebruik warmer baaden, het drinken veeler warme verlopende dranken, uit het over daadige gebruik van de met vuur aangevulde stoove, in een word deeze kwaal kan ontstaan uit alles wat der werktuigen tot afscheiding der pisse te zeer verslapt en de nieren en blaas te zeer prikkelt.

In deeze kwaal raakt den lijder gemenlyk meer pis quijt, als hij vogten gebruikt. De lijder heeft een geduurige dorst en word hoe meer hij drinkt dorstiger, zijn mond is gestaadig droog, hij spuwt veel en het spekzel is schuimagtig, en hij heeft eenigzins koorts; de kragten verminderen, de eelust neemt af, de lijder vermagert zoodaanig dat 'er niet dan vel en beenen overblijft; hij gevoelt eene verhitting of brandende warmte in de darmen en veeltijds openbaart zig een zwellung in de lendenen, in de zaadballen en de voeten.

In 't begin is deeze kwaal wel te geneezen, dan wanner ze all eene ruime tijd geduurt heeft, is ze zeer zelden of zeer bezwaarlyk te geneezen. Bij de zoodaanigen welke sterk drinken en een ontugtig leeven leiden, zoo ook bij hoogbejaarde lieden, kan men zeer zelden eene volkomene geneezing verwagten.

Zagte buikzuiveringen zijn, wanner de ziekte den lijder niet te zeer verzwakt heeft, van veel nut. Men kan bij voorbeeld den lijder al om de andere dag een lepel vol van volgend aftrekzel laten gebruiken: men neeme twee lepel vol rhabarber poeder, cardemonzaat, of zoo men deeze niet heeft, wat fijn gezneedene kalmus wortel, doet dit te zaamen in een bottel en giet 'er op een bottel vol oude wijn en laat het in de zon of in een warme plaats vier en twintig uren trekken. Zoo den lijder van een lepel vol niet behoorlyk openen lyf houde, kan hij wat meer van gebruiken.

Men laat den lijder vervolgens drie a vier maal 's dags een thee kop van volgende wei gebruiken: deeze bereid men door twee bottel melk met drie mespint fijn gemaakte aluin en een brok ter groote eener okkernoet theriakel zoo lange over een klijn vuur te kooken tot dat de melk schift. Men zegt vervolgens het dunne door een doek en houd het voor 't gebruik.

Het gebruik der kina of koorts bast is in deeze kwaal mede zeer nuttig, vooral zoo men zij op roode vaderlandsche of Capsche pontak wijn laat trekken en daags drie a vier maal een wijn kelk vol van gebruikt.

Ook kan men den lijder pappen van zuurdeeg, mosterd zaad, zoud en azijn drie vinger breed boven het kruisbeen leggen, het welke mede van zeer veel nut.

De spijzen en dranken welke den lijder gebruikt, moiten niet pisdrijvend of verslapent zijn, hij moit geene dan vaste spijzen gebruiken, als rijst, gort endierglyken in melk gekookt, oesters, moschels, kreeften, krabben, alikruiken, enz.: Zijn dorst moit hij zoeken te verslaan door zuuren, als zoete of zuure limonen of derselve zap, azijn, zuuring of salade, het welk een zeer verkoelend en dorst stillend middel is. Men neeme darvan nu en dan eenige blaaderen met enkel azijn of met een eijer zous aangemaakt in den mond.

Zijn drank zij melk waar in men bij voorbeeld op een bottel melk een lepel vol gom van de dooren boomen heeft laten smelten, of zoo men deezes niet heeft kan in plaats van deezes wat vischlijm of breezel, waar men de wijne medebereid, of anders gemeene lijm gebruikt worden, doch moit men zoo men een van de laaste gebruikt zij met de melk laten kooken.

Over de opstopping van 't water of niet kunnen watern

Deeze kwaal ontstaat glyk de pis vloed uit verschillende oorzaaken. De gemeenste oorzaaken zijn het verstoppen der pis wegen door steentjes of graveel stoffen, ontsteeking der nieren, hard gewordene drekstoffen in den regten darm, ontsteeking der baarmoeder, Venus kwaalen, enz.:

Men moet zoo lieden van deeze kwaal aangetast, hen ten ersten eene ruime aderlaating doen en vervolgens een klisteer zetten uit een afkokzel van kasjes blaaderen of kamille welks men om de vier uren weder herhaald, en hun buik en schaam deelen stooven met warme pappen van kaasjes blaaderen of kamill bloemen; ook moet men hun openen lijf houden. Hier toe moeten egter geene sterke purgatiën, maar alleen verzagende klisteeën of slappe aftrekzels van manna en sennebladeren gebruikt worden. De klijsteeren egter zijn het voornaamste middel in deeze kwaal. Ze veroorzaaken niet alleen afgang, maar dienen ook tot eener inwendigen stooving en moeten drie a vier maal 's dags herhaald worden en dat wel zolang tot dat de kwaal vermindert.

In het behandelen deezer kwaal heerschen hier ten platten lande oneindig veele schadelijke vooroordeele, welke ik niet met stillzwijgen kan voorbij gaan. Een elk verbeeldt zich dat zoo draa men niet wateren kan, men pis drijvende middelen gebruiken moet, om daardoor den lijder te doen wateren, als Wonderessens, Helmonts dropels, terpentyn oli, Harlemer oli, barnsteen oli, enz.; zoo ook verscheidene afkokzel van kruiden, als van pimpinelle, petersélie, selderij, enz.; welke egter alle ten hoogsten schaadelijk en noid gebeukt moeten worden. Dan hoe gering ook de opstopping mogt zijn, zoo zoude men door deeze middelen de toevallen welke door eenige geringe stoovingen zouden zijn geweest, vermeerderen, ja zelfs doodelyk kunnen worden. Dan bij het meeste gedeelte dier opstoppingen van 't water heeft 'er altoos een ontsteeking of zwellung, of in de nieren of in den hals der blaas plaats, welke geenzins door sterk prikkelende en pisdrijvende of verhittende middelen weggenomen word, maar wel door verzagende stoovingen en klijsteeren.

Ik stel eens de opstopping was veroorzaakt door een steentje welks of in den hals der blaas of in de pis weg vast zat. Zoo zoude men in zoodaanig een toevall, den lijder door zulke sterk pisdrijvende middelen ogenbliklyk kunnen doden of ten minsten doodelyke toevallen kunnen verwekken. Dan die groote of scherpe punte van den steen veroorzaakt meer of min eene ontsteeking en krampagtige beweging, welke men moet zoeken te beletten, om door weekmaakende stoovingen die deele te ontspannen of te verslappen, welke egter door sterk prikkelende en pis drijvende middelen word vermeerdert, dat dus de geringe ontsteeking of zwellung, welke heel ligt was om te geneezen, door deeze verhittende middelen vermeerdert en de steen daar door, rondom in den hals der blaas of pis weg geheel gezlotten raakt of toezwelt.

Een elk heeft zig dus te wagten om met deezen middelen in deeze, of in andere kwaalen, niet zoo gereed te zijn om ze lieden voor kwaalen, van welken het meeste gedeelte hir ten hogsten onkundig, integeeven.

Om ons hir over niet langer op te houden, zoo beveelen wij lieder aan deeze kwaal onderheevig, eene schraale leefwijs aan. Hun drank moit bestaan in slap vleeschnat, afkokzels van tijnmige kruiden als van heemswortel, kaassjesblaaderen en dierglyken en bij klijne hoeveelheden teffens gebruiken. Men kan onder deeze dranken bij voorbeeld op een bottel vol een mespunt salpeter of van het roode Hallsche poeder doen; zoo 'er zig geene tekenen van ontsteeking of zwellung opdoen, kan men den lijder genever of brandwijn met water en wat zuiker gemengd (maar meer water als brandwijn) laten drinken.

38. HOOFDSTUK

Over de kolyken

[pp. 159-163]

Alle pijnen welke men in den buik gevoeld noemt men door gaans de kolyk, egter geeft het veele verscheidene soorten en vereischen ook verschillende manier van behandeling. Doch alle de menigvuldige onderscheidingen, zoo wel van naamen als kentekenen en geneezingen op tegeeven, zouden alleenlyk strekken om den lezer te verwarren. Wij zullen ten dien einde de meest hir voorvallend, maar hun naam en oorzaak, onderscheidingstekenen, benevens de beste en geschikste geneesmiddelen voor jeder dezer soort op geven.

Den landman kend hir niet meer als twee soorten van kolyken, als gal en wind kolyk en tracht zig alle te geneezen door sterk dranken of anderen verhittenden geneesmiddelen.

Over de gal kolyk

Gemeenlyk oopenbaart zig de gal kolyk eenige dagen van te voorens door bittere oprispingen, hardlyfigheid verzeld met tuschen poozende snijdingen of knipingen in den omtrek der navel. Zomtyds gaat 'er een ligte loop met een brandende pijn aan het aarsgat bij elken afgang voor af. Den lijder klaagt over grooten dorst en duizelingen in 't hoofd. De kwaal begint de overhand te neemen door braaken heeter, bittere en geel of groenagtige gal-stoffen, de pijnen worden eller hevigst, het braaken doet den lijder voor een korten tyd verligten, dat men veelyds zoude gloven de kwaal was over, egter is het maar een kort vertoef en de pijn komt wel raas weder even zoo hevig of zomtyds nog heviger als van te vooren. Zoo draa den lijder eene tegennatuurlyke beweging der darmen gevoeld, verzeld met eene aanhoudende benauwdheid, dorst en geduurige neiging tot braaken, is den lijder in groot gevaar van aan eene zig naadernden ontsteeking der ingewanden zijn leven te verliezen. Deze ontsteeking openbaart zig gemeenlyk door ijelhoofdigheid, slaaploosheid, hik en koud zweet.

De genees middelen welke men in deze kwaal het eerst aanwend, vooral zoo der lijder naar de ontlasting van scherpe galachtige stoffen geene verligting bespeurd, zijn (1) om den lyder bloed te laten terwyl dit soort van kolyk het meest van ontsteeking verzeld is. Naa de aderlating moit men den lijder (2) alle drie uren een klister zetten uit water en hönig, bijvoorbeeld een lepel vol

hönig op een kometje warm water en zoo lang omgeroert tot dat de hönig gezmolten. Men lat vervolgens den lijder rykelyk drinken, slappe hoender soup en doet op elk kometje soup een half lepel roem van wijnstijn, garst water met tamarinde ter groote eenes hoender eijer op een fles garst water gekokt of water met wat zuur of zoite limoon sap in wat hoening zijn meede zeer goed en den lijder moit ryklyk van drink. Hoe meer den lijder drinkt hoe beeter en spoediger de geneezing te verwagten is.

Men vrywe vervolgens met een warme hand of met een baaije lap des lijders buik, brengt deser geene verligting toe, moit men hem stooven met warme pappen uit camillbloemen of wijnruite, of wilde alzem met wat krum van brod of rijst of zemels bereide, of het welk nog beeter deeze kruien laten koken omtrent van elk een paar hand vol op drie of vier kelder fles water een hondert tellens lang en in het afkokzel flanelle of baaije lappen nat gemaak en zoo warm als het den lyder verdraagen kan op zijn buik leggen. Zoo deezer niet hulpt, kan men voorstbeschreefenes afkokzel verlengen met een of twee eimer warm water in een baaij en lat 'er den lijder tot onder de arme inzitten.

Lieden welke veel al aan dit kolyk onderhevig, moiten om het te verhoeden dikwyls, of zoo draa zy eene onpasykheid bespeuren, een half lepel vol roem van wijstyn gebruiken. Vleesch, vett eijeren en melk moiten zij weinig gebruiken en alleenlyk van groentens met min vett of boter klaar gemakt, leeven.

Over de windkolyk

Deze kolyk heeft het meest plaats bij lieden wier spijsverteering zwak of bedorven, voor al zoo zulke lieden onmaatig onrijpe vrugten, jonge most of wijnen, winderige moeskruiden als kool, raapen endierglyken gebruiken.

Zelden is deeze kolyk alleen, maar word het meest bij alle soorten van kolyken waargenoomen. Egter zoo men het alleen bespeurd en uit het gebruik van moest of jonge wijnen, onrijpe vrugten, zwaar te verteerend vleesch, winderige moest kruiden endierglyken ontstaat, zoo is den lijder zonder koorts, hitte, en heeft geen of mind dorst. Den lyder bespeurd allen eene rommeling in de darmen, de buik is geswollen of opgezet van winden, egter niet hard. De pijn verplaatst zig van den een deel naar den anderen zoo als de winden verschieten en den lieder gevoelt groote verligting als hij het zij van boven of beneeden winden looscht.

Deeze soort van kolyk is in 't begin zoo 'er zig nog geene andere toevallen bij gevoegd zeer ligt te geneezen. Men zett den lijder all om de twee uree een klijstier uit een aftrekzel van kamillebloemen, en vrijwe zijnen buik met in het zelft afkokzel van kamille ingedoopte doiken. Men lat hem van volgenden kruiden thee drinken: kamill bloemen, kruizemunt, en naretjes schillen van elk een hand vol, edog de laste moiten klijn gezneeden zijn. Mengt het wel door malkander en neemt zoo veel als men met vier vingern vatten kan en lat het in een thee pottje met kokend water trekken glyk als thee en lat 'er den lijder rykelyk van gebruiken. Men kan int begin of zoo men deze kruiden niet bij der hand heeft een slok aneis of finkel brandwijn met een dertig of viertig dropels Helmondsdropels gebruiken, edoch wanneer de pynen reeds lang geduurd, moit men alle verhittende en brandwijnagtige middelen als gift vermyden en den lyder niets laten van gebruiken als de eerst beschreefene geneezmiddelen voor deze kolijk.

Over de kolijk uit koude

Veeltyds als men nat besweet, het zij door sterke beweging, of als men 's nagts of 's morgens uit het bedde opstaat, zig bloeds voeds of in het hembd buiten deur's of in togdlugt begeeft, gevoeld men zomtyds naa een korten tijd snidingen in den buik, het welk men kolijk, of "ik heef koude gevatt" noemt. Men zoekt het het meest te geneezen door sterke dranken of andere verhittende geneesmiddelen, welke egter veeltijds zeer veele vederfelyke gevolgen naar zig sleepen.

Deze kolyk pijnen worden zeer ligtelijk geneezen, door zoo draa men derxelfer toevallen gewaar word, het rykelyk drinken van vlierbloem thee en met de beenen in warm water te zitten, en de beenen zoo lang als men in zitt met doeken te laten wrijven. Blyft egter in weerwil van deze aangewende middelen de pijn even hevig, moit men den lyder eene aderlating doen, een klisteer uit een afkokzel van kiesjes blaaderen zettten en rykelyk thee van vlierbloem of kamille laten drinken, en pappen uit zuurdeeg en mostaard om de beene leggen. Deze kolyk kan een jieder zelfst het meest verhoeden door als men doonat drooge kleederen aantetrekken en in plaats met bloote voete in koude en natigheid te loopen, schoene of oude sloffen aantrekken, en als men eenig windrig voedzel gebruikt en mit oprispingen gekweld of een gerommel in de darmen bespeurd, zal het zeer nuttig zijn een slok brandwijn te gebruiken. Men moit het egter niet alle dage of op allen maaltyd doen. Neen, alleen wanneer men zulks noodig acht.

Wij zouden nog verscheidene andere kolyken kunnen opgeven, doch onze landlieden maaken geen of wenig onderscheid tuschen kolyk en kolyk. Dus hebben wij de meest onder dezze lieden

bekende en regeerende beschreefen en in het meest gedeelte der kolyken, all zouden lieden op de onderscheidings teekenen niet zeer bevat zijn, kunnen alle die in de beschreefenen kolyken opgegevene behandelingen en geneesmiddelen niet alleen veilig gebruikt worden, maar zullen teffens veelyds den lijder van zeer veel dienst zijn.

Het rykelyk drinken van vlier of kamillbloem thee, garst of rijstwater, het zitten met de beenen in lauw water, het vreywen des buiks met warme doeken, vier of vyf klistereen uit afkokzels van kamille of kiesjes blaaderen op den dag, en zoo de pijnen aanhoudend blyven duuren, een aderlating. Dit zijn de allgemeene reegelen welke een elk in wat soort kolyk het ook zijn mogt zoo hij dezelve zonder schaden te doen, of veele verderfelyke gevolgen te verhoeden, geneezen wil, in acht heeft te neemen. Maar geenzins moit men zij zoeken te geneezen door allee de verhittende en walglijke middelen met welke men zoo gereed is om zy den lijder te doen laten inzwelgen als bucho en camphor brandwijn, kruizemunt en barnstijn oli, loog en peekel water, heele kometjes vol met water verduunde schape of bokke mist endierglyken, welke men alle als vergift moit mijden. Zelfst de Wonder essens, Helmonts dropels endierglyken middele anders voort gebruik onschadelyk, moit men in de kolyken zoorgvuldig of int geheel niet gebruiken, want ze bevordere all de in de kolyken zo zeer te vreezene ontsteeking der ingewanden, welke veelyds het gevolg heeter middelen is, en welke zoo men niet terstond gepaste middelen tegen gebruikt of de natuur wijzer, zig zelfst door een sterke ontlasting of weder uitbraaking helpt den lijder door eene versterving der ingewanden uit het leeven rukt.

De leefwijze welke den lyder ondergaan moit, is van niets te eeten geduurende de kwaal.

39. HOOFDSTUK

Lyst der geneesmiddelen

waarmede en elk zoo dit boek zig nuttig wil maaken, behoord voorzien te zijn

Aloe

Ammoniac gom

Arabisch gom, of gom van de dooren boomen

Amoniac zout

Aluin

Amandelen

Anijs zaad

Alzem

Braakwynstijn of witte vomitive

Bloem van zwavel

Borrie

Bijvoet, witte

Campher gom

Castoor

Cardomom zaad

Carduus Benedictus, gezegende distel of karmedikt

Calmus wortelen

Duivels drek

Drop

Gember

Harst van jalappe

Harts hoon zout

Höning
Heemswortelen
Hijpocacuanha of braakwortelen
Isop
Kwik, levendige
Kwik zalv of zoogenaamde ruitersalv
Konings zalv of bassilicum
Kina of koorts bast
Kaneel
Kamill bloemen
Kasjes of kiesjes blaaderen
Kruizemunt
Koriander zaad
Laxeerend poeder van Halle
Liquor anodinus minerale Hoff: of witte Hoffmans droppels
Limoen schillen, bittere
Manna
Magneeze, witte
Mostaard zaad
Olijv oli of zoete olie
Poeder tegen de schaerpte van Halle
Polijchrest zout
Polijchrest pille
Rhabarber
Rood poeder van Halle of Pulvis antispasmodicum
Roem van wijnstyn of Cremor tartari
Rozijnen

Spansche vlige pleister
Salpeter, gezuiverde
Senneblaaderen
Saffraan
Slang wortelen, Virginiaansche
Salie
Theriakel
Tamarinde
Vyzel van ijzer
Vitriool, witte
Vlier bloem
Vijgen, drooge
Wijn ruite
Zee uijen of zoogenaamde tondeldoek bolle
Zoet houd

40. HOOFDSTUK

Einige geneeskundige bereidingen

Aluin wei

Men neeme twee mespint vol fijn gemaakte aluin en laat hem met twee pint of een halve kelderfles melk zoo lang kookten tot dat de melk schift, zijgt ze vervolgens door een doek en gebruikt het melk water of de wei.

Alle soorten van wei word op deeze opgegevene manier berijdt als wei met roem van wijstyn, azijn, zuur of zoete limoon sap endierglyken meer.

Sijroop van zee-ajuin

Men neeme agt of tien blaaden van de zee-ajuin boll, te verstaan de witte blaaden van de boll en niet de uitgelopen groene, kookt ze met een bottel azijn tot op de helfte, zijgt het afkookzel vervolgens door een doek in een aarde pottje of kometje, doet 'er zoo veel honig bij als genoeg zal zijn om het op een zagt kool vuur ter dikkte van sijroop te laten verkoken.

Deeze sijroop is zeer nuttig voor de waterzugt en om de taaye slijm te verdunnen; bij zommige lieden veroorzaakt hij eenige maagpijn of walging, ook wel braaking. Men kan ten dien einde zoo men zulks bespeurd wat kaneel of gember bij doen.

Amandel melk

Neemt zoete amandelen 30 stuk, peld ze in kookend water af en stoot ze heel fijn, en giet 'er vervolgens omtrent een bottel vol kookend water op en roert het zelve gestadig om, zoo dat het vogt melkachtig worde, en zijgt het vervolgens door een doek. Zoo men het verkiest aangenaam van smaak te zijn, kan men 'er wat zuiker en kaneel bij doen.

Op glyke wijze kan men uit verscheidene zaaden melk bereiden, als uit meloon, water limoon, pampoen, Spansch spek, komkommer pitten, enz:.

Ze ben alle zeer nuttig in heete en ontstookenen ziekten om den lijder voor zijn gewoone drank te laten drinken.

Indeks

A

amborstigheid · 8, 107, 108, 109

B

beet doller honden, katten enz: · 9
beete en steeke van vergiftige dieren · 9
beroerte uit volbloedigheid · 8
beroerte uit zlijm · 8
bestieringen in hulpmiddelen der
drenkelingen · 10
borst water zugt · 8
buik water zugt · 8, 114

E

Eenige geneeskundige bereidingen · 11
eenige vergifte planten gewassen enz: · 9
Engelsche ziekte · 6, 16

F

flauwtens · 7, 92, 93, 95, 136, 159

G

gal kolyk · 10, 111, 203
gal koorts · 7
gal-ziekte of gal braaking · 7
gebrek van eet lust · 8
geel zugt · 8, 111

H

hard lijvigheid · 8
heete koorts · 6, 38, 50, 82
het kraamen en verlossing · 9
het miskraamen · 9, 131
het opstoppen derzelve · 8
het sluid band en stop doek · 9
het te sterk vloeijen en stortingen · 8
hoofd pijn · 9, 86, 173

J

jigt · 9, 107, 143, 146, 149, 151, 152, 178

K

keel ontsteeking · 7
kinder pokjes · 9, 32, 78, 171, 173
kolyk uit koude · 10
kolyken · 10, 13, 50, 51, 58, 203, 204, 205,
206
kraam vloed · 9
kwadaardige keel ontsteeking · 7

L

long ontsteeking · 6
loop of purgeer ziekte · 7

M

maag pijn · 10, 183, 184, 185
mazelen · 9, 32, 78, 107, 168, 169, 170

O

ontsteeking der harssenen · 7, 75, 81, 83
oor pijn · 9
opstopping van 't water of niet kunnen
water · 10, 200
opvlijging of opwerkings · 7

P

pis vloed of onwillige ontlooping der pis ·
10, 199
pleuris · 6, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 38, 50

R

roos en bell roos · 7
rott koorts · 7, 45, 51, 65, 66, 67, 68

S

scheur buik · 10
schurft · 10, 107, 178, 186, 187, 189
spruw · 6, 70
stonden of verandering · 8, 113, 114, 123
stuipen · 6, 15, 115, 171

T

Taffel der genees middelen · 10
tand pijn · 10, 182
teering · 6, 17, 21, 32, 33, 34, 35, 36, 114,
117, 127
tuschen vell en vleesch · 8

U

uitkomen der tanden · 6
uitslag · 6, 15, 16, 18, 33, 46, 178, 188

V

vergiften · 9, 87, 135, 153, 155, 158

verkouwdheid · 6, 168
verstoptheid der neus · 6

W

water zugt · 8, 59, 74, 113, 114, 117, 118,
130, 188
water zugt der harssenen · 8, 113
wind kolyk · 10, 203
witte vloed · 9, 128
witte zeere keel · 7, 42, 45, 46
wormen · 6, 13, 14, 59, 179

Z

zeenuwe ziekten · 7, 85
zeere oogen · 7, 50, 78, 79
ziekten der vrouwen · 8, 123
zinkings pijnen of lam ziekte · 9
zuur · 6, 12, 20, 27, 40, 44, 47, 62, 63, 70,
72, 73, 79, 86, 90, 103, 118, 130, 132,
174, 179, 184, 190, 204, 210
zwangerheid · 9, 123, 125, 130, 131, 133
zwarten drek · 6, 111